

अध्याय : एक (CHAPTER-ONE)

१. अध्ययनको परिचय (Introduction of the Study)

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the Study)

विश्वको मानचित्रमा नेपाल एसिया महादेश अन्तर्गत दक्षिण एसियामा रहेको भूपरिवेष्ठित कृषि प्रधान देश हो । नेपालको अर्थव्यवस्थामा कृषिको ठूलो महत्त्व रहेको छ । नेपालमा ६८ प्रतिशत जनता प्रत्यक्ष रूपमा कृषि पेशामा आवद्ध छन् । कृषि क्षेत्रले देशको कुल राजस्वको लगभग ३५ प्रतिशत भाग ओगटेको छ । कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान ३५.३३ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६९/७० मा ३४.३३ प्रतिशत रहने अनुमान छ । चुरोट, चिया, सनपाट, चिनी जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्योगलाई चाहिने कच्चा पदार्थ पनि कृषिबाट नै प्राप्त हुन्छ । तसर्थ यिनै कारणहरूले गर्दा कृषि नेपाल अधिराज्यको सम्पूर्ण अर्थव्यवस्थाको मेरुदण्ड हो । भौगोलिक विविधताको कारणले नेपालका विभिन्न प्रदेशमा विभिन्न प्रकारका हावापानी, माटो, वनस्पति र धरातल पाइएकोले कृषि बालीमा पनि विविधता पाइन्छ । यस्ता कृषिबालीलाई खाद्यबाली र नगदेबाली गरी २ भागमा बाड्न सकिन्छ । विशेषगरी मानिसले खाद्य व्यवहारमा उपभोग गरिने बाली जस्तै धान, मकै, गहुँ कोदो, फापर आदिलाई खाद्यन्नबाली भनिन्छ भने नगद आमदानीको लागि उब्जाएको बालीहरू जस्तै : अदुवा, अलैची अकबेर खुसानी आदिलाई नगदेबाली भनिन्छ (अर्थमन्त्रालय, २०७०) ।

कुल खेती योग्य जमिनको ८४% खाद्य बालीले ओगटेको छ भने बाँकी १६% नगदेबालीले ओगटेको छ । नगदेबालीले मुख्य कृषिमा आधारित उद्योग (Agro Bases Industries) लाई कच्चा पदार्थ उपलब्ध गराउँछ । खाद्यबालीको तुलनामा नगदेबालीले मानिसहरूको जीवनमा गुणात्मक सुधार ल्याउने र तुलनात्मक रूपमा लाभप्रद हुने हुनाले नगदेबालीतर्फ मानिसहरू आकर्षित भएका छन् । नेपालको कुल खाद्यान्न उत्पादन गत वर्षको तुलनामा ९४ लाख ५८ हजार मेट्रिक टनबाट घट्न गई ८७ लाख ३८ हजार मेट्रिक टन हुने प्रारम्भिक अनुमान छ । यस वर्ष खाद्यान्न बालीले ढाकेको कुल क्षेत्रफल समेत गतवर्षको तुलनामा करिब १ लाख ४० हजार हेक्टर घट्न गई ३३ लाख ४४ हजार हेक्टर,

उत्पादन ५८ लाख ८० हजार मेट्रिक टन तथा उत्पादन १२ मेट्रिक टन प्रति हेक्टर रहेको छ । जुन गत वर्षको तुलनामा क्षेत्रफल यथावत रही उत्पादन करिब ३ प्रतिशत तथा उत्पादकत्व ३ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । हाम्रो नेपाल जस्तो कृषि प्रधान देशमा नगदे बालीले राष्ट्रिय आय आर्जन गर्नमा महत्वपूर्ण टेवा पुऱ्याउँछ (अर्थ मन्त्रालय, २०७०) ।

नेपालको वातावरणीय र भौगोलिक विविधताले गर्दा मौसमी तरकारी खेती सहजै गर्न सकिन्छ । यसरी मौसमी र बेमौसमी तरकारी खेती चितवन, धादिङ, धनुषा, मकवानपुर, काभ्रेपलाञ्चोक, नुवाकोट, सर्लाही, पाल्पा आदि जिल्लाहरूमा सञ्चालन भएको पाइन्छ । यी क्षेत्रहरूबाट उत्पादिन तरकारीले स्थानिय बजारको मागलाई पूर्ति गरी विभिन्न शहरहरूमा बढ्दो तरकारीको मागलाई पूर्ति गर्दछन् (अर्थ मन्त्रालय, २०७०) ।

तरकारी खेतीको लागि धादिङ जिल्ला परिचित छ । यस जिल्लाको बिच भाग भएर पृथ्वी राजमार्ग गएकोले काठमाडौंको बजारसम्म तरकारी ढुवानी गरी विक्री वितरण गर्न सजिलो हुने हुनाले अधिकांश कृषकहरू तरकारी खेती गर्दछन् । यस जिल्ला हिउँदे, वसन्ते र वर्षे तरकारी उत्पादन गर्ने गर्दछन् । बेमौसमी तरकारी बढी उत्पादन गरिने तरकारीहरूमा आलु, बन्दा, काउली, मुला, गोलभेडा, भण्टा, घिउसिमी, केराउ, काक्रो, करेला, बोडी फर्सी आदि पर्दछन् । यस जिल्लाको व्यवसायिक तरकारी उत्पादन हुने क्षेत्रहरूमा धुषा, बेनिघाट, कल्लेरी, जीवनपुर, पीडा, वैरेनी आदि पर्दछन् (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७०) ।

क) तरकारी बालीहरू (Vegetables Crops)

अध्ययन क्षेत्रमा उत्पादन हुने प्रमुख तरकारीहरू (आलु, काउली, बन्दा, मुला, गोलभेडा) को परिचय निम्नानुसार गरिएको छ ।

१) आलु (Potato)

आलुलाई अङ्ग्रेजीमा Potato भनिन्छ भने यसको वनस्पतिक नाम Solanum tuberosum L. हो र यो Solanaceae परिवारमा पर्दछन । आलुको उत्पत्ति दक्षिण अमेरिका, पेरु र बोलिभिवाको सिमा क्षेत्र एन्डीज पहाडी श्रृङ्खलामा भएको वैज्ञानिकहरूको भनाइ छ । नेपालमा आलु कहिले र कहाँबाट भित्रियो भन्ने एकिन नभएपनि इष्ट इन्डिया कम्पनीका कर्नेल कर्क प्याट्रिकले सन् १७९३ मा आफ्नो नेपाल भ्रमण प्रतिवेदनमा भारतको पटनाबाट

आलुको बिउ काठमाडौं ल्याइ खेती गरेको उल्लेख भए अनुसार काठमाडौं उपत्यकामा अठारौं शताब्दीको अन्त्य तिर आलुखेती शुरु भएको बुझिन्छ । त्यसपछि विस्तारै अन्य जिल्लामा पनि आलुखेती गर्नथालेको पाइन्छ । बिउको चिस्यान १ प्रतिशत र सन्चय तापक्रममा प्रत्येक १० डिग्री फरेनहाईट भन्दा कमी भएमा बिउको जीवन दोब्बर हुन जान्छ । आलुमा प्रचुर मात्रामा शक्तिबद्धक स्टार्चको साथै शरीरलाई चाहिने अन्य खाद्य पदार्थ जस्तै : प्रोटीन २ प्रतिशत, चिल्लोपदार्थ ०.१ प्रतिशत, खनिज १ प्रतिशत, कार्बोहाइड्रेट १९.४ प्रतिशत, भिटामिन ए र सी पाइन्छ (कर्माचार्य, २०७०) ।

धादिङ जिल्लामा विशेषगरी कार्डिनल, एम.एस. कुफ्रि ज्योति, स्थानिय लेकाली, एन.पि.आइ. खुमल सेतो जातका आलुको बिउ लगाउने गरिन्छ । आ.व. २०७०/७१ मा कार्डिनल आलु लगाइएको क्षेत्रफल ९६५ हेक्टर रहेको छ भने आलु उत्पादन १४१८६ मे.ट. भएको छ । एम.एस. आलु लगाइएको क्षेत्रफल ४१८ हे. रहेको छ भने आलुको उत्पादन ६०८६ मे.ट. रहेको छ । कुफ्रि ज्योति आलु लगाइएको क्षेत्रफल ९५ हे रहेको छ भने आलुको उत्पादन १३८१.३ मे.ट भएको छ । लेकाली स्थानिय आलु लगाइएको क्षेत्रफल ५२ हे रहेको छ भने आलु उत्पादन ४४४.०८ भएको छ । एन.पि.आइ. आलु लगाइएको क्षेत्रफल ३२ र उत्पादन ४३९.०४ भएको छ । खुमल सेतो आलु लगाइएको क्षेत्रफल २५ हे. रहेको छ भने उत्पादन ३३८.८ भएको छ (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७१)

२) काउली (Cauliflower)

काउलीलाई अङ्ग्रेजीमा Cauliflower भनिन्छ भने यसको वनस्पतिक नाम Brassica Oleracea 1 Var Botrytis हो र यो Cruciferae परिवारमा पर्दछ । यसको उत्पत्ति इङ्गल्याण्ड र डेन मार्कमा भएको वैज्ञानिकहरूको भनाइ छ । काउलीलाई सामान्यतया तरकारीको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ । काउली नेपालको प्रसिद्ध तरकारी मध्ये एक हो । नेपालमा कहिलेदेखि काउली खेतीको सुरुवात गरियो त्यसको यथार्थ मिति पाउन सकिदैन । तर यसको खेती हिमाली, पहाडी र तराई सबै ठाउँमा हुन्छ । काउलीमा भिटामिन ए र सी प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । यी बाहेक धेरै किसिमका खनिज तत्व पाइने भएकोले यो तरकारीलाई रोग निरोधक खाद्य वस्तु मानिएको छ । काउलीमा पाइने खनिज तत्वहरू मध्ये फोस्फोरस, पोट्यासियम, क्याल्सीयम, सोडियम र फलाम प्रमुख छन् । यो तरकारी स्वास्थ्यका लागि धेरै फाइदा जनक छ (कर्माचार्य, २०७०) ।

धादिङ जिल्लामा विभिन्न प्रकारका हावापनी रहेकाले विभिन्न तरकारी खेती गर्ने गरिन्छन् । विभिन्न तरकारी मध्ये धेरैले मन पराउने तथा मिठो तरकारीको रूपमा काउलीलाई लिनै गर्दछन् । काउली लगाउने मुख्य समय असोज देखि कार्तिक महिना भएतापनि यस जिल्लामा बेमौसमी खेतीको रूपमा जुनसुकै महिनामा पनि लगाउने गरिन्छ । यस जिल्लामा दिपाली, स्नोबल, स्नोमिस्टिक, काठमाडौंका स्थानिय जातका काउली लगाउने गरिन्छ । यस जिल्लामा उत्पादित काउली केही मात्रामा जिल्ला भित्र र बढी मात्रामा जिल्ला बाहिर काठमाडौं, पोखरा, नारायणगढको बजारमा विक्री वितरण हुने गरिएको छ । यस जिल्लामा काउलीवालीमा इटबुट्टे, पुतलीलाही किराले क्षति पुऱ्याएको छ । इटबुट्टे पुतलीको अनुमानित क्षति १०-१५ प्रतिशत रहेको छ भने लाइकिराको क्षति ५-१० प्रतिशत रहेको छ (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७१) ।

३) बन्दाकोपी (Cabbage)

बन्दोकोपीलाई अङ्ग्रेजीमा Cabbage भनिन्छ भने यसको वनस्पतिक नाम Brassica Oleracea 1 Var Capitata हो र यो Cruciferae परिवारमा पर्दछ । यसको उत्पत्ति ग्रीस र रोममा भएको भन्ने वैज्ञानिकहरूको भनाइ छ । नेपालमा यो खेती बाह्रै महिना गरिने हुनाले यस खेतीबाट निकै आर्थिक लाभ हुने गर्दछ । बन्दाखेती गर्ने कृषकलाई प्याकिङ गर्ने, रोग तथा किरा सम्बन्धी तालिम समय समयमा दिएको खण्डमा बढी उत्पादन भई उत्पादित बन्दा विदेश निर्यात गर्न सकिन्छ । जसबाट देशको आर्थिक लाभ हासिल गर्न सक्दछ । बन्दालाई तरकारी, अचार र सलादको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ भने आजभोलि सानो सानो टुक्रा पारी काँचै खाने चलन निकै बढेको छ । बन्दाकोपीमा भिटामिन ए.वि. र सी पाइन्छ (कर्माचार्य, २०७०) ।

बन्दा खेती धादिङ जिल्लाको प्राय जसो सबै क्षेत्रमा गर्ने गरेको पाइन्छ । खेतीको लागि मुख्यतया भदौ असोज भएता पनि यस जिल्लामा बेमौसमी खेतीका रूपमा जुनसुकै महिनामा पनि लगाउने गरेको पाइन्छ । बन्दा खेती गर्न सजिलो र उत्पादित बन्दा लामो समय सम्म स्टक राख्न सकिने अर्थात् छिटो नविग्रने भएकाले कृषकले बजार भाउ राम्रो भएको बेला विक्री गरी बढी नाफा प्राप्त गर्न सक्दछन् । यस जिल्लामा उत्पादित बन्दा कम मात्रामा जिल्ला भित्र र बढी मात्रामा जिल्ला बाहिर विक्री वितरण हुने गरेको छ (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७१) ।

४) मुला (Radish)

मुलालाई अङ्ग्रेजीमा Radish भनिन्छ भने यसको वनस्पतिक नाम Raphanus Sativus L हो । यसको उत्पत्ति चिन र भारतबाट भएको मानिन्छ । नेपालमा हाल मुला खेती निकै फस्टाएको छ । मुलानिकै प्रचलित तरकारी पनि हो र यसको खेती मौसमी र बेमौसमी रूपमा बाह्र महिना खेती गर्न सकिन्छ । यसलाई एकलै वा अरु बालीसित मिसाएर वा अरु बालीको छेउछाउमा लगाएर पनि उत्पादन गर्न सकिन्छ । मुलामा भिटामिन ए र सी जैविक रस, क्याल्सीयम जस्ता लवण पनि पाइन्छ । मुलाले पाचन प्रणालीमा मद्दत पुऱ्याउँछ भने पहेंले रोग लागेका मानिसले मुला बढी खानाले स्वास्थ्यलाई निकै राम्रो हुन्छ (कर्माचार्य, २०७०) ।

मुला खेतीका लागि धादिङ जिल्ला अग्रणी स्थानको रूपमा रहेको छ । यस जिल्लामा कृषकले मौसमी तथा बेमौसमी मुला खेती गरी आम्दानी लिन सफल भएको देखिन्छ । यस जिल्लामा विशेषगरी चालिस दिने, मिनोअर्ली, टोकिनार्सी, मईको र अन्नपूर्ण जातका मुलाको बिउ लगाउने गरिन्छ । मुला लगाउने मुख्य समय मंसिर देखि माघ भएता पनि बेमौसमी रूपमा जुनसुकै समयमा मुला खेती गरिन्छ । यस जिल्लामा उत्पादित मुला केही मात्रामा जिल्ला भित्र र बढी मात्रामा काठमाडौंमा विक्री वितरण गरिन्छ । अन्य तरकारीमा भन्दा मुलामा रोग तथा किराले कम आक्रमण गर्ने र खेती गर्न पनि सरल, अन्य खेती लगाउँदा त्यस सँग सँगै एकै ठाउँमा नै लगाउन सकिने भएकाले मुला खेती तर्फ यस जिल्लाका कृषक आकर्षित भएका छन् (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७१) ।

५) गोलभेडा (Tomato)

गोलभेडालाई अङ्ग्रेजीमा Tomato भनिन्छ भने यसको वनस्पतिक नाम Lycopersicon Esculentum Mill हो र यो Solanaaceae परिवारमा पर्दछ । यसको उत्पत्ति स्पेन, अमेरिका र क्यानडामा भएको वैज्ञानिकहरूको भनाइ छ । यस खेतीका लागि २१-२३ डि.से. तापक्रम चाहिन्छ भने गोलभेडा बढ्नको लागि र फल पाक्नको लागि १८-२७ डि.से. तापक्रम चाहिन्छ । यसका लागि बुखुराउँदो दोमट माटो भएमा धेरै राम्रो हुन्छ । पि एच ६-७ भएमा गोलभेडा खेती उपयुक्त हुन्छ । यसले चिसो हावापानी भएमा गोलभेडा खेती

उपयुक्त हुन्छ । यसले चिसो हावापानी खान नसक्ने हुनाले तुषारो कमपर्ने वा न्यानो तापक्रम हुने स्थानहरूमा लगाउनुपर्दछ (कर्माचार्य, २०७०) ।

धादिङ जिल्लामा न्यानो हावापानी हुने हुनाले गोलभेडाको उत्पादन राम्रो हुन्छ । गोलभेडा खेती गर्ने मुख्य समय साउन देखि भदौ हो भने चैत देखि वैशाखमा पनि यसको खेती गरिन्छ । न्यानो हावापानी हुने स्थानमा वर्षमा २ पटक गोलभेडा खेती गर्न सकिन्छ । यस जिल्लामा विशेष गरी सि.एल., वि.एल., रोमा, पुसा रुवी, पुर्वेली, जातका गोलभेडा विउहरू लगाउने गरिन्छ । यस जिल्लामा उत्पादित गोलभेडा काठमाडौं, पोखरा, नारायण गढ लगेर विक्री वितरण गर्ने गरिन्छ । गोलभेडा बालीमा पछ्यौटे डडुवा, मोज्याइक, गवारो र फल कुवाउने औसा किरा देखा परेको छ । पछ्यौटे डडुवाको अनुमानित क्षति १५-२० प्रतिशत, गवारोको अनुमानित क्षति ५-१० र फल कुवाउनेको अनुमानित क्षति १०-१५ प्रतिशत रहेको छ (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७१) ।

ख) खाद्यान्न बाली (Cereal Crops)

अध्ययन क्षेत्रमा उत्पादन हुने खाद्यान्न बाली अन्तर्गत धान, मकै, गहुँ, कोदो पर्दछन् । यी बालीहरूको परिचय तल दिइएको छ ।

१) धान (Paddy)

धान नेपालको प्रमुख महत्वपूर्ण खाद्यान्न बाली हो । यो बाली विशेषगरी तराईको फाँटहरूमा बढी मात्रामा उत्पादन हुन्छ भने पहाडी जिल्लाका फाँटमा पनि यो खेती गरिन्छ । पहाडी जिल्लाहरू मध्येको धादिङ जिल्लामा पनि धान खेती गरिन्छ । २०७०/०७१ को सर्वेक्षण अनुसार धादिङ जिल्लामा जम्मा १६५४५ हेक्टरमा ५३०२६.४३ मे. टन धान उत्पादन भएको छ । धादिङ जिल्लामा घैया धान, वर्षे धान, चैते धान पनि लगाइन्छ । विशेषगरी यहाँ मकवानपुरे, सावित्री तथा चैते धानको बढी प्रचलन रहेको छ (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७१) ।

२) मकै (Maize)

मकै नेपालको दोस्रो महत्वपूर्ण खाद्यबाली हो भने पहाडी जिल्लाको प्रथम महत्वपूर्ण बालीको रूपमा लिइन्छ। धादिङ जिल्लाको प्रथम बालीको रूपमा लिइन्छ। यस जिल्लामा वर्षे मकै उत्पादन हुने गर्दछ। आर्थिक वर्ष २०७०/०७१ अनुसार मकै खेती १९४४५ हेक्टर क्षेत्रफलमा ३३९९२.३० मे. टन उत्पादन हुने गर्दछ। यहाँका बासिन्दाले मकैलाई खाना ढिडो, रोटी, खाजाको रूपमा पनि प्रयोग गर्दछन् (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७१)।

३) गहुँ (Wheat)

गहुँ नेपालको तेस्रो खाद्यान्न बाली हो। नेपालको पहाडी तथा तराइका क्षेत्रमा यसको खेती गरिन्छ। त्यस्तै धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. मा पनि गहुँ खेती गरिन्छ। गहुँ खेती सिंचित तथा असिंचित दुवै ठाउँमा गर्ने गरिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७०/०७१ अनुसार धादिङ जिल्लामा गहुँ खेती ४७९८ हेक्टर क्षेत्रफलमा १०३१६ मे. टन उत्पादन हुने गर्दछ। गहुँलाई यहाँका मानिस खाना तथा खाजा रोटी बनाइ प्रयोग गर्दछन् (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७१)।

४. कोदो (Millet)

उत्पादन तथा खाद्यान्नको हिसावले नेपालमा कोदोलाई चौथो स्थानमा वर्गीकरण गरिएको छ। कोदो खानाले यसबाट प्राप्त हुने फलाम तत्वले स्वास्थ्यको लागि फाइदाजनक मानिन्छ। अन्य खाद्यान्नबालीका तुलनामा कोदो कम मात्रामा खेती गरिन्छ। कोदो खेतीका फाइदा धेरै भएपनि लागतको तुलनामा उत्पादन कम हुने हुनाले खेती कम गरिन्छ। कोदो विशेषगरी पहाडी तथा हिमाली इलाकामा वैशाख जेष्ठ तिर विउ राखेर आषाढ महिनामा एक ठाउँबाट बेर्ना अर्को ठाउँमा सार्ने गरिन्छ। धादिङ जिल्लामा कोदो आर्थिक वर्ष २०७०/०७१ मा ६९३० हेक्टर क्षेत्रफल ६४६५ मे. टन उत्पादन भएको थियो। कोदोलाई खाना तथा खाजाको रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ (जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७१)।

१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)

नेपालमा अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा कृषि क्षेत्रलाई मानिएको छ । नेपालको सम्पूर्ण आवधिक योजनामा कृषि क्षेत्रलाई प्राथमिकता राखेको पाइन्छ तर धेरै प्रयास गरिए तापनि कृषि क्षेत्रको समग्र अवस्था सन्तोष जनक पाइँदैन । जमिनको प्रति एकाइ उत्पादकत्व धेरै कम छ र देशको धेरै जसो भागहरूमा अहिले पनि एक खाद्यबाली प्रणाली कायम नै रहेको छ । कृषि नेपालको अर्थतन्त्रको आधारशिला भए तापनि कृषिबाट वञ्चित उपलब्धि प्राप्त गर्न सकिरहेको छैन । कृषिलाई जीवन निर्वाहको रूपमा मात्र लिइएको छ । देशका धेरै जसो कृषकहरूमा कृषि शिक्षा ज्ञान, सिप, आयश्रोतको कमीको कारण आधुनिक तथा उन्नत प्रविधिद्वारा उत्पादन गर्न सकिरहेका छैनन् । जसले गर्दा कृषकहरू गरीब, बेरोजगार र अशिक्षामा जीवन बिताइरहेका छन् ।

ग्रामीण क्षेत्रमा अहिले पनि पूर्णकालिन रोजगारीको अभावले र वैकल्पिक आम्दानीको श्रोतको अभावले ग्रामीण क्षेत्रका युवा पुस्ता रोजगारीको अभावले शहरी क्षेत्रमा अस्थायी बसाइसराइ गर्ने, विदेशिने प्रविधिले गर्दा कृषिको समयमा उपयुक्त मात्रामा श्रम शक्तिको अभाव सृजना हुँदै गएको छ । कृषि क्षेत्रमा उपलब्ध श्रोतको उचित परिचालन हुन सकेको छैन भने उपलब्ध कृषि क्षेत्रले पनि उत्पादन सुविधाहरू जस्तै : सिचाइ माटोको गुणस्तर, उपयुक्त विउविजनको अभाव छ, जसको कारण कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान प्रतिवर्ष बढ्दो क्रममा छ ।

तरकारी बालीलाई उच्च स्तरीय पवित्र र स्वास्थ्य वर्धक खाद्य वस्तुको रूपमा लिइन्छ । यति हुँदा हुँदै पनि यी बालीहरूको सम्भाव्यता र तुलनात्मक लाभ अनुरूप जति व्यापक रूपमा खेती विस्तार र शारीरिक आवश्यकता अनुरूप उपभोग गर्नुपर्ने हो सो हुन सकेको छैन । यस्तो हुनुमा तरकारी बाली उत्पादनमा विशेष प्रविधिको आवश्यकता पर्ने उत्पादित वस्तु प्रायः शिघ्र नाशवान हुने प्रमुख कारण रहेका छन् । ग्रामीण जनतामा तरकारी बालीको पौष्टिक महत्त्व, आर्थिक महत्त्व, खेती प्रविधिको ज्ञानको कमी र बजार व्यवस्था कमजोर हुनु पनि यसको प्रमुख कारणको रूपमा लिन सकिन्छ (पाण्डे, २०६९) ।

खाद्यान्न बालीले भन्दा नगदे बाली अन्तर्गतका तरकारी बालीले थोरै समयमा थोरै जमिनबाट पनि प्रशस्त लाभ दिन सक्दछ । तरकारी खेतीलाई रोजगारी तथा आय सिर्जना

गर्ने व्यवसायको रूपमा फस्टाउँदै आएको पाइन्छ । तरकारी खेतीमा निर्भर कृषकको आर्थिक अवस्था सुधारोन्मुख भएको पाइन्छ । तर पनि नेपालको अधिकांश कृषकहरू गरीब हुनु, कृषि सम्बन्धी ज्ञान नहुनु, कृषकलाई तालिमको उचित व्यवस्था नहुनु, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग र उन्नत विउ विजन तथा किटनाशक औषधीको प्रयोग हुन नसक्नु साथै बजारको उचित व्यवस्थापनको अभाव जस्ता कारणले गर्दा उत्पादनमा लागेको लागतको तुलनामा प्राप्त आय कम रहेको देखिन्छ । कृषकहरूलाई यातायात, तालिम, सञ्चारको व्यवस्था, बजारको व्यवस्था, उत्पादित तरकारीको उचित मूल्य कायम गर्न सकेको खण्डमा उत्पादन बढ्न गई स्थानीय जनता र समग्र राष्ट्रकै आर्थिक विकासमा उल्लेखित योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

यस अध्ययनबाट विशेष गरी धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. को तरकारी तथा खाद्यान्न बालीबाट प्राप्त आयको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादनमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गरी समाधानका उपायहरू पेश गर्नका लागि खास खास समस्या मुलक अनुसन्धान प्रश्नको उत्तर प्राप्त गर्ने गरी अध्ययन अनुसन्धान कार्य अगाडि बढाइएको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरू (Objectives of the Study)

यस अध्ययनको साधारण उद्देश्य खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीले स्थानिय कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु रहेको छ भने विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- १) तरकारी खेती गर्ने कृषक र तरकारी खेती नगर्ने कृषकहरूको वर्तमान आर्थिक तथा शैक्षिक अवस्थाको तुलना गर्नु ।
- २) तरकारी खेती गर्ने कृषक र तरकारी खेती नगर्ने कृषकको पारिवारिक शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण गर्नु ।
- ३) तरकारी खेतीको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्नु ।

१.४ अनुसन्धान प्रश्न (Research Question)

यस अध्ययनमा निम्न प्रकारका प्रश्न रहेका छन् ।

- १) तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक क्षेत्रमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

- २) तरकारी खेतीले कृषकको शैक्षिक क्षेत्रमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- ३) तरकारी उत्पादनको वर्तमान अवस्था कस्तो छ ?
- ४) खाद्यान्न तथा तरकारी बालीको बजार मूल्य के कति रहेको छ ?
- ५) खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीबाट प्राप्त आमदानी कति रहेको छ ?
- ६) खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा देखिएका समस्याहर के के छन् ?
- ७) खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा देखिएका समस्या समाधानका उपाय के के रहेका छन् ?
- ८) तरकारी खेती नगर्ने कृषकको पारिवारिक शैक्षिक अवस्था कस्तो रहेको छ ?

१.५ अध्ययनको महत्व (Significance of the Study)

यस कल्लेरी गा.वि.स. मा तरकारी खेतीले कृषकको जीवनस्तर सुदृढ बनाउनको लागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । थोरै लगानीबाट धेरै फाइदा लिन सकिने प्रमुख नगदेबालीका रूपमा तरकारी खेतीलाई लिन सकिन्छ । त्यसैले यस क्षेत्रका कृषक तरकारी खेतीतर्फ निकै उत्सुक भएको देखिन्छ । तरकारी खेती कै कारण यस क्षेत्रका कृषकको जीवनस्तर माथि उठ्दै गएको देखिन्छ । किनकी यहाँ उत्पादित तरकारी ७५ प्रतिशत भन्दा बढी देशको राजधानी लगायत अन्य शहर बजारमा निर्यात गर्ने गरेको देखिन्छ । हाम्रो देशको अधिकांश भाग ग्रामीण क्षेत्र रहेको र त्यहाँका कृषकको जीवनस्तर उकास्न कृषि क्षेत्रको विकास आजको अपरिहार्य आवश्यकता बनेको छ । यस क्षेत्रमा दिगो आर्थिक विकास र बहुसङ्ख्यक नेपालीको आय र रोजगारीको आधार स्तम्भ भएकोले सबै आवधिक योजनामा यसलाई प्राथमिकतामा नै रहेको पाइन्छ । नेपालको राष्ट्रिय आयमा कृषि क्षेत्रको आय ३३ प्रतिशत छ भने रोजगारीको क्षेत्रमा हेर्दा पनि अगाडि नै पाइन्छ । गरिबी घटाउने अग्रणी क्षेत्रको रूपमा कृषि क्षेत्रलाई नेपालको त्रिवर्षिय अन्तरिम योजनाले महत्वपूर्ण स्थान दिएको छ भने पछि का योजनामा भने कृषिलाई महत्व दिने देखिन्छ ।

यस अध्ययनले अध्ययन क्षेत्रका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको आर्थिक अवस्था, खाद्यान्न तथा तरकारी उत्पादन सम्बन्धी रोग, किरा, विउ, किटनाशक औषधी खाद्यान्न तथा तरकारी उत्पादनमा देखा पर्ने समस्या र समस्या समाधानका उपायहरूका बारेमा सहयोग पुऱ्याउने छ । त्यस्तै खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था, शैक्षिक क्षेत्रमा देखा परेका समस्याहरू, समस्या समाधानका

उपायहरू सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानका साथै व्यवस्थापनमा समेत ठूलो सहयोग पुऱ्याउने छ । जुन तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न अनुसन्धानकर्ता स्वयम् स्थलगत अध्ययन गरी समस्या पत्ता लगाइ के कसरी समाधान गर्न सकिन्छ, सो को सुझाव समेत यस अध्ययनले उपलब्ध गराउने छ ।

यस अध्ययनले धादिङ जिल्लाको भौगोलिक स्वरूप हावापानी, माटोको अध्ययन गरी धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. लाई थप परिचित गराउन कुल जनसङ्ख्या, क्षेत्रफल, जमिनको स्वामित्व तथा उपभोगमा ल्याएको स्थिति आय आर्जनको प्रमुख श्रोतहरू, सामाजिक, सांस्कृतिक शैक्षिक स्थितिको अध्ययन गर्ने समेत थप सहयोग पुऱ्याउने विश्वास लिएको छ ।

यस अध्ययनले यस क्षेत्रमा तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादनले ढाकेको क्षेत्रफल, अध्ययन क्षेत्रमा उत्पादन हुने खाद्यान्नको तथ्यगत जानकारी दिनेछ । तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादनको बजारमूल्य जसबाट प्राप्त हुने कुल आय तथा उत्पादन लागत र कुल खर्चको स्थिति समेत जानकारी दिनेछ ।

यस अध्ययनको महत्त्व निम्नानुसार रहेका छन् :

- १) अध्ययन क्षेत्र कल्लेरी गा.वि.स. वडा नं. १, २ र ६ मा बसोबास गर्ने तरकारी तथा खाद्यान्न बाली उत्पादनमा संलग्न कृषकको तरकारी तथा खाद्यान्नबाली उत्पादनबाट प्राप्त आयले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउन सहयोगी बन्नेछ ।
- २) यस अध्ययनको निष्कर्षले भविष्यमा स्थानीय वासीले कुन पेशा (कृषिमा तरकारी खेती तथा अन्य व्यवसाय) लाई अँगाल्ने भन्नेबारे तथ्यगत जानकारी दिनेछ ।
- ३) यस अध्ययनले तरकारी खेतीसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय नीति निर्माण गर्नका लागि नीति निर्माण र योजना विद्हरूलाई सहयोग पुऱ्याउनेछ ।
- ४) अध्ययन क्षेत्रमा सम्बन्धित गा.वि.स. लाई विकास योजना बनाउन सहायता पुऱ्याउनेछ ।

- ५) तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादनमा देखापर्ने समस्या र ती समस्या समाधान गर्ने उपायहरूको जानकारी प्रदान गर्नेछ ।

१.६ अध्ययनको सीमाहरू (Limitation of the Study)

यस अध्ययनमा धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. लाई छनोट गरिएको छ । कल्लेरी गा.वि.स. छनोट गरिएको भएता पनि समय, श्रम र आर्थिक दृष्टिले सम्पूर्ण वडा समावेश गर्न सम्भव नभएकाले वडा नं. १, २ र ६ मा सीमित गरिएको छ ।

- १) यस अध्ययन क्षेत्र धादिङ जिल्लाको कल्लेरी गा.वि.स.लाई मात्र समावेश गरिएको छ ।
- २) अध्ययन क्षेत्र कल्लेरी गा.वि.स. अन्तर्गत वडा नं. १, २ र ६ मा मात्र सीमित गरिएको छ ।
- ३) अध्ययन क्षेत्र कल्लेरी गा.वि.स. का कुल २३७४ घरधुरी मध्ये उद्देश्यात्मक छनोटका आधारमा १, २ र ६ मा बसोबास गर्ने ९९१ घरधुरी मध्ये १५० घरधुरीलाई मात्र नमुना छनोटमा लिइएको छ ।
- ४) यस अध्ययनमा धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. मा उत्पादन हुने प्रमुख खाद्यान्न बाली अन्तर्गत धान, मकै, गहुँ, कोदोलाई मात्र लिइएको छ ।
- ५) यस अध्ययनमा धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. मा उत्पादन हुने विभिन्न तरकारी मध्ये प्रमुख तरकारी आलु, काउली, बन्दाकोपी, मुला र गोलभेडालाई मात्र लिइएको छ ।
- ६) यस अध्ययनमा नमुना छनोटमा परेका तरकारी खेती गर्ने कृषक र तरकारी खेती नगर्ने कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव विश्लेषण गरिएको छ ।
- ७) यस अध्ययनबाट निकालिएको निष्कर्षलाई अन्य क्षेत्रमा सामान्यीकरण गर्न नमिल्न पनि सक्छ ।
- ८) यो अध्ययन प्रश्नावली, अवलोकन सूची, छलफल निर्देशिका जस्ता तिन ओटा साधन र अन्तर्वार्ता प्रत्यक्ष अवलोकन, लक्षित समूह छलफल जस्ता तिन ओटा प्रवृद्धिहरू प्रयोग गरी निर्माण गरिएको छ ।

- ९) यस अध्ययनलाई वि.सं. २०७०/०७१ सालको तथ्याङ्कमा सिमित गरिएको छ ।
- १०) यस अध्ययनलाई प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्कमा सिमित गरिएको छ ।
- ११) खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीको वर्तमान अवस्था पहिचान गरिएको छ ।
- १२) तरकारी खेती गर्ने कृषक र नगर्ने कृषकको पारिवारिक शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ ।
- १३) तथ्याङ्कको प्रस्तुतिकरणका लागि तालिका र वृत्तचित्रको प्रयोग गरिएको छ ।
- १४) यो अध्ययनमा कल्लेरी गा.वि.स. का वडा १, २ र ६ का नमुना छनोटमा परेका तरकारी तथा खाद्यान्न र खाद्यान्न खेतीबाट प्रभावित कृषकलाई मात्र समावेश गरिएको छ ।

१.७ मुख्य शब्दावलीको कार्यात्मक परिभाषा (Operational Definition of the Key Terms)

पलायन हुनु : एक क्षेत्रबाट अर्को क्षेत्रमा सर्नु ।

कृषक : खेतीपाती गर्ने मान्छे ।

नगदेबाली : नगद प्राप्त गर्न लगाइएको बाली ।

आम्दानी : वस्तु तथा सेवा विक्री गरे वापत प्राप्त गरिएको रकम ।

खर्च : वस्तु तथा सेवा खरीद गर्दा प्राप्त गरिने रकम ।

वचत : आम्दानी खर्च बिचको अन्तर ।

नमुना : कुल जनसङ्ख्याबाट छनोट गरिएको प्रतिनिधिमूलक समूह ।

प्रत्यक्ष अवलोकन : अनुसन्धानकर्ता अध्ययन क्षेत्रमा आफै गर्दै गरिएको अवलोकन ।

तरकारी : नगदेबाली अन्तर्गतको आलु, काउली, वन्दागोभी, मुला र गोलभेडा ।

खाद्यान्न बाली : धान, मक, गहुँ, कोदो

१.८ अध्ययनको संगठन (Organization of the Study)

अध्ययनको सङ्गठनलाई पाँच अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । जुन निम्नानुसार संगठित गरिएको छ :

पहिलो अध्यायमा परिचय रहेको छ । जस अन्तर्गत अध्ययनको पृष्ठभूमि समस्याको कथन, अध्ययनको उद्देश्य, अनुसन्धान प्रश्नहरू अध्ययनको महत्व, अध्ययनको सीमाहरू, महत्वपूर्ण शब्दावली र अध्ययनको संगठन राखिएको छ । अध्याय दुईमा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा, पूर्व साहित्यको अध्ययन, पूर्व साहित्यको समीक्षा, अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा तथा कार्यात्मक ढाँचा राखिएको छ । अध्याय तिनमा अध्ययन विधि, अनुसन्धान ढाँचा, नमुना आकार, तथ्याङ्कका स्रोतहरू, तथ्याङ्क संकलन औजारहरू र तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण विधिबारे चर्चा गरिएको छ । अध्याय चारमा अध्ययन गरिएको तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण गरिएको छ भने अध्याय पाँचमा निष्कर्ष र सभ्भाव राखिएको छ । त्यसपछि अनुसूचीहरू तथा सन्दर्भ सूचीहरू राखिएको छ ।

अध्याय : दुई (CHAPTER-TWO)

२. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा (Review of Related Literature and Conceptual Framework)

यस अध्ययनमा अनुसन्धान शीर्षकसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तक, जर्नल अनुसन्धान प्रतिवेदन स्रोत सामग्री लगायत अन्य अभिलेखहरूको अध्ययन र पुनरावलोकन गरिएको छ। यो अनुसन्धान प्रस्तावना तयार पर्दा पुनरावलोकन गरिएको अभिलेखहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ।

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Theoretical Literature)

लघु सिंचाइ प्रविधि आइ-पि एम तथा प्लास्टिक घर प्रविधि परियोजना, (२०६८) काअनुसार गोलभेडा खेती गर्नको लागि ६०-२६०० मिटर उचाइ र १५-३० डि.सें. तापक्रम अति उपयुक्त हुन्छ। तापक्रम ५ डिग्री भन्दा तल भरेमा बोट मर्दछ। फल पाक्नको लागि २०-३० डि.से. तापक्रम सबैभन्दा राम्रो हुन्छ। २५ डि.से. भन्दा माथिको तापक्रममा पराग सुक्ने भएकोले फल लाग्दैन र लागे पनि फलको आकार विग्रन्छ। गोलभेडा खेती सबै किसिमको माटो भएको ठाउँमा गर्न सकिन्छ तर राम्रो उत्पादन लिनको लागि पानी नजम्ने हलुका बलौटे तथा दोमट अति उपयुक्त हुन्छ। बढी अम्लीय माटोमा यसको खेती राम्रो हुँदैन। माटोको अम्लीयपन ६-७ हुनु पर्दछ। गोलभेडा सार्ने समय बेनाको उमेर १८-२९ दिन भएपछि अर्थात् ३-४ पात आए पछि बेना सार्नु पर्दछ।

जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, (२०६८) काअनुसार, संसारका मुख्य बालीहरू मध्ये प्रति हेक्टर उत्पादनमा पहिलो र कुल उत्पादनमा चौथो स्थान ओगट्ने आलु बाली हाम्रो देशमा करिब २०० वर्ष अघि देखि लगाइदै आएको पाइन्छ। यस जिल्लामा वर्षे आलुको साथै हिउदे आलुको खेती गर्ने गरिन्छ। यस जिल्लामा आलुको क्षेत्रफल तथा उत्पादन बढ्दै गइरहेको परिप्रेक्षमा बीउ तथा आलु भण्डारण गर्नको लागि जिल्ला भित्रै शीत भण्डारणको आवश्यकता महशुस गरिएको छ। आलु बालीमा डडुवा र फेद कटुवा रोग देखा पर्ने गर्दछ। डडुवा रोगको अनुमानित क्षति १५-२० प्रतिशत रहेको छ भने फेद कटुवा अनुमानित क्षति ५-१० प्रतिशत रहेको छ।

CBS, (2012) काअनुसार नेपालमा कुल जमिनको १४ प्रतिशत भु-भागमा तरकारी खेती गरिएको छ । कुल घरधुरी मध्ये ६९ प्रतिशत घरधुरीले तरकारी खेती गर्दछन् । तरकारी खेती गर्ने कुल पुरुषहरूमा ७३ प्रतिशत पुरुष साक्षर रहेका छन् भने कुल महिलाहरूमा ६३ प्रतिशत महिला साक्षर रहेका छन् । व्यापारिक उद्देश्यले तरकारी खेती गर्ने घरधुरी १८ प्रतिशत रहेका छन् भने ८२ प्रतिशतले उत्पादित तरकारी स्थानिय बजारमा विक्री गर्दछन् भने १५ प्रतिशतले थोक व्यापारीलाई, ११ प्रतिशतले स्थानिय संकलन केन्द्रमा र १४ प्रतिशतले घरबाट नै विक्री गर्ने गर्दछन् । नेपालमा तरकारी खेतीमा संलग्न कुल जनसङ्ख्या ३२,४३,५२१ रहेका छन् भने तरकारी खेतीले ढाकेको कुल क्षेत्रफल २,३२,२९५ हे. रहेको छ । ती उत्पादन तरकारी मध्ये ११,००,७१० मे. ट. (३९ प्रतिशत) घरधुरीले उपभोग गर्दछन् भने बाँकी १७,१९,८१८ मे.ट (६१ प्रतिशत) चाहि बजारमा विक्री हुन्छ । तरकारीको औषत प्रति हेक्टर उत्पादन १२.१४२ कि. रहेको छ । तरकारी बालीको उत्पादन उल्लेखित रूपमा बढ्नुको साथै बेमौसमी तरकारीको उपलब्धतामा वृद्धि भएको छ ।

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, (२०६३) काअनुसार तरकारी बिउको अनुसन्धान एवम् उत्पादन गर्नका निम्ति सरकारले एउटै छुट्टै निकाय तरकारी विकास शाखाको २०२९ सालमा स्थापना गरी उक्त शाखाले अधिराज्य भरिका फर्महरूमा अधिक तरकारी बिउको उत्पादन कार्यक्रम सञ्चालन गरी उन्नत तरकारी बिउको आपूर्ति व्यवस्थापन मिलाउन प्रयास गरेको थियो । तर वागवानी फर्महरू केही जिल्लामा मात्र सिमित भएको हुनाले अधिराज्य भरी तरकारी बिउको आपूर्ति व्यवस्था मिलाउन असम्भव भएको महसुस गरी कृषि सामग्री संस्थानलाई वि.सं. २०३० सालदेखि खाद्यान्न बालीका बिउ बाहेक तरकारी बिउ उत्पादन एवम् विक्री वितरणको काम पनि सुम्पिएको थियो । तत्पश्चात् उक्त संस्थानले विज वृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गरी प्राविधिकहरूको रेखदेखमा बिउ छर्ने तरकारी बालीको बिउ प्रशोधन संचय तथा कृषकहरूलाई सुव्यावस्थित रूपले बिउ विकास तथा विक्री काम सञ्चालन गर्न थाल्यो ।

अर्थ मन्त्रालय, (२०६७) काअनुसार नेपालमा कुल जमिनको १४ प्रतिशत भुभागमा तरकारी खेती गरिएको छ । कुल घरधुरीमध्ये ६९ प्रतिशत घरधुरीले तरकारी खेती गर्दछन् । तरकारी खेती गर्ने कुल पुरुषहरूमा ७३ प्रतिशत साक्षर रहेका छन् भने कुल महिलाहरूमा ६३ प्रतिशत महिलाहरू साक्षर रहेका छन् । व्यापारिक उद्देश्यले तरकारी खेती गर्ने घरधुरी

१८ प्रतिशत रहेका छन् भने ८२ प्रतिशतले घरमा उपभोगका लागि तरकारी खेती गर्ने गर्दछन् । कुल जनसङ्ख्या मध्ये ६० प्रतिशतले उत्पादित तरकारी स्थानिय बजारमा विक्री गर्ने गर्दछन्, १५ प्रतिशतले घरबाट नै विक्री गर्ने गर्दछन् भने १५ प्रतिशतले थोक व्यापारीलाई, ११ प्रतिशतले स्थानिय संकलन केन्द्रमा र १४ प्रतिशतले घरबाट नै विक्री गर्ने गर्दछन् । नेपालमा तरकारी खेतीमा संलग्न कुल ३२,४३,५२१ रहेका छन् भने तरकारी खेतीले ढाकेको क्षेत्रफल २,३२,२५९ रहेको छ । ती उत्पादिन तरकारी मध्ये ११,००,७१० मे.टन (३९ प्रतिशत) घरधुरीले आफै उपभोग गर्दछन् भने बाँकी १७,१९,८१८ मे.ट. (६१ प्रतिशत) चाँहि बजारमा विक्री हुन्छ । तरकारीको औषत प्रति हेक्टर उत्पादन १२,१४२ कि. रहेको छ । तरकारी बालीको उत्पादन उल्लेख्य रूपमा बढ्नुका साथै बेमौसमी तरकारीको उपलब्धता वृद्धि भएको छ ।

कर्मचार्य, (२०६७) काअनुसार प्रकाशित तरकारी खेती रोग बीउ उत्पादन र भण्डारण प्रविधि पुस्तक अनुसार, नेपालमा बन्दाकोपी खेती बाह्रै महिना गरिने हुनाले यस खेतीबाट निकै आर्थिक लाभप्राप्त हुने गर्दछ । बन्दाखेती गर्ने कृषकहरूलाई रोग तथा कीरा सम्बन्धी समय समयमा तालिम दिएको खण्डमा उत्पादन वृद्धि भई उत्पादित तरकारी विदेश निर्यात गर्न सकिन्छ । जसबाट देशले ठूलो आर्थिक लाभ हासिल गर्न सक्दछ । बन्दालाई तरकारी अचार र सलादको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । बन्दाकोपीमा भिटामिन ए. वी र सी पाइन्छ । बन्दाकोपी खेती जुनसुकै माटोमा पनि हुन्छ भने दोमट, वलौटे र पाँगो माटोमा बढी उत्पादन हुन्छ । बन्दाकोपी खेतीको लागि माटोको पि.एच. ५.५ देखि ६.५ सम्म भएमा राम्रो हुन्छ । बन्दा रोप्नु भन्दा पहिले चारैतिर पानीको निकासको लागि कुलेसो बनाउनु पर्दछ । जसले गर्दा पानी पर्दा वारीमा वा खेतमा जम्न पाउँदैन र जरामा लाग्ने रोगबाट बचाउन सकिन्छ ।

कृषि मन्त्रालय, (२०६८) काअनुसार तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादन सम्बन्धी विभिन्न बालीको क्षेत्रफल तथा उत्पादन सम्बन्धमा एक तथ्याङ्क सार्वजनिक गरेको छ । तथ्याङ्क अनुसार खाद्यान्न बाली अन्तर्गत २०६६/०६७ मा धान उत्पादन १४,९६,४७६ हे. मा ४४,६०,२७८ मे. टन, मकैको उत्पादन ९,०६,२५२ हे. मा २०,६७,७२२ मे. टन त्यस्तै गहुँ उत्पादन तर्फ ७,६७,४९९ हे. मा १७,४५,८११ मे. टन उत्पादन भएको छ । यस्तै २०६७/०६८ मा धान उत्पादन १५,३१,४९३ हे. मा ५०,७२,२४८ मे.टन., मकैको उत्पादन

८,७१,३८७ हे. मा २१,७९,४१४ मे. टन गहुँ उत्पादन ७,६५,३१७ हे. मा १७,४६,१४२ मे. टन उत्पादन भएको तथ्याङ्कले देखाएको छ । यस्तै तरकारी बाली अन्तर्गत आलुको उत्पादन २०६६/०६८ मा १,८२,६६० हे. मा २५,०८,०४४ मे. टन त्यसै २०६६/०६८ मा १,९०,२५० हे. २,५८,४३० मे. मा टन उत्पादन भएको छ । यस्तै तरकारीबाली अन्तर्गत सम्पूर्ण तरकारीलाई एक मुष्ट रूपमा देखाइएको छ । २०६७/०६८ २,४५,०३७ हे. मा ३२,९८,८१६ मे. टन तरकारी उत्पादन भएको उक्त तथ्याङ्कले देखाएको छ । यस्तै नेपाल तरकारी तथा आलु उत्पादनको तथ्याङ्क अनुसार १९६४/०६५ देखि २००५/२००६ सम्म तरकारी उत्पादन क्रमशः १९६४/०६५ मा Data उपलब्ध नभएकोले १९९४/९५ मा १,२१,००० मे. टन, २००२/०५ मा २०,३८,००० हे. टन र २००५/२००६ मा २१,८०,००० मे. टन उत्पादन भएको देखिएको छ । त्यस्तै आलु तर्फ पनि १९८४/०८५ मा ४,२०,००० मे. टन १९९४/०९५ मा २८,६०,००० मे. टन आलु उत्पादन भएको तथ्याङ्कले प्रकाशित गरेको छ । यस तथ्याङ्कबाट के प्रष्ट हुन्छ भने तरकारी उत्पादन हरेक वर्षहरूमा अपवादलाई छोडेर बढ्दै गएको पाइन्छ ।

जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, (२०७०) का अनुसार संसारका मुख्य बालि मध्ये प्रति हेक्टर उत्पादनमा पहिलो र कुल उत्पादनमा चौथो स्थान ओगट्ने आलु बाली हाम्रो देशमा करिब २०० वर्ष अघि देखि लगाइदै आएको पाइन्छ । यस जिल्लामा वर्षे आलुको साथै हिउँदै आलुको खेती गर्ने गरिन्छ । यस जिल्लामा आलुको क्षेत्रफल तथा उत्पादन बढ्दै गइरहेको परिप्रेक्षमा बीउ तथा आलु भण्डारण गर्नका लागि जिल्ला भित्रै शीत भण्डारणको आवश्यकता महसुस गरिएको छ । आलु बालीमा डडुवा र फेद कटुवा रोग देखा पर्ने गर्दछ । डडुवा रोगको अनुमानित क्षति १५-२० प्रतिशत रहेको छ भने फेद कटुवा अनुमानित क्षति ५-१० प्रतिशत रहेको छ ।

२.२ पूर्व साहित्यको अध्ययन (Review of Empirical Literature / Previous Studies)

Gurung, (2000) का अनुसार तरकारी उत्पादन गर्ने कृषकहरूलाई ठूलो आर्थिक उपलब्धि प्राप्त गरेका थिए । अध्ययन क्षेत्रमा ९० प्रतिशत भन्दा बढी कृषकहरूले यस व्यावसाय पूर्ण सफलता प्राप्त गरेका थिए । तरकारी खेती गर्नु अगाडि उनीहरूलाई खान लगाउको लागि समस्या रहेको थियो भने तरकारी खेती गर्न थालेपछि उनीहरूको जीवनशैली बानी लताकपडा र मनोरञ्जनमा पहिलेको भन्दा निकै परिवर्तन आएको थियो ।

१२.८२ प्रतिशत कृषकको वार्षिक रु. १,५०,०० भन्दा बढी आम्दानी प्राप्त गरेका थिए । उनीहरूले आफ्नो बालबालिकालाई विद्यालयमा पढ्न पठाएका थिए । अध्ययन क्षेत्रमा प्राथमिक विद्यालयमा पढ्ने बालबालिकाको प्रतिशतमा वृद्धि भएको थियो भने कक्षा छोड्ने को सङ्ख्यामा पनि कमी आएको थियो । त्यसैले अध्ययन क्षेत्रमा व्यावसायिक अवस्थामा सकारात्मक प्रभाव पारेको थियो ।

लुइटेल्, (२०६७) काअनुसार नगद तथा खाद्यान्न बालीमा संलग्न कृषकहरूको आर्थिक र शैक्षिक स्थितिको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकमा गरिएको अनुसन्धानमा खाद्यान्नबालीमा धान, मकै, गहुँ, को अध्ययन गरिएको थियो भने नगदेबालीमा आलु, अदुवा र चियाको अध्ययन गरिएको थियो । अध्ययन क्षेत्रमा नगदेबालीमा संलग्न कृषकहरूको वार्षिक आम्दानी रु. १२,०४५.४७ रहेको थियो भने खाद्यान्न बालीमा संलग्न कृषकहरूको वार्षिक आम्दानी रु. ५७,४५५.८३ रहेको पाइयो । जस अनुसार नगदे बालीको आम्दानी ६७.७० प्रतिशत र खाद्यान्नबालीको आम्दानी ३२.३० प्रतिशत रहेको थियो । यस अध्ययनबाट के प्रष्ट हुन्छ भने खाद्यान्न बालीबाट प्राप्त आम्दानी भन्दा नगदेबालीबाट प्राप्त आम्दानी दोब्बर भन्दा पनि बढी रहेको देखिन्छ । नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न बालीमा संलग्न परिवारको साक्षरता ६३.२४ प्रतिशत रहेको थियो भने नगदेबालीमा संलग्न परिवारको साक्षरता ८६.६७ प्रतिशत रहेको पाइयो । खाद्यान्न बालीमा संलग्न कृषक भन्दा नगदेबालीमा संलग्न कृषकहरूले आफ्ना बालबालिकाहरूको शिक्षामा बढी लगानी नगरेको पाइयो । नगदेबालीमा सर्वसुलभ ऋणको अभाव, मूल्यको उत्तरचढाव, (मूल्यअस्थिरता) खुल्ला सिमानाको प्रभाव, प्राविधिक ज्ञान एवम् उपकरणको अभाव उन्नत विउविजन तथा मलको अभाव जस्ता समस्या रहेको पाइयो ।

कडेल, (२०६९) काअनुसार तरकारी खेतीले स्थानिय जनताको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा अध्ययन गर्नु भएको थियो । अध्ययन क्षेत्रमा खाद्यान्न बालीबाट प्राप्त आय १४.६७ प्रतिशत रहेको थियो भने तरकारीबाट प्राप्त आय ८५.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो । यस प्रतिशतलाई हेर्दा खाद्यान्न बालीबाट प्राप्त आय भन्दा तरकारी खेतीबाट प्राप्त आय ५ गुणा भन्दा बढी देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा वार्षिक औषत आय ९५,०५० रहेको थियो भने खर्च रु ७७,७४६ रहेको पाइयो । यस क्षेत्रमा तरकारी खेती गर्दा उचित बजार व्यवस्थापनको अभाव सिचाइको अपर्याप्तता, शित गृहको अभाव गुणस्तरीय

विउविजन नहुनु कृषि तालिमको अपर्याप्तता, आधुनिक उपकरणको अभाव, स्थानिय व्यापारिको मनोमानी जस्ता समस्या रहेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा १९.४५ प्रतिशत जनसङ्ख्या निरक्षर र २१.५२ प्रतिशत जनसङ्ख्या साक्षर, २१.० प्रतिशत प्रा.वि. पास १७.५३ प्रतिशत मा.वि., ११.२९ प्रतिशत उ.मा.वि. र ९.२१ प्रतिशत उच्च शिक्षा हासिल गरेको पाइयो ।

घिमिरे, (२०६२) का अनुसार प्रमुख नगदेवालीहरूले स्थानिय जीविको पार्जनमा पारेको प्रभाव शिर्षकमा गरिएको अध्ययन क्षेत्रमा खाद्यान्नबालीको योगदान १८.१३ प्रतिशत र तरकारीबालीको योगदान ८१.८७ प्रतिशत रहेको छ । यो प्रतिशतलाई हेर्दा खाद्यान्न बालीको भन्दा नगदेवालीको योगदान ४ गुणा बढिरहेको देखिन्छ । नगदेवादीमा देखापरेका रोगहरू पहिचान गरी उपयुक्त उपचार विधि तथा किराहरूको संक्रमण नियन्त्रण गर्नको लागि उचित विधिको प्रयोग गर्न सकेका छैनन् । त्यसैले कृषकहरूको लागि दक्ष तथा योग्य प्राविधिकहरूको आवश्यकता रहेको देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूले आफूले उत्पादन गरेका खाद्यान्न बाली सबै आन्तरिक उपभोगमा खर्च गरेका थिए भने नगदेवाली ९५ प्रतिशत विक्री भएको थियो । अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूले नगदेवालीमा देखिएका समस्या समाधान गर्न सिंचाइ सुविधा हुनुपर्ने, उन्नत विउविउन हुनुपर्ने, मलसमयमा उपलब्ध हुनुपर्ने, विद्यालयमा कृषि शिक्षा लागु हुनु पर्ने जस्ता सुझाव दिएका थिए । अध्ययन क्षेत्रमा करिब ५ वर्षको अवधिमा निरक्षर जनसङ्ख्या १७.७ प्रतिशतले घट्न गई अध्ययनको समयमा ८.६ प्रतिशत मात्र रहेका थिए भने ९१.४ प्रतिशत साक्षर रहेका थिए ।

Osti, (2065) का अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा तरकारी र फलफूलबाट एक मौसममा २ लाख भन्दा बढी नाफा कमाउने ४.८ प्रतिशत रहेको थिए भने १ लाख भन्दा बढी कमाउने २३.२ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै २५ लाख भन्दा कम कमाउने ३२ प्रतिशत रहेका थिए भने ५० लाख भन्दा कम कमाउने ४० प्रतिशत रहेका थिए । अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूले तरकारी खेतीमा थोरै लगानी गरेर धेरै नाफा कमाउन सफल भएका थिए । तरकारी सङ्कलन केन्द्रको अभावमा कृषकहरूले आफ्ना उत्पादनहरूलाई सङ्कलन गर्न व्यापारीहरू समान किन्न आमन्त्रण गर्न सकेका थिएनन् र आफ्ना उत्पादनको उचित मूल्य पाउन नसकेको पाइयो । चिस्यान केन्द्रको अभाव हुनु, फलफूल तथा तरकारी प्रशोधन गर्न नसकेका कारण उच्च गुणस्तर भएका उत्पादनले न्यून गुणस्तर भएका उत्पादनको बजार

विस्थापन गर्नु परेको थियो बाटो घाटो वा मोटरगाडीको अभावमा उत्पादनलाई बजारसम्म पुऱ्याउन नसकेको पाइयो । उनीहरूले खेतीपातीको नयाँ पद्धति र लगानीका बारेमा ध्यान दिएता पनि व्यावसायिक अवस्था र बजार मागलाई वेवास्ता गरेको पाइन्छ ।

न्यौपाने, (२०६३) काअनुसार मकवानपुर जिल्लामा मात्र ४५,९६,५४,९०० मे.ट आलु उत्पादन भएको जनाइएको छ । त्यस्तै काउली तथा अन्य तरकारी उत्पादन तर्फ यस आर्थिक वर्षमा तरकारी बालीको उत्पादन ४.८६ प्रतिशत बढ्न गई गतवर्षको २० लाख ८१ हजार मे.टन. पुग्ने अनुमान गरिएको छ । तरकारी बालीले ढाकेको क्षेत्रफल १ लाख ८९ हजार हेक्टर रहेको अनुमान छ । अन्यबालीको साटो प्रमुख नगदे बालीको रूपमा हालको दिनहरूमा तरकारी खेती गर्नुका कारण उसको क्षेत्रफल तथा उत्पादनमा निरन्तर वृद्धि हुँदै गएको पाइएको छ । यस बालीबाट कृषकको जीवनस्तरमा समेत उल्लेख्य सुधार भएको अनुमान छ । यस प्रतिवेदनका अनुसार तरकारी उत्पादन तर्फ कृषकहरू क्रमशः आकर्षित भएको कारण कृषकहरूले लगाउने बालीमध्ये तरकारी बाली उत्पादनमा कृषि भूमि बढाउँदै लगेको पाइन्छ ।

पाण्डे, (२०६९) काअनुसार काउली बालीमा लाग्ने मुख्य रोग तथा कीरा नियन्त्रण विधिहरू पुस्तक अनुसार काउलीबाली फराकिलो देखि गरम हावापानी भएको ठाउँमा पनि खेती गर्न सकिन्छ । तर ठाउँ र मौसम अनुसार बाली विरुवा छनोट गरी लगाउनु पर्दछ । तापक्रमले काउली बन्ने अवस्था वा फूल लाग्ने स्थिति वा वृद्धि विकासलाई असर गर्दछ । यसरी नै सूर्यको प्रकाश एवम् चिस्यान आदिले पनि असर पुऱ्याउने हुँदा ख्याल गरी बाली प्रति सचेत हुनुपर्दछ । काउली बाली ५-१५ से.ग्र तापक्रमको समयमा निर्धारण गरी जात छनोट गरी लगाउनु पर्दछ । जातबाट छनोट गरी रोपिएका बेर्ना नउम्रने, ढल्ने, काउली साना साना फल्ने अत्याधिक वनस्पतिक वृद्धि हुने र आशा गरे अनुरूप उत्पादन नभई विकृति देखा पर्दछ ।

ढुङ्गा (२०७१) काअनुसार तरकारी खेतीले स्थानिय कृषकको आर्थिक तथा उनीहरूको बालबालिकाहरूको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव नामक शीर्षकको शोधपत्रमा तरकारी खेतीले स्थानिय कृषकको आर्थिक तथा उनीहरका बालबालिकाहरूको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु साधारण उद्देश्य राखिएको थियो भने तरकारी खेतीले स्थानिय कृषकको आर्थिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु । तरकारी खेतीले स्थानि

कृषकका बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु, तरकारी खेतीले गर्दा देखापरेका समस्या पत्ता लगाउनु जस्ता ३ वटा विशिष्ट उद्देश्यहरू रहेका छन् । जसमा धादिङ जिल्लाको धुषा गा.वि.स. का ९ वटा वडामा रहेका ६०० घरधुरी मध्ये तरकारी खेतीमा संलग्न १०८ घरधुरीका कृषकलाई नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधा पर्याप्त नभएकाले सिंचाइ सुविधा हुनुपर्ने, उन्नत विउविजन, मल, किटनाशक औषधी समयमा नै उपलब्ध हुनुपर्ने, अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूले आफ्नो उत्पादनलाई भण्डारण गरी राख्नको लागि कोल्ड स्टोरको व्यावस्थापन हुनुपर्ने र सरकारी विद्यालयमा शिक्षक दरबन्धी थपीनु पर्ने जस्ता निष्कर्ष र सुझाव निकालिएको छ ।

२.३ पुनरावलोकनको प्रस्तुत अध्ययनमा प्रभाव (Implication of the Review for the Study Literature)

यस अध्ययनका लागि विभिन्न पत्रपत्रिका लेख, रचना जर्नल तथा अप्रकाशित शोधपत्रलाई आधार बनाइएको छ ।

लघु सिंचाइ प्रविधि आइ-पि. एम तथा प्लास्टिक घर प्रविधि परियोजना, (२०६८) काअनुसार गोलभेडा खेती ६०-२६०० मिटर उचाई र १५-३०° डि.से. तापक्रम उपयुक्त हुन्छ भने ५° डिग्री भन्दा तल र ३५ डिग्री भन्दा माथि तापक्रम भएमा गोलभेडा खेती राम्रो हुँदैन । २०-३० डि.से. तापक्रम भएको हलुका बलौटे तथा दोमट माटोमा गोलभेडा खेतीको उत्पादन बढी हुने गर्दछ । जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, (२०६८) काअनुसार हाम्रो देश नेपालमा आलु खेतीको उत्पादन करीब २०० वर्ष अघि देखि गरिँदै आइरहेको छ । आलु बालीमा डढुवा र फेद कटुवा रोग देखा पर्ने गर्दछ । डढुवा रोगको अनुमानित क्षति १५-२० प्रतिशत र फेद कटुवा रोगको अनुमानित क्षति ५-१० प्रतिशत रहेको छ । CBS, (2012) को तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा कुल जमिनको १४ प्रतिशत भुभागमा तरकारी खेती गरिएको छ । नेपालमा तरकारी खेतीमा संलग्न कुल जनसङ्ख्या ३२,४३,५२१ ले कुल क्षेत्र २,३२,२९५ हेक्टरमा २८,२०,५२८ मे.ट. उत्पादन गर्दछन् ।

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, (२०६३) काअनुसार नेपाल सरकारले २०२९ सालमा तरकारी विकास शाखाको स्थापना गरेको थियो जुन शाखाको उद्देश्य अधिराज्य भरिका फर्महरूमा तरकारी बीउको वितरण गर्नु थियो तर प्रत्येक जिल्लामा वागवानी फर्महरूको

स्थापना र सञ्चालन नभएको कारणले तरकारी विकास शाखाले उन्नत विउको वितरणको जिम्मा २०३० साल देखि कृषि सामाग्री संस्थालाई दिएको थियो । अर्थ मन्त्रालय, (२०६७) काअनुसार नेपालमा कुल जमिनको १४ प्रतिशत भुभागमा तरकारी खेती कुल घरधुरीको ६९ प्रतिशतले गर्दै आएको पाइन्छ । कुल जनसङ्ख्या मध्ये ६० प्रतिशतले तरकारी स्थानीय बजारमा विक्री गर्दछन् भने १५ प्रतिशतले घरबाटै विक्री गर्दछन् र १५ प्रतिशतले थोक व्यापारीलाई, १० प्रतिशतले स्थानीय संकलन केन्द्रमा विक्री गर्दछन् । कृषि मन्त्रालय, (२०६८) काअनुसार खाद्यान्न उत्पादन २०६६/०६७ मा कुल ३१,७०,२२७ हेक्टरमा ८२,७३,८५५ मे.ट. उत्पादन हुन्छ भने २०६७/०६८ अनुसार खाद्यान्न खेती ३१,६८,१९७ हे. मा ८९९,७८०४ मे.ट. उत्पादन हुने गर्दछ भने तरकारी खेती अन्तर्गत आलु उत्पादन २०६६/०६८ मा १,८२,६६० हे. मा २५,०८,०४४ मे.ट उत्पादन भएको छ । २०६७/०६८ मा २,४५,०३७ हे. मा ३२.९८,८१६ मे. टन तरकारी उत्पादन हुने गर्दछ । जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, (२०७०) काअनुसार संसारका मुख्य बाली मध्ये प्रति हेक्टर उत्पादनमा पहिलो र कुल उत्पादनमा चौथो स्थानको रूपमा आलु बालीलाई लिइन्छ । आलु बालीमा डढुवा र फेद कुटुवा जस्ता रोगहरू देखा पर्दछन् । कर्मचार्य, (२०६७) काअनुसार बन्दाकोपी खेतीको बारेमा जस्तै विउ, उत्पादन, समय, रोग, उत्पादन, तरिकाको बारेमा तालिम दिन सकेमा यसको उत्पादन बढाउन सक्ने देखिन्छ । त्यस्तै न्यौपाने (२०६३) आलु खेती तथा काउली खेती त्यसैगरी अरु नगदेबालीले कृषकको जीवनस्तरमाथि उठाउन सहयोग गरेको देखिन्छ ।

लुइटेल, (२०६७) काअनुसार नगदेबालीमा संलग्न कृषकहरूको वार्षिक आमदानी १२,०४५.४७ र खाद्यान्न बालीमा संलग्न कृषकहरूको वार्षिक आमदानी ५७,४५५.८३ रहेको थियो । समग्रमा खाद्यान्न बालीमा संलग्न कृषकको भन्दा नगदेबालीमा संलग्न कृषकको वार्षिक आमदानी राम्रो रहेको पाइयो । Gurung, (2000) काअनुसार तरकारी खेती गर्ने कृषकको तरकारी खेती गर्नु भन्दा अगाडि खान लगाउनको समस्या रहेको र तरकारी खेती लगाउन थालेपछि उनीहरूको जीवनशैली बाली लत्ताकपडा र मनोरञ्जनमा पहिलेको भन्दा निकै परिवर्तन भएको निष्कर्ष निकालिएको थियो ।

कडेल, (२०६९) काअनुसार तरकारी खेतीले स्थानीय जनताको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव शीर्षकको शोधपत्रमा खाद्यान्न बालिबाट प्राप्त आय भन्दा तरकारी

बालीबाट प्राप्त आय ५ गुणा भन्दा बढी रहेको पाइयो । यस क्षेत्रमा बजार व्यवस्थापनको अभाव, सिंचाइको अपर्याप्तता, शित गृहको अभाव, गुणस्तरीय विउविजन नहुनु, आधुनिक उपकरणको अभाव, स्थानिय व्यापारिको मनोमानी जस्ता समस्या रहेका छन् । घिमिरे, (२०६२) का अनुसार नगदेबाली तथा खाद्यान्न बालिको अध्ययन गरेको छ । यस अध्ययन क्षेत्रमा खाद्यान्न बाली भन्दा नगदेबालीको योगदान ४ गुणाले बढी छ । यहाँ उपयुक्त सिंचाइ सुविधा, बजार मूल्य निर्धारण कृषि शिक्षा सम्बन्धी कक्षा सञ्चालन मल समयमा उपलब्ध गराउन सकेमा धेरै प्रगति हुने देखिन्छ ।

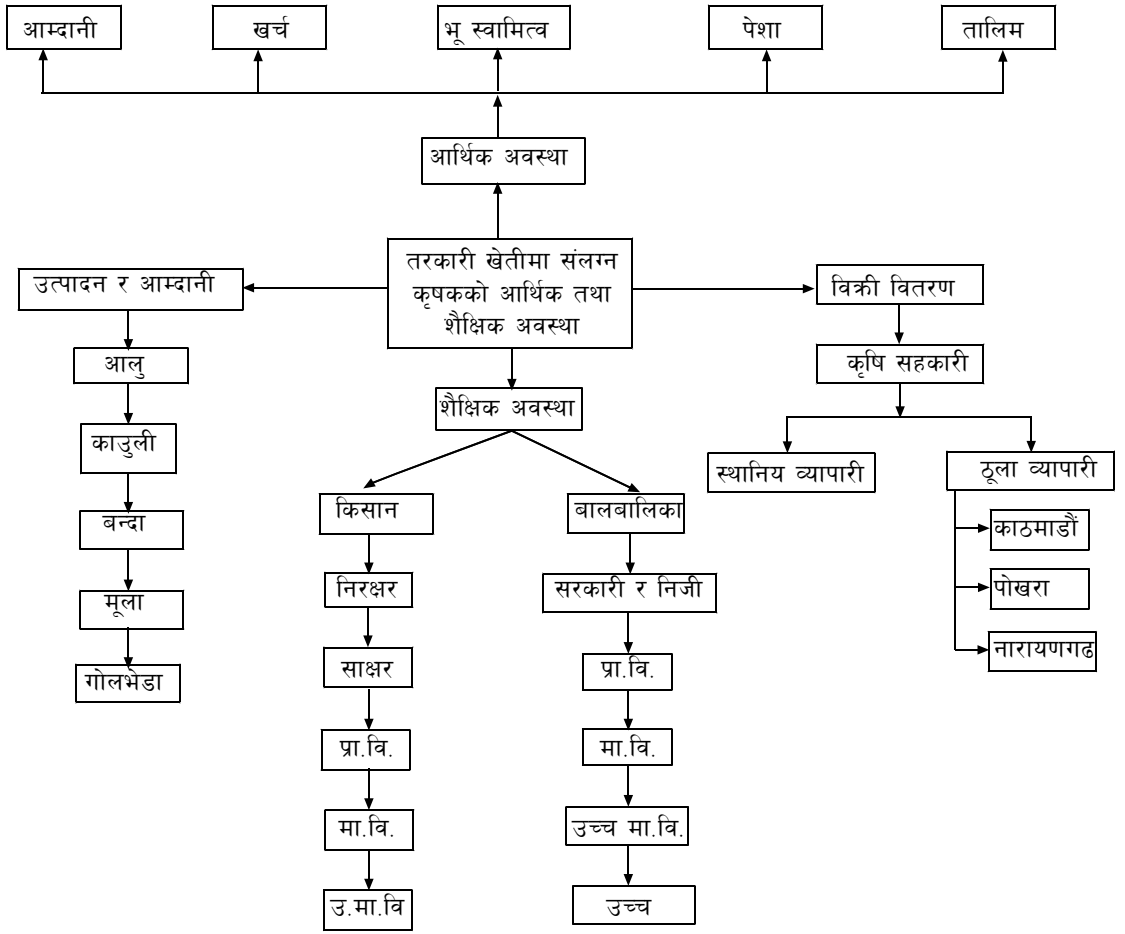
२.४ अनुसन्धान अन्तर (Research Gap)

तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. मा गरिएको यस अध्ययनमा कल्लेरी गा.वि.स. का तरकारी तथा खाद्यान्न खेतीमा संलग्न कृषकको आर्थिक अवस्था, उनीहरूका बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था र खाद्यान्न खेतीमात्र गर्ने कृषकको आर्थिक अवस्था तथा उनीहरूको बालबालिकाको शैक्षिक अवस्थाको बारेमा व्याख्या विश्लेषण गरिएकोले अन्य शोधपत्र भन्दा यो शोधपत्रमा अन्तर रहेका छ ।

२.५ अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा (Conceptual Framework of the Study)

यस अध्ययनपूर्व गरिएका विभिन्न अनुसन्धानबाट प्राप्त भएका निष्कर्ष पुनरावलोकनको आधारमा तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादनबाट प्राप्त आयको तुलनात्मक अध्ययन गरी उनीहरूका बालबालिकाको शैक्षिक प्रभावको विश्लेषण अध्ययनका लागि यस प्रकारको अवधारणा निर्माण गरिएको हो । जसलाई निम्न चार्टबाट प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

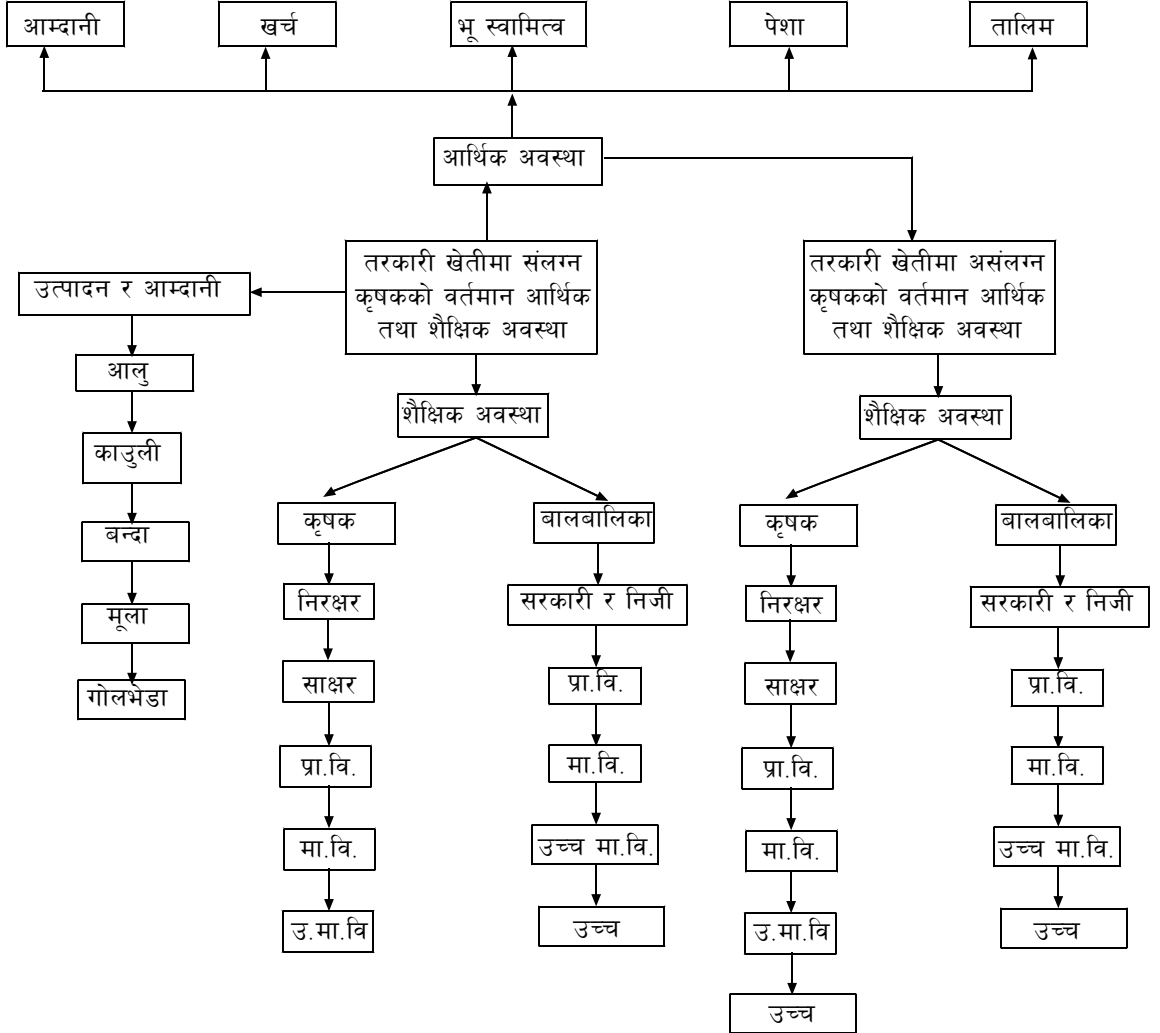
चार्ट १

स्रोत : कंडेल, (२०६८)

२.६ अध्ययनको कार्यात्मक ढाँचा (Functional Framework of the Study)

यस अध्ययनलाई सरल र प्रभावकारी बनाउन माथिको अवधारणात्मक ढाँचालाई आधार मानी निम्नानुसारको कार्यात्मक ढाँचाको निर्माण गरी अध्ययन गरिएको छ ।

अध्याय : तीन (CHAPTER-THREE)

३. अध्ययनको विधि र तौरतरिका (Methods and Procedures of the Study)

कुनै पनि अनुसन्धानमा उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यकता अनुसार विभिन्न विधि र प्रक्रिया प्रयोग गरिएको हुन्छ। अनुसन्धान विधि र प्रक्रिया तय गर्दा सम्बन्धित समस्याको उद्देश्य र प्रकृति तय गरिनुपर्दछ। यस अध्ययनमा अनुसन्धान विधि प्रयोग गरिएको छ।

३.१ अध्ययनको ढाँचा र विधि (Design and Method of the Study)

यस धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. मा गरिने तरकारी खेतीले स्थानिय कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पार्ने प्रभावको अध्ययन गर्न आवश्यकता अनुसार विधि र प्रकृत्याको प्रयोग गरिएको छ। यस अध्ययनलाई पूर्णता दिन प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्कको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ। साथै परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ। साथै प्रश्नावली विधिबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ।

३.२ तथ्याङ्कको श्रोतहरू (Sources of Data)

यस अनुसन्धानको उद्देश्य प्राप्त गर्न तथ्याङ्कहरू भरपर्दो र विश्वासनिय हुनुपर्दछ। भरपर्दो श्रोतबाट लिइने तथ्याङ्क नै सही हुने भएकोले अनुसन्धानको गहिराइ र गहनता पुरा गर्न सकेसम्म त्यस्तो श्रोतलाई मात्र लिनुपर्ने भएकोले यस अध्ययन संकलन गरिएका श्रोत प्राथमिक र द्वितीय श्रोतहरूबाट संकलन गरिएको छ।

३.२.१ प्राथमिक श्रोतहरू (Primary Sources)

यस अध्ययनमा प्राथमिक तथ्याङ्कका श्रोत धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. मा बसोबास गर्ने नमुना छनोटमा परेका १, २, र ६ वडाका तरकारी खेती गर्ने र तरकारी खेती नगर्ने कृषक नै प्राथमिक तथ्याङ्कको श्रोत रहेका छन्।

३.२.२ सहायक श्रोतहरू (Secondary Sources)

यस अनुसन्धान कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन तथा पूर्णता दिनका लागि प्राथमिक तथ्याङ्क मात्र पर्याप्त नहुने भएकाले यहाँ सहायक तथ्याङ्कलाई पनि लिइएको छ । यस अन्तर्गत प्रकाशित तथा अप्रकाशित विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिका, गाउँ विकास समिति, जिल्ला विकास समितिबाट, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.३ जनसङ्ख्या नमुना आकार र नमुना छनोट रणनीति (Population, Sample Size and Sample Strategy)

यस अध्ययनको जनसङ्ख्या र उक्त जनसङ्ख्याबाट छनोट गरिएको नमुना र विधि यस प्रकार रहेका छन् ।

३.३.१ जनसङ्ख्या (Population)

यस अध्ययनको लागि आवश्यक प्राथमिक तथ्याङ्कको सङ्कलन कल्लेरी गा.वि.स. मा बसोबास गर्ने खाद्यान्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने स्थानीय बासीलाई नै जनसङ्ख्या मानिएको छ । जसमा कल्लेरी गा.वि.स. का ९ वटा वडामा रहेका २३७४ घरधुरीमा १३०७६ जनसङ्ख्या रहेको छ । जसमा महिलाको जनसङ्ख्या ६४९० र पुरुषको जनसङ्ख्या ६५८६ रहेको छ । यो अध्ययन वडा नं. १, २ र ६ मा सिमित भएकोले ती वडामा जनसङ्ख्या ३९२४ रहेको छ । वडा नं. १, २ र ६ मा कुल घरधुरी सङ्ख्या ९९१ र जि.एस. एगोभेटका सञ्चालक १ गरी जम्मा ९९२ यस अध्ययनको जनसङ्ख्या रहेको छ ।

३.३.२ नमुना आकार (Sample Size)

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका कुल घरधुरी ९९१ मध्ये खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरी, खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२० घरधुरी र जि.एस. एगोभेटका सञ्चालक १ गरी १५१ अर्थात् १५.२३ प्रतिशत अध्ययनको नमुना आकार हो ।

३.३.३ नमुना छनोट रणनीति (Sampling Strategy)

साधन, स्रोत र समयको सिमितताको कारण सम्पूर्ण जनसङ्ख्यालाई लिएर अध्ययन गर्न कठिन भएकाले सम्पूर्ण जनसङ्ख्याको प्रतिनिधित्व हुने गरी नमुना छनोट गरिएको छ । जसलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

- १) यस अध्ययनमा धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. लाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा लिइएको छ । कल्लेरी गा.वि.स. मा बढी मात्रामा तरकारी खेती गरिने र यस गा.वि.स. मा तरकारी खेतीको बारेमा यस अघि अनुसन्धान नगरिएको र स्वयम् अनुसन्धानकर्ता कै आफ्नै गा.वि.स. भएको हुनाले अध्ययन कर्तालाई तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सहज र सजिलो रहेको हुँदा उक्त क्षेत्र छनोट गरिएको छ ।
- २) कल्लेरी गा.वि.स. का ९ वटा वडाहरू मध्ये वडा नं. १, २ र ६ मा अन्य वडाको तुलनामा बढी तरकारी खेती गरिने भएको कारणले यी ३ वटा वडाहरूलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको माध्यमबाट नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ ।
- ३) यस कल्लेरी गा.वि.स. का वडा १, २ र ६ का जम्मा ९९१ घरधुरीबाट समानुपातिक नमुना छनोट विधि (Proportion Sampling Method) अन्तर्गत चिठ्ठा विधि (Lottery Method) को सहयोगमा खाद्यान्न खेतीमा संलग्न १७० घरधुरी मध्ये नमुना छनोटमा परेका ३० घरधुरी अर्थात् १७.६५ प्रतिशत र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने ८२१ घरधुरी मध्ये नमुना छनोटमा परेका १२० घरधुरी अर्थात् १४.६२ प्रतिशत गरी जम्मा १५.१४ प्रतिशत घरधुरीलाई नमुनाको रूपमा लिइएको छ ।
- ४) जि.एस. एग्रीभेटका सञ्चालक १ लाई सुविधाजनक नमुना छनोट विधिको आधारमा नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ ।

जसलाई निम्न तालिकाद्वारा देखाउन सकिन्छ ।

तालिका १ : अध्ययन क्षेत्रका नमुना घरधुरी विवरण

वडा नं.	जम्मा घरधुरी	खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी	नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी	खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरधुरी	नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरधुरी	जि.एस. एगोभेट सञ्चालक
१	२९२	४५	८	२४७	३१	१
२	३२१	६०	१०	२६१	३९	
६	३७८	६५	१२	३१३	५०	
	९९१	१७०	३०	८२१	१२०	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२ ।

माथिको तालिका १ अनुसार कल्लेरी गा.वि.स. का वडा १, २ र ६ मा खाद्यान्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरधुरी क्रमशः २९२, ३२१ र ३७८ गरी जम्मा ९९१ घरधुरी रहेका छन् । यी ९९१ घरधुरीमध्ये वडा १, २ र ६ मा क्रमशः ४५, ६०, ६५ गरी जम्मा १७० खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी रहेका छन् । यी १७० घरधुरी कृषक परिवार मध्ये वडा १, २ र ६ मा क्रमशः ८, १०, १२ गरी ३० खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरीलाई नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ भने वडा १, २, ६ मा खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरधुरी क्रमशः २४७, २६१, ३१३ गरी ८२१ घरधुरी रहेका छन् । यी ८२१ खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरधुरी मध्ये नमुनाको रूपमा वडा १ बाट ३१, वडा २ बाट ३९ र वडा ६ बाट ५० गरी १२० घरधुरीलाई नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ र जि.एस. एगोभेटका सञ्चालक १ जनालाई पनि नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ ।

३.४ अध्ययन क्षेत्र (Study Area/Field)

नेपालको मध्यमाञ्चल विकासक्षेत्र अन्तर्गत बाग्मती अञ्चलमा पर्ने धादिङ जिल्ला स्थित कल्लेरी गा.वि.स. को १, २ र ६ वडा यस अध्ययनको अध्ययन क्षेत्र रहेको छ ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू (Tools of Data Collection)

यस अध्ययनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न र यसलाई पूर्णता दिनको लागि यसमा प्रयोग गरिएको तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र प्रविधिहरू निम्नानुसार प्रयोग गरिएको छ ।

३.५.१ प्रश्नावली (Questionnaire)

प्रस्तुत शोधपत्रमा सबैभन्दा धेरै सूचना दिने साधनको रूपमा प्रश्नावलीलाई लिइएको थियो । यस अध्ययनका तथ्याङ्क संकलनको लागि नमुना छनोटमा लिइएका तरकारी खेती गर्ने कृषक र तरकारी खेती नगर्ने कृषकको लागि प्रश्नावली निर्माण गरिएको थियो । कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक विवरण समावेश गरिएका प्रश्नावली तयार गरी धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. वडा नं. १, २ र ६ का नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने ३०, खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२०, १ एग्रोभेट सञ्चालक र छनोट जनसङ्ख्याको शैक्षिक विवरणात्मक गरी ३ प्रकारका प्रश्नावली तयार गरि उनीहरूको घरघरमा अनुसन्धानकर्ता स्वयम् उपस्थित भई तथ्याङ्क लिइएको थियो । उक्त प्रश्नावली मध्ये अनुसूची १ मा खाद्यान्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकका लागि आर्थिक प्रश्न, अनुसूची २ मा शैक्षिक विवरणात्मक प्रश्न र अनुसूची ३ मा एग्रोभेट सञ्चालकका लागि प्रश्नावली राखिएको छ ।

३.५.२ अवलोकन सूची (Observation List)

यस अध्ययनको उद्देश्यलाई पूरा गर्नको लागि अध्ययनकर्ताले नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने र खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको घरको अवस्था, जग्गा जमिन, भौतिक सामग्रीहरू, रहनसहन, लवाइखवाइ, आथित्य सत्कारको अवलोकन गरिएको थियो । जसलाई अनुसूची ४ मा राखिएको छ ।

३.५.३ छलफल निर्देशिका (Discussion Guide)

नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने र खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आमदानी के कति रहेको छ, खाद्यान्न तथा तरकारी बालीका उन्नत विउविजनहरू के के हुन् र बालीमा के कस्ता रोग लाग्छन् भनी खाद्यान्न खेती गर्ने,

खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषक र जी.एस.एग्रोभेट सञ्चालकको उपस्थितिमा अनुसन्धानकर्ताद्वारा छलफल गरिएको थियो । जसका लागि तयार पारिएको निर्देशिका सुची अनुसूची ५ मा राखिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन तरिकाहरू (Techniques of Data Collection)

३.६.१ अन्तर्वार्ता (Interview)

यस अध्ययनको उद्देश्य परिपूर्तिको लागि आवश्यक पर्ने प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने अनुसन्धानकर्ता स्वयम् प्रश्नावली लिएर नमुना छनोटमा परेका कृषकको घर घरमा पुगी उनीहरूसँग प्रत्यक्ष रूपमा भेटगरी आमने सामने बसी मौखिक अन्तर्वार्ता लिई तयार पारिएको प्रश्नको उत्तर खोज्ने काम गरिएको छ ।

३.६.२ प्रत्यक्ष अवलोकन (Direct Observaton)

यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्न अनुसन्धानकर्ता कल्लेरी गा.वि.स. का वडा १, २ र ६ मा नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती दुवै गर्ने कृषकको २०७२-१०-२५ गते प्रत्यक्ष अवलोकन गरिएको थियो । जसमा उनीहरूको घरको अवस्था, पारिवारिक माहोल, जग्गा जमिन, भौतिक सामग्रीहरूको अवस्था, रहनसहन, लवाइखवाइ, आथित्य सत्कार के कस्तो रहेको छ भनी अनुसन्धानकर्ताको प्रत्यक्ष उपस्थितिमा अवलोकन गरिएको थियो ।

३.६.३ लक्षित समूह छलफल (Focused Group Discussion)

यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्नको लागि नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ७ कृषक, खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने ९ कृषक र जि.एस. एग्रोभेट सेन्टरका सञ्चालक १ गरी जम्मा १७ जना वि.सं. २०७२-१०-२९ गते शुक्रबारको दिन श्री च्युरी भञ्ज्याङ विद्यालयमा करीब २ घण्टा जति बसी खाद्यान्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको आमदानी के कति रहेको छ ? बालीहरूमा के कस्तो रोगहरू लाग्छन् ? ती रोगहरू नियन्त्रण गर्नको लागि के कस्तो किटनाशक औषधीको प्रयोग गर्न सकिन्छ ? भनी अनुसन्धानकर्ताले छलफल सञ्चालन गरिएको थियो । छलफल गर्दा खुल्ला प्रश्नपत्र तयार गरिएको थियो ।

३.७ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया (Data Collection Procedure)

यस अध्ययन मुख्यतया प्राथमिक तथ्याङ्कमा आधारित छ । यस अध्ययनको क्रममा अनुसन्धानकर्ता आफैले सम्बन्धित व्यक्तिहरू सँग प्रत्यक्ष रूपमा भेटघाट गरी प्रश्नावली अन्तर्वार्ताबाट आवश्यक सूचनाहरू संकलन गरिएको छ । साथै यसलाई पुरा गर्न द्वितीय तथ्याङ्कको पनि सहायता लिएको छ । यसका लागि विभिन्न प्रकाशित तथ्याङ्क, आर्थिक सर्वेक्षण, जि.वि.स., गा.वि.स. को प्रतिवेदन, पुराना शोधपत्रबाट आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरू लिएको छ । जसको माध्यमबाट अध्ययनको निष्कर्षलाई विश्वसनियता एवम् वैधता प्रदान गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

३.८ तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्याको तौरतरिकाहरू (Data Analysis and Interpretation Procedures of Data)

यस अध्ययनमा अनुसन्धानका लागि सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित तरिकाले शीर्षक अनुसार तालिका तथा वृत्तचित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त तथ्याङ्कलाई विश्लेषणात्मक तथा परिमाणात्मक विधिद्वारा अध्ययनको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

अध्याय : चार (CHAPTER-FOUR)

४. नतिजाको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण (Analysis and Interpretation of the Result)

कुनै पनि समुदायमा उत्पन्न समस्याहरूको व्यवहारिक समाधानको उपाय पत्ता लगाउन सम्बन्धित तथ्याङ्क महत्वपूर्ण हुन्छ । प्रारम्भिक रूपमा संकलित कोरा तथ्याङ्कहरूबाट कुनै पनि सूचना व्यक्त नहुने हुँदा तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । यस अध्यायमा अध्ययनका प्रमुख उद्देश्य पुरा गर्नको लागि प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा विभिन्न बुँदाहरूमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१ धादिङ्ग जिल्लाको परिचय (Introduction of Dhading District)

मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत बाग्मती अञ्चलको पश्चिम भागमा रहेको मध्य पहाडी जिल्ला धादिङ्ग हिमालय देखि महाभारत पर्वतमाला सम्म फैलिएको नेपालको एक मात्र लामो जिल्लाको रूपमा समेत परिचित छ । उत्तरमा हिमाल देखि दक्षिणमा महाभारत श्रृङ्खलासम्म फैलिएको यस जिल्ला अधिकांश भू-भाग पहाडहरूले ढाकिएका छन् । प्रसिद्ध गणेश हिमालको काखमा रहेको धादिङ्ग जिल्ला अनेकौं नदी नाला र प्राकृतिक मनोरम दृश्यहरूले भरिएको छ । गंगाजामुनाको भरना, भलाङको तातोपानी मुल, गुप्तेश्वर, चमेरे गुफा जस्ता गुफाहरू, विन्दुकेशर, मण्डलीमाई, सल्यानकोट माई जस्ता धार्मिक स्थलहरू, ज्वालामुखी सोलीघोप्ते (धुषा) हिमाली दृश्यहरू देखिने पर्यटकीय महत्वका स्थलहरू, सल्यानटार, विशालटार जस्ता फाँटहरूको कारणले यस जिल्लाको सुन्दरता अभूत थपिएको छ । कालुपाण्डे राजमार्गको धादिङ्गवेशी मलेखु खण्ड र पृथ्वी राजमार्गको मलेखु नौविसे खण्ड हुँदै त्रिभुवन राजपथको नौविसे काठमाडौं खण्डले जिल्ला सदरमुकाम र राजधानीलाई जोडेको यस जिल्लाको सदरमुकाम धादिङ्ग वेशी काठमाडौंबाट ८८ कि.मि. पश्चिममा तथा पृथ्वी राजमार्गको मलेखुबाट १८ कि.मि. उत्तरतर्फ पर्दछ । ३ वटा निर्वाचन क्षेत्र रहेको यस जिल्लाबाट ४६ वटा गा.वि.स. हरू र १ वटा नगरपालिका रहेका छन् (जि.वि.स., २०७१) ।

प्राकृतिक मनोरम दृश्यले सजिएको यस जिल्लाको पूर्वमा रसुवा, नुवाकोट र काठमाडौं जिल्लाहरू, पश्चिमतर्फ गोरखा जिल्ला, उत्तर तर्फ तिब्बत र रसुवा जिल्ला,

दक्षिण तर्फ मकवानपुर र चितवनसँग सिमाना जोडिएको यस जिल्लाको क्षेत्रफल १९२६ वर्ग कि.मि. छ । तिब्बतसँग सिमाना जोडी महाभारत पर्वत श्रृङ्खलासम्म फैलिएको एक मात्र यस जिल्लामा नेपाल अधिराज्यको जनसङ्ख्याको १.४६ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ (जि.वि.स, २०६८) ।

विभिन्न जातिको बसोबास रहेको यस जिल्ला तामाङ जातिको बाहुल्यता रहे तापनि बाहुन, क्षेत्री, नेवार, गुरुङ, दमाई, कामी, सार्की, कुमाल, दरै र पिछडिएका प्रजा जाति समेतको उल्लेखनिय बसोबास रहेको छ । यस जिल्लाका मानिसहरूको मुख्य पेशा कृषि नै हो । हावापानीको दृष्टिकोणले यस जिल्लामा उत्तरी क्षेत्रको उच्च हिमाली शितोष्ण हावापानी देखि लिएर मध्य र दक्षिण भागको पहाडी क्षेत्रमा समशीतोष्ण र वेंशी टारहरूमा समउष्ण हावापानी पाइन्छ । राजधानीसँग जोडिएको जिल्ला भएपनि यस जिल्लामा विद्युत, यातायात, सिंचाइ, शिक्षा आदिको विकास द्रुत गतिमा हुन सकेको छैन । हालसम्म जिल्लामा ४५ भन्दा बढी गा.वि.स. हरूमा सडक सञ्जाल विस्तार भैसकेको छ । जिल्लामा यस अवधिसम्ममा कुल १५०६.५ किलोमिटर सडकखण्ड विस्तार भएकोमा केवल १४६.५ कि.मि. मात्र कालोपत्रे भएको छ (जि.वि.स. २०७१) ।

यस जिल्लामा २५ वटा ठूला खोला र १७४३ वटा साना खोला छन् । मुख्यतया ठूला खोला तथा नदीहरूमा त्रिशुली, बुढीगण्डकी, आँखु, थोपल, महेश, मलेखु, चिरौदी, हुग्दी, बेल्लु आदि रहेका छन् (जि.वि.स., २०७१) ।

४.१.१ धादिङ जिल्लाको नामाकरण (Naming List of Dhading District)

धादिङ नेपालका पिछडिएका जातिहरूमध्येको एक जाति चेपाङ (प्रचा) को बसोबास रहेको जिल्ला हो । चेपाङहरूले ज्वालामुखीलाई देवता मान्ने गर्दछन् । चेपाङको भाषामा “धा” भनेको देवता “दिङ” भनेको आगोको ज्वाला भन्ने हुन्छ । चेपाङहरू पहिलेदेखि नै यहाँ बसोबास गरेको र ज्वालामुखी देवीको मन्दिर पनि यस जिल्लामा रहेकोले चेपाङ भाषाबाट नै यस जिल्लाको नाम धादिङ रहन गएको हो भन्ने जनश्रुती रहेको पाइन्छ । (जि.वि.स., २०७१) ।

४.१.२ भौगोलिक स्वरूप (Geographical Situation)

पहाडी भू-भागमा अवस्थिति धादिङ जिल्लाले दक्षिणमा महाभारत श्रृङ्खलालाई छोएको छ भने उत्तरमा तिब्बतलाई छोएको छ । उत्तरबाट दक्षिणतिर फुकेको अवस्थामा रहेको यस जिल्लामा लेक, वेसी, नदीनाला, टार र फाँटहरू रहेका छन् । यस जिल्लाको सबैभन्दा अग्लो स्थान पाविल हिमाल ७१०० मि र सबैभन्दा होचो स्थान जोगीमारा ३०० मि. उचाइमा रहेको छ भने सदरमुकाम धादिङ वेसी ७४० मी उचाइमा रहेको (जि.वि.स., २०७१) ।

४.१.३ भौगोलिक अवस्था (Geographical Condition)

मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत बाग्मती अञ्चलमा पर्ने धादिङ भौगोलिक स्थिति अनुसार यो जिल्ला २७°४०' उत्तरी अक्षांशदेखि २८°१७' उत्तर सम्म र ८०°१७' पूर्वी देशान्तर देखि ८४°३५' पूर्वी देशान्तरको बिचमा रहेको छ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल १,९२,४८७ हे रहेको छ (जि.वि.स., २०७१) ।

४.१.४ हावापानी (Climate)

धादिङ जिल्लामा समउष्ण (२८-३०°से), समशितोष्ण (२०° से.) र शितोष्ण (३-१०° से) हावापानी पाइन्छ । जिल्लाको दक्षिण होचो समथर भू-भागहरू वेशी एवम् टारहरूमा समउष्ण हावापानी पाइन्छ । मध्य भागका पहाडी भू-भागमा समशितोष्ण हावापानी पाइन्छ र उत्तरी पहाडी भू-भागमा शितोष्ण हावापानी पाइन्छ । दक्षिण पूर्वी मनसुनबाट वर्षाको सुरुवात हुने यस जिल्लाका सबै क्षेत्रहरूमा एकनाशले वर्षा हुँदैन । समुन्द्र सतहबाट २०० मिटर भन्दा बढी उचाइ भएका भालाङ, रि जस्ता क्षेत्रहरूमा ४ महिना देखि ५ महिनासम्म वर्षा हुन्छ यसैगरी बुढीगण्डकीका आसपासका वसेरी, बुढाथुम, मुलपानी, आगिन्चोक, सल्यानटार ज्याम्रुङ जस्ता क्षेत्रहरूमा पनि ४ देखि ५ महिना सम्म वर्षा हुन्छ भने अन्य क्षेत्रहरूमा ३ देखि ४ महिना सम्म मात्र वर्षा हुन्छ । जिल्लामा हुने औषत वर्षा १९१२ मि.मि. ३५३५ मि.मि. रहेको छ ।

४.१.५ भू उपयोगको अवस्था (Industrial Condition)

यस जिल्लालाई विभिन्न भू-भाग खेत, पाखो, वन, भ्गाडी, चरण क्षेत्र, पहिरोले ढोकको क्षेत्र र अन्य क्षेत्रले ढोकेको छ। जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २ : भू-उपयोगको विवरण

भू उपयोग	क्षेत्रफल हे
खेत	१२,९४९
पाखो	३५,१५७
वन	६७,४५०
भ्गाडी	२५,४०४
चरणक्षेत्र	१५,९४१
पहिरोले ढाकेको क्षेत्रफल	१.३४५
अन्य	३५,५६८

स्रोत : जि.वि.स. प्रोफाइल, २०७१ ।

४.१.६ जनसङ्ख्या (Population)

वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार यस जिल्लाको जनसङ्ख्या ३,३६,०६७ रहेको छ भने पुरुषको सङ्ख्या १,५७,८३४ र महिला १,७८,२३३ रहेका छन् । त्यस्तै गरी जम्मा घरपरिवार सङ्ख्या ७३,८५१ रहेका छन् भने औषत परिवारको आकार ४.५५ रहेको छ । जनघनत्व १७४.६ प्रति वर्ग कि.मि. रहेको छ ।

४.१.७ आम्दानीको स्रोत (Income Sources)

२०६८ अनुसार यस जिल्लामा मानिसहरू कृषि पेशामा ७५ प्रतिशत, जागिरमा १६ प्रतिशत र अन्यमा १० प्रतिशत रहेका छन् (जि.वि.स., २०७१) ।

४.१.८ कृषि सम्बन्धी आधारभूत विवरण (Basic Report of Agriculture)

यस जिल्लामा कुल खेती योग्य जमिन ४८,१३६ हेक्टर, कुल खेती गरिएको जमिन ३५,१५० हेक्टर, कुल सिंचित जमिन १८,५१२ हेक्टर रहेका छन् (जि.वि.स., २०७१) ।

४.१.९ स्वास्थ्य स्थिति (Health Situation)

यस जिल्लामा जिल्ला अस्पताल सङ्ख्या १ (१५ शैया) प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र सङ्ख्या २ (३ शैया), स्वास्थ्य चौकी सङ्ख्या ३३, उप स्वास्थ्य चौकी सङ्ख्या १६, चिकित्सक दरबन्दी ११, तालिम प्राप्त स्वास्थ्य स्वयम् सेविका सङ्ख्या ४६३, सामुदायिक निजी अस्पतालहरू ६, सुरक्षित प्रसुति सेवा उपलब्ध स्वास्थ्य संस्था ५०, तालिमप्राप्त SBA को सङ्ख्या ३५ रहेका छन् (जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, धादिङ) ।

४.१.१० सञ्चार सेवा (Communication Service)

यस जिल्लामा जिल्ला हुलाक सङ्ख्या १, ईलाका हुलाक १२, अतिरिक्त हुलाक ३७, टेलिफोन पुगेको गा.वि.स. ५०, टेलिफोन वितरण सङ्ख्या १३०००, GSM Mobile (Post Padi) वितरण ४९५, GSM (Pre-Paid) वितरण २५३८१, CDMA (Fixed), वितरण सङ्ख्या २५००, CDMA Mobile (Skye Phone) ६७९२, CDMA (Prepaid Set) १५३, PSTN १६७१, PSTN क्षमता २३३६, ADSL ५१९, J.R.S. Exchange ४८०, Wi-Max १३, प्रकाशित हुने दैनिक पत्रिका (धादिङ आवाज) १, प्रकाशित हुने साप्ताहिक पत्रिका ५, स्थानिय रेडियो ५, स्थानिय टेलिभिजन च्यानल १ रहेका छन् (नेपाल टेलिकम धादिङ, २०७१) ।

४.१.११ शैक्षिक स्थिति (Educational Situation)

यस धादिङ जिल्लाको साक्षरता प्रतिशत ९८.५ रहेको छ ।

तालिका ३ : विद्यालयको विवरण, २०७१

क्र.सं	विद्यालय	सरकारी	निजी	जम्मा
१	बा.वि.के	५०१	४८	५४९
२	प्रा.वि.	३९६	२७	४२३
३	नि.मा.वि.	८६	४	९०
४	मा.वि.	८०	१३	९३
५	उ.मा.वि.	४६	४	५०
६	क्याम्पस	१३	१	१४
जम्मा		११२२	९७	१२१९

(स्रोत : जिल्ला शिक्षा कार्यालय, धादिङ २०७१) ।

४.२ कल्लेरी गा.वि.स. को परिचय (Introduction of Kalleri VDC)

४.२.१ भौगोकि अवस्था (Geo-Status)

कल्लेरी गा.वि.स. धादिङ जिल्लामा अवस्थित एक गा.वि.स. हो । यस गा.वि.स. को क्षेत्रफल ३९८९ रहेको छ । धादिङ जिल्लाका गा.वि.स.हरू मध्ये क्षेत्रफलको हिसाबले १५ औं स्थानमा पर्ने गा.वि.स. हो । सदरमुकाम धादिङ वेशी देखि ४ कोषको दुरीमा यस गा.वि.स. अवस्थित छ । यस गा.वि.स. को सिमाना पूर्वमा कुम्पुर, पश्चिममा नुवाकोट जिल्ला, उत्तरमा निलकण्ठ र खाल्टे तथा दक्षिणमा बैरेनी, गोगनपनी रहेका छन् (गा.वि.स., २०७१) ।

यस गा.वि.स. का अधिकांश भाग डाडा काँडाले ढाकिएको भएता पनि अन्य साना टारहरूका साथसाथै प्रमुख रूपमा कल्लेरीटार, स्यालटार, वेलिन्टार, जैसिटार रहेका छन् । यस गा.वि.स. को दक्षिण तर्फ पृथ्वी राजमार्ग रहेको छ । हाल यस गा.वि.स. को सबै वडाहरूमा कच्ची सडक बाटो पुगेको छ (गा.वि.स., २०७१) ।

यस गा.वि.स. को मुख्य अन्नबाली धान, मकै, गहुँ र कोदो रहेको छ भने तरकारी खेतीतर्फ कृषक आकर्षित भई राम्रो आमदानी प्राप्त गर्न सफल भएका छन् । यस गा.वि.स. मा साल, सल्ला, चिलाउने, खयर जस्ता रुख विरुवा पाइन्छ (गा.वि.स., २०७१) ।

४.२.२ धर्म तथा संस्कृति (Religion and Culture)

यस गा.वि.स. मा ९६ प्रतिशत मानिसहरू हिन्दु धर्म मान्ने गर्दछन् भने केही मानिसहरू बौद्ध तथा मुस्लिम धर्म मान्दछन् । अधिकांश हिन्दु धर्म मान्ने भएकाले यहाँका मानिसहरू दशैं, तिहार, तिज, जनैपूर्णिमा, माघेसक्रान्ति लगायतका चाडपर्व मनाउने गर्दछन् । मृत्युपश्चात दाह संस्कार गर्ने, क्रिया गर्ने, श्राद्ध गर्ने जस्ता कार्यहरू आ-आफ्नो जातिय संस्कार अनुसार गर्दछन् । त्यस्तै विवाह, व्रतबन्ध पनि आ-आफ्नो संस्कार अनुसार गरेको पाइन्छ (गा.वि.स., २०७१) ।

४.२.३ रिति रिवाज र रहनसहन

यस गा.वि.स. मा प्राय ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, ठकुरी, नेवार, कामी, सार्की, तामाङ, गुरुङ दमाइ जाति रहेका छन् । कुनै सामाजिक कार्य गर्दा आ-आफ्नो तर्फबाट सक्दो सहयोग गर्ने गर्दछन् । (गा.वि.स., २०७१) ।

४.२.४ शैक्षिक संस्थाहरू (Educational Institutions)

शैक्षिक विवरण अन्तर्गत कल्लेरी गा.वि.स. मा रहेका सरकारी स्तरबाट सञ्चालित विद्यालयको संस्था, विद्यालयको नाम, विद्यालय रहेको ठेगाना र सञ्चालन कक्षा रहेका छन् । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४ : कल्लेरी गा.वि.स. को शैक्षिक विवरण, २०७१

क्र.स.	विद्यालयको नाम	ठेगाना (वडा नं.०)	सञ्चालित कक्षा
१	च्युरी भञ्ज्याङ प्रा.वि.	कल्लेरी १, दिप	१-५
२	भैरवी प्रा.वि.	कल्लेरी १ पहारीलाछाप	१-३
३	जालपा देवी प्रा.वि.	कल्लेरी १ दलाङ	१-५
४	सुन्टार प्रा.वि.	कल्लेरी २ सुन्टार	१-३
५	बाराही प्रा.वि.	कल्लेरी २ घर्तिटार	१-५
६	सरस्वती मा.वि.	कल्लेरी ३ डुभ्रीचौर	१-१०
७	कालदेवी प्रा.वि.	कल्लेरी ३ मस्टार	१-३
८	धर्मद्वार प्रा.वि.	कल्लेरी ४ पोखरीचौर	१-५
९	रत्नवत्सला नि.मा.वि.	कल्लेरी ४ केउरीनीटार	१-८
१०	कल्लेरी मा.वि.	कल्लेरी ५ कल्लेरी	१-१०
११	तिनकन्या प्रा.वि.	कल्लेरी ५ खरी ढुङ्गा	
१२	भक्त वच्छला प्रा.वि.	कल्लेरी ६ बसेरी	१-५
१३	बेलिन्टार प्रा.वि.	कल्लेरी ६ बेलिन्टार	१-५
१४	पञ्चकन्या प्रा.वि.	कल्लेरी ८ आमडाँडा	
१५	शिवालाय प्रा.वि.	कल्लेरी ८ छायाटार	१-५
१६	धादिङ नि.मा.वि.	कल्लेरी ९ मुलावारी	१-८

(स्रोत : गा.वि.स., २०७१)

तालिका ४ अनुसार यस गा.वि.स. मा सरकारी स्तरबाट सञ्चालित १६ वटा विद्यालय रहेका छन् । जसमा २ वटा मा.वि., २ वटा नि.मा.वि. र १२ वटा प्रा.वि. रहेका छन् । जसमा वडा नं. १ मा ३ वटा, वडा नं २ मा २ वटा, वडा नं. ३ मा २ वटा, वडा नं. ४ मा २ वटा, वडा नं. ५ मा १ वटा, वडा नं. ६ मा ३, वडा नं. ८ मा २, वडा नं. ९ मा १ वटा विद्यालय सञ्चालनमा छन् भने बाल विकास केन्द्र १ वटा छुट्टै सञ्चालनमा छ भने अन्य ठाउँमा विद्यालयमा नै बालविकास कक्षा नि सञ्चालन हुन्छ । जुन १ बालविकासको नाम सिमल डाँडा बालविकास हो ।

४.२.५ जनसांख्यिक विवरण (Demographic Description)

घरधुरी सर्वेक्षण २०७१ अनुसार कल्लेरी गा.वि.स. वडा १ देखि ९ सम्मको घरधुरी सङ्ख्या महिला र पुरुषको जनसङ्ख्या र कुल जनसङ्ख्यालाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ५ : कल्लेरी गा.वि.स. को घरधुरी सङ्ख्या विवरण, २०७१

वडा नं.	घरधुरी सङ्ख्या	महिला	पुरुष	जम्मा
१	२९२	८४३	८३५	१६७८
२	३२१	८६५	८६४	१७२९
३	३५७	८७५	८८३	१७५८
४	३१३	८०३	८०२	१६०५
५	१७४	४५१	४६९	९२०
६	३७८	१०४९	१०५२	२१०१
७	१३२	३७४	३८०	७५४
८	२१६	६२८	६९९	१३२७
९	१९१	६०२	६०२	१२०४
जम्मा	२३७४	६४९०	६५८६	१३०७६

(स्रोत : कल्लेरी गा.वि.स., २०७१)

माथिको तालिका ५ अनुसार यस गा.वि.स. मा जम्मा २३७४ घरधुरी रहेको छ भने जम्मा जनसङ्ख्या १३०७६ रहेको छ । जसमा पुरुष ६५८६ छन् भने महिलाको सङ्ख्या ६४९० रहेका छन् । क्रमिक रूपमा वडा नं. १ मा २९२ घरधुरी, वडा नं. २ मा ३२१, वडा

नं. ३ मा ३५७, वडा नं. ४ मा ३१३, वडा नं. ५ मा १७४, वडा नं. ६ मा ३७८, वडा नं. ७ मा १३२, वडा नं. ८ मा २१६ र वडा नं ९ मा १९१ घरधुरी रहेका छन् ।

४.३ नमुना छनोट घरपरिवारको जनसंख्यकिय अवस्था (Demographic Situation of Sampled Household)

४.३.१ उमेरगत विवरण (Agewise Distribution)

नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेतीमा संलग्न ३० घरधुरी र खाद्यान्न तथा तरकारीखेती दुवै गर्ने १२० घरधुरी कृषकको उमेरगत विवरणलाई यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ६ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको घरपरिवारको उमेरगत विवरण, २०७१

क्र.सं.	उमेर समूह	खाद्यान्न खेती गर्ने कृषक सङ्ख्या	प्रतिशत	खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषक सङ्ख्या	प्रतिशत
१	०-५	२९	१४.६५	९०	११.३६
२	५-१५	३५	१७.६८	१८२	२२.९८
३	१५-५९	१०४	५२.५२	३७९	४७.८६
४	६० माथि	३०	१५.१५	१४१	१७.८०
	जम्मा	१९८	१००	७९२	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२ ।

तालिका ६ अनुसार खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने नमुना छनोटमा परेका ३० घरधुरी कृषकको १५-५९ वर्ष सम्मका सक्रिय जनसङ्ख्या १०४ जना अर्थात् ५२.५२ प्रतिशत रहेका छन् । ०-५ वर्ष उमेरका २९ जना अर्थात् १४.६५ प्रतिशत, ५-१५ वर्षका ३५ जना अर्थात् १७.६८ प्रतिशत र ६० वर्ष भन्दा माथिका ३० जना अर्थात् १५.१५ प्रतिशत रहेका छन् भने खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने नमुना छनोटमा परेका १२० घरधुरीका कृषकका १५-५९ वर्ष सम्मका सक्रिय जनसङ्ख्या ३७९ जना अर्थात् ४७.८६ प्रतिशत रहेका छन् । ०-५ वर्ष उमेर समूहका ९० जना अर्थात् ११.३६ प्रतिशत, ५-१५ वर्षका १८२ जना अर्थात् २२.९८ प्रतिशत र ६० भन्दा माथिको १४१ जना अर्थात् १६.८० प्रतिशत रहेका छन् ।

४.३.२ जातियगत विवरण (Population by Ethnicity)

कल्लेरी गा.वि.स का वडा नं. १,२ र ६ का नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेतीमा संलग्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा संलग्न जम्मा १५० घरधुरीको जातिगत विवरणलाई यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ७ : नमुना छनोटमा परेका घरधुरीको जातिगत विवरण, २०७२

क्र.स	जातिय विवरण	खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरधुरी	प्रतिशत
१.	ब्राह्मण	१४	४६.६७	५५	४५.८३
२.	क्षेत्री	५	१६.६७	२०	१६.६७
३.	आदिवासी	७	२३.३३	३२	२६.६७
४.	दलित	४	१३.३३	९	७.५
५.	अन्य			४	३.३३
	जम्मा	३०	१००	१२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिकामा खाद्यान्न खेती संलग्न नमुना छनोटमा परेका ३० घरधुरीमा १४ अर्थात् ४६.६७ प्रतिशत ब्राह्मण, ५ अर्थात् १६.६७ प्रतिशत क्षेत्री, ७ अर्थात् २३.३३ प्रतिशत आदिवासी, ४ अर्थात् १३.३३ प्रतिशत दलित रहेका छन् भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा संलग्न १२० घरधुरी मध्ये ५५ अर्थात् ४५.८३ प्रतिशत ब्राह्मण, २० अर्थात् १६.६७ प्रतिशत क्षेत्री, ३२ अर्थात् २६.६७ प्रतिशत आदिवासी, ९ अर्थात् ७.५ प्रतिशत दलित, ४ अर्थात् ३.३३ प्रतिशत अन्य रहेका छन् ।

४.४ आर्थिक अवस्था (Economic Condition)

अध्ययन क्षेत्रका नमुना छनोटमा परेका मानिसहरूको आर्थिक अवस्था समग्रमा मध्यम रहेको पाइयो । कृषकहरूले तरकारी उत्पादनबाट भएको आम्दानीले दैनिक जिवन निर्वाह गरेको पाइयो ।

४.४.१ भू-स्वामित्वको अवस्था (Condition of Land Owner Ship)

नमुना छनोटमा परेका सम्पूर्ण मानिसहरूको प्रमुख भू-स्वामित्व कृषि रहेको थियो । ती कृषकको बाँच्ने आधार नै जग्गा जमिनबाट प्राप्त उत्पादन र उक्त उत्पादनको विक्रीबाट प्राप्त आय नै प्रमुख रहेको थियो । अध्ययन क्षेत्रमा प्रमुख रूपमा तरकारी खेती गर्ने हुनाले यहाँका प्रत्येक घरधुरीको आफ्नै जग्गा जमिन रहेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको भू-स्वामित्वको स्थितिलाई तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ८ : भू-स्वामित्वको विवरण, २०७१

क्र.सं.	जग्गाको विवरण (रोपनी)	खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	१-६	९	३०	५५	४५.८४
२	७-१५	११	३६.६७	४५	३७.५
३	१६-२५	७	२३.३३	१०	८.३३
४	२६-३५	२	६.६७	६	५
५	३६ माथि	१	३.३३	४	३.३३
जम्मा		३०	१००	१२०	१००

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका ८ मा नमुना छनोटमा परेका १५० घरधुरी कृषकको जग्गा जमिनको अवस्थामा खाद्यान्न खेतीमा संलग्न ३० घरधुरी मध्ये १-६ रोपनी जग्गा जमीन हुने घरधुरी ९ अर्थात् ३० प्रतिशत, ६-१५ रोपनी हुने घरधुरी ११ अर्थात् ३६.६७ प्रतिशत, १६-२५ रोपनी जग्गा जमिन हुने घरधुरी ७ अर्थात् २३.३३ प्रतिशत, २६-३५ रोपनी जग्गा जमिन हुने घरधुरी २ अर्थात् ६.६७ प्रतिशत र ३६ रोपनी माथि हुने घरधुरी १ अर्थात् ३.३३ प्रतिशत रहेका छन् भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा संलग्न १२० घरधुरीमा १-६ रोपनी जग्गा जमीन हुने घरधुरी ५५ अर्थात् ४५.८४ प्रतिशत, ७-१५ रोपनी जग्गा जमिन हुने घरधुरी

४५ अर्थात् ३७.५ प्रतिशत, १६-२५ रोपनी जग्गा जमिन हुने घरधुरी १० अर्थात् ८.३३ प्रतिशत, २६-३५ रोपनी जग्गा जमिन हुने घरधुरी ६ अर्थात् ५ प्रतिशत, ३६ रोपनी भन्दा माथि जग्गा जमिन हुने घरधुरी ४ अर्थात् ३.३३ प्रतिशत रहेका छन् ।

४.४.२ खाद्यान्न बाली मात्र लगाउने कृषकको घरधुरी सङ्ख्या (Number of Just Agro Based Farmer Household)

अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनोटमा परेका १५० घरधुरी मध्ये ३० घरधुरीका मानिसले खाद्यान्न बाली मात्र लगाउँदै आएको पाइयो । जस अन्तर्गत धान, मकै, गहुँ र कोदो खेती गर्दै आएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा खाद्यान्न खेतीमात्र गर्ने ३० घरपरिवारलाई शतप्रतिशत मान्दा कुल घर परिवारमध्ये ६ घर परिवारले धान खेती गर्दै गर्दै नन् त्यस्तै ५ घर परिवारले मकै खेती गर्दै गर्दै नन् । त्यसैगरी २२ घरपरिवारले गहुँ खेती गर्दै गर्दै नन् । २४ घर परिवारले कोदो खेती गर्दै गर्दै नन् । अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा खाद्यान्न बाली मात्र लगाउने घरधुरी सङ्ख्या र प्रतिशत तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ९ : खाद्यान्न बाली सम्बन्धी विवरण, २०७१

क्र.सं.	खाद्यान्न बाली	घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	धान	५	१६.६६
२	धान मकै	११	३६.६७
३	धान, मकै, गहुँ	८	२६.६७
४	मकै, कोदो	६	२०
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका ९ अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा धान मात्र खेती गर्ने घरधुरी १६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । धान, मकै, खेती गर्ने घरधुरी प्रतिशत ३६.६७ रहयो भने धान, मकै, गहुँ खेती गर्ने २६.६७ प्रतिशत तथा मकै र कोदो खेती गर्ने घरधुरी २० प्रतिशत रहेका थिए । अध्ययन क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी ११ घरधुरीले धान र मकै दुवै खेती गरेको पाइयो ।

४.४.३ खाद्यान्न बालीको उत्पादन र त्यसबाट प्राप्त आय (Production of Crops and Income From their)

अध्ययन क्षेत्रका नमुना छनोटमा परेका मानिसहरूले खाद्यान्न बालीअन्तर्गत पर्ने धान, मकै, गहुँ र कोदोको उत्पादन गरेको पाइयो । खाद्यान्न मात्र खेती गर्ने घर परिवार मध्ये धान खेती गर्ने घरधुरी २४, मकैखेती गर्ने घरधुरी १९ गहुँ खेती गर्ने ८ र कोदो खेती गर्ने घरधुरी ६ रहेको पाइयो । अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त खाद्यान्न बालीको नामावली, लगाएको क्षेत्रफल, उत्पादन, प्रति केजी मूल्य र आम्दानीलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १० : खाद्यान्न बालीको उत्पादन सम्बन्धी विवरण, २०७१

क्र.सं.	खाद्यान्न बाली	लगाएको क्षेत्रफल (रोपनी)	उत्पादन के.जी. मा	प्रति के.जी. मूल्य क.मा	जम्मा आम्दानी रु. मा
१	धान	७०	१५,७५०	२५	३,९३,७५०
२	मकै	२२५	६७,५००	२८	१८,९०,०००
३	गहुँ	२०	२,१६०	२५	५४,०००
४	कोदो	१८	१,९४४	३०	५८,३२०
जम्मा		३३३	८७,३५४	१०८	२३,९६,०७०

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका १० अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा कुल ३३३ रोपनी जग्गामा खाद्यान्नबाली लगाएको थियो भने जम्मा उत्पादन ८७,३५४ के.जी. र आम्दानी रु. २३,९६,०७० भएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा सबै भन्दा बढी २२५ रोपनी जग्गामा मकै खेती गरेको पाइयो । कारण मकै प्रायः सबै जसो हावापानीमा उत्पादन हुने बाली हो । त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रमा सबै भन्दा कम १८ रोपनीमा मात्र कोदो खेती गरेको पाइयो किनभने कोदो खेती कम उत्पादन दिने खेती भएकोले उत्पादन न्यून हुने गर्दछ ।

४.४.४ खाद्यान्न पूर्तिको अवस्था (Situation of Crops Supply)

अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूले आफूले गरेको खाद्यान्न उत्पादनले कति महिना खान पुग्दछ भन्ने तथ्य पत्ता लगाउनकोलागि खुल्ला प्रश्नावली माध्यमबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । यस क्षेत्रमा खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने हुनाले खाद्यान्न खेतीले मात्र खासै प्रतिफल दिएको हुँदैन । लामो समयमा दिने उत्पादन तथा खेती गर्न पनि निश्चित समय कुर्नुपर्ने भएकोले केही घरपरिवारको मात्र राम्रो सँग खान पुग्ने देखिन्छ भने कुनैको ठिकै र कुनैको नाजुक अवस्था रहेको पाइयो । खाद्यान्न पूर्ति हुने समय घरधुरी र घरपरिवार सदस्य सङ्ख्या र प्रतिशतलाई तलको तालिकामा देखाइएकोछ ।

तालिका ११ : खाद्यान्न पूर्तिको विवरण २०७१

क्र.सं.	खाद्यान्न पूर्ति समय	घरधुरी	प्रतिशत
१	०-३	४	१३.३३
२	३-६	६	२०
३	६-९	९	३०
४	९-१२	११	३६.६७
५	खान पुगी बेचबिखन गर्ने	०	-
जम्मा		३०	१००

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ११ अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा ३० घरधुरी मध्ये सबैभन्दा बढि ११ घरधुरीलाई ९-१२ महिना खान पुगेको थियो । त्यस्तै ४ घरधुरीलाई ०-३ महिना, ६ घरधुरीलाई ३-६ महिना र ९ घरधुरीलाई ६-९ महिना खान पुग्दछन । यस तालिकाबाट के स्पष्ट हुन्छ भने सबै भन्दा धेरै ११ घरधुरीलाई आफूले गरेको खेतीबाट आएको खाद्यान्नले खान पुग्दछ वा खाद्यान्नको समस्या पर्दैन भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२० घरधुरी कृषकको खाद्यान्न पूर्ति अवस्था हेर्दा सबै घरपरिवारलाई आँनो कमाइबाट खान पुग्ने देखिन्छ ।

४.४.५ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा संलग्न कृषकको घरधुरी सङ्ख्या (Comparative of Agro Based or Vegetable and Agrobased)

अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनोटमा परेका १२० घरधुरीका मानिसहरूले तरकारी खेती र खाद्यान्न खेती दुवै गर्दै आएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा रहेका कुल घरपरिवार मध्ये ३२ घर परिवारले आलु, ३५ ले काउली, १३ ले बन्दा, ३६ ले मुला, २३ ले गोलभेडा खेती गर्दै गर्दैनन्, अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त प्रमुख तरकारीहरू आलु, काउली, बन्दाकोपी, मूला र गोलभेडा तथा खाद्यान्न बाली लगाउने घरधुरी सङ्ख्या र प्रतिशतलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १२ : तरकारी तथा खाद्यान्नबाली सम्बन्धी विवरण, २०७२

क्र.सं.	तरकारी तथा खाद्यान्न बाली	घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	आलु, काउली, बन्दा र खाद्यान्न	१३	१०.८३
२	आलु, काउली, मुला र खाद्यान्न	१०	८.३३
३	आलु, काउली, गोलभेडा र खाद्यान्न	१३	१०.८३
४	बन्दा, मुला, गोलभेडा र खाद्यान्न	१७	१४.१८
५	आलु, बन्दा, मुला, गोलभेडा र खाद्यान्न	१८	१५
६	काउली, बन्दा, मुला, गोलभेडा र खाद्यान्न	१५	१२.५
७	आलु, काउली, बन्दा, मुला, गोलभेडा र खाद्यान्न	३४	२८.३३
जम्मा		१२०	१००

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका १२ अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा आलु, काउली, बन्दा र खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी १०.८३ प्रतिशत रहेको पाइयो । आलु, काउली, मुला र खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी ८.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो । आलु, काउली, गोलभेडा र खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी १०.८३ प्रतिशत रहेको पाइयो । बन्दा, मुला, गोलभेडा र खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी १४.१८ प्रतिशत, आलु, बन्दा, मुला, गोलभेडा र खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी १५, काउली, बन्दा, मुला, गोलभेडा र खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी १२.५ प्रतिशत र आलु, काउली, बन्दा, मुला, गोलभेडा र खाद्यान्न खेती गर्ने घरधुरी २८.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो । यस अध्ययन

अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी ३४ घरधुरीले, आलु, काउली, बन्दा, मुला, गोलभेडा र खाद्यान्न खेती गरेका थिए ।

४.४.६ तरकारी तथा खाद्यान्न बालीको उत्पादन र त्यसबाट प्राप्त आय (Production of Cereal Crops and Vegetable income from there)

अध्ययन क्षेत्रमा प्रमुख रूपमा नगदेबाली अन्तर्गत तरकारी खेती गर्ने गरेको पाइयो । तरकारी खेतीमा पनि प्रमुख रूपमा आलु, काउली, बन्दाकोपी, मुला र गोलभेडा खेती गर्दै आएको पाइयो । आलु खेती गर्ने घरधुरी ८८, काउली खेती गर्ने घरधुरी ८५ बन्दा खेती गर्ने घरधुरी १०७, मुला खेती गर्ने घरधुरी ९४, गोलभेडा खेती गर्ने घरधुरी ९७ तथा खाद्यान्न खेती गर्ने १२० रहेको पाइयो । नमुना छनोटमा परको १२० घरधुरीको अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त तरकारी बाली लगाएको क्षेत्रफल उत्पादन प्रति के जी मूल्य र आम्दानीलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १३ : खाद्यान्न तथा तरकारी बाली दुवैको उत्पादन सम्बन्धी विवरण, २०७२

क्र.सं.	तरकारी तथा खाद्यान्न बाली	क्षेत्रफल रो.मा	उत्पादन के.जी. मा	प्रति के.जी मूल्य (रु. मा)	जम्मा आम्दानी
१	आलु	२००	१,७०,०००	२०	३४,००,०००
२	काउली	२०५	१,००,०००	२५	२५,००,०००
३	बन्दा	२५०	३,११,०००	१२	३७,३२,०००
४	मुला	१००	२,००,०००	१०	२०,००,०००
५	गोलभेडा	४००	४,५०,०००	१८	८१,००,०००
६	धान	८०	२०,०००	२५	५,००,०००
७	मकै	१००	२०,०००	२८	५,६०,०००
८	गहुँ	४०	४,३२०	२५	१,०८,०००
जम्मा		१३७५	१२,७५,३२०		२,०९,००,०००

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका १३ अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा जम्मा १३७५ रोपनी जग्गामा तरकारी तथा खाद्यान्न दुवै खेती गर्ने गरिएको थियो भने जम्मा उत्पादन १२,७५,३२० के.जी र आम्दानी रु २,०९,००,००० भएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी ४०० रोपनी जग्गामा गोलभेडा खेती गरिएको थियो भने गोलभेडाको उत्पादन ४,५०,००० के.जी. प्रति के.जी. मूल्य रु. १८ हुँदा जम्मा आम्दानी रु. ८१,००,००० भएको थियो । अध्ययन क्षेत्रमा गोलभेडा

खेती धेरैले गर्नुको कारण लामो समयसम्म उत्पादन दिने र धेरै उत्पादन दिने कारण भएकाले गर्ने गरेको पाइयो । त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रमा सबै भन्दा कम खाद्यान्न खेती अन्तर्गत गहुँ ४० रोपनी जग्गामा उत्पादन गरिएको थियो भने गहुँको उत्पादन ४,३२० के.जि., प्रति के.जि. मूल्य रु. २५ हुँदा जम्मा आम्दानी रु. १,०८,००० भएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा थोरै गहुँ खेती गरेका थिए किनकी गहुँ खेती केही क्षेत्रमा मात्र उत्पादन हुने र उत्पादन पनि थोरै हुने गरेको पाइयो ।

४.४.७ खाद्यान्न बालीमात्र लगाउने कृषकको वार्षिक आम्दानी (Annual Income of Just Agro Farmers)

कल्लेरी गा.वि.स. मा वडा १, २ र ६ मा रहेका ९९१ घरधुरी मध्ये खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने नमुना छनोटमा परेका ३० घरधुरीका कृषकको स्रोतगत वार्षिक आम्दानी, तहगत वार्षिक आम्दानीलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

१. स्रोतगत वार्षिक आम्दानी (Sourcewise Annual Income)

यस अध्ययनको नमूना छनोटमा परेका खाद्यान्न बालीमात्र गर्ने ३० घरधुरीका कृषकहरू कृषिपेशामा मात्र सिमित नभई जागिर, व्यापार व्यवसाय, वैदेशिक रोजगार जस्ता पेशामा संलग्न भई आम्दानी प्राप्त गरेको पाइयो । जसलाई निम्न तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १४ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्नबाली लगाउने कृषकका आम्दानी स्रोतहरू,
२०७१

क्र.स.	आम्दानीका स्रोतहरू	आय रु	प्रतिशत
१	कृषि	२३,९६,०७०	४३.४४
२	जागिर	७,२०,०००	१३.०५
३	व्यापार	२,८८,०००	५.२२
४	वैदेशिक रोजगार	२१,१२,०००	३८.२९
	कुल वार्षिक आम्दानी	५५,१६,०७०	१००
कुल वार्षिक औषत घरपरिवार आय \square ५५,१६,०७० \div ३० \square १,८३,८६९			
प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय \square ५५,१६,०७० \div १९८ \square २७८५८.९४			

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका १४ अनुसार खाद्यान्न बाली मात्र लगाउने ३० घरधुरीका कृषकहरूले कृषि, जागिर, व्यापार र वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त गर्ने वार्षिक आमदानीलाई देखाइएको छ । जसमा कृषिबाट वार्षिक रु. २३,९६,०७० अर्थात् ४३.४४ प्रतिशत, जागिरबाट वार्षिक आमदानी रु. ७,२०,००० अर्थात् १३.०५ प्रतिशत, व्यापारबाट रु. २,८८,००० अर्थात् ५.२२ प्रतिशत, वैदेशिक रोजगारबाट रु. २१,१२,००० अर्थात् ३८.२९ प्रतिशत रहेको पाइयो । जसमा कुल वार्षिक आय रु. ५५,१६,०७० रहेको छ भने कुल वार्षिक औषत घरपरिवार आय रु. १,८३,८६९ रहेको छ । उक्त औषत आय कुल आयलाई खाद्यान्न मात्र खेती गर्ने घरधुरीले भाग गर्दा प्राप्त भएको आय हो । प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय रु. २७,८५८.९४ रहेको छ । उक्त आय कुल आयलाई खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने ३० घरधुरीको जम्मा जनसङ्ख्या १९८ ले भाग गर्दा प्राप्त भएको हो ।

२. तहगत वार्षिक आमदानी (Levelwise Annual Income)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने ३० घरधुरीको तहगत वार्षिक आमदानीहरू निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १५ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको तहगत आमदानी विवरण, २०७१

क्र.सं.	वार्षिक आमदानी (रु. मा)	घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	१,००,००० सम्म	१०	३३.३३
२	१,००,०००-२,००,०००	९	३०
३	२,००,०००-३,००,०००	७	२३.३३
४	३,००,०००-४,००,०००	३	१०
५	४,००,००० भन्दा माथि	१	३.३४
		३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका १५ अनुसार १ लाख सम्म वार्षिक आमदानी गर्ने घरधुरी सङ्ख्या १० अर्थात् ३३.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसै गरी १ देखि २ लाख सम्म वार्षिक आमदानी गर्ने ९ घर अर्थात् ३० प्रतिशत, २ देखि ३ लाख सम्म ७ घर अर्थात् २३.३३ प्रतिशत, ३ देखि ४ लाख

सम्म वार्षिक आमदानी गर्ने ३ घरधुरी अर्थात् १० प्रतिशत र ४ लाख भन्दा बढी आमदानी गर्ने १ घरधुरी अर्थात् ३.३४ प्रतिशतले वार्षिक आमदानी प्राप्त गर्ने गरेको पाइयो ।

४.४.८ खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक खर्च (Annual Expenditure of the Agro Based Farmer)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने कृषकका घरपरिवारले कुन कुन क्षेत्रमा र कुन कुन तहमा कति कति खर्च गर्दछन् भनी उनीहरूको तहगत वार्षिक खर्च र क्षेत्रगत वार्षिक खर्चलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. क्षेत्रगत वार्षिक खर्च (Sectorwise Annual Expenditure)

नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरीका कृषकले कुन कुन क्षेत्रमा कति कति खर्च गर्दछन् भनी गरिएको सर्वेक्षणमा मुख्य गरेर उपभोग, शिक्षा, स्वास्थ्य, चाडपर्व र अन्य जस्ता क्षेत्रमा खर्च गर्ने गरेको पाइयो । जसलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका १६ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत वार्षिक खर्च विवरण, २०७१

क्र.सं.	खर्च विवरण	जम्मा रकम (रु. मा)	प्रतिशत
१	उपभोग	३५,१०,०००	६९.०९
२	शिक्षा	३,००,०००	५.९१
३	स्वास्थ्य	६,२०,०००	१२.२१
४	चाडपर्व	४,००,०००	७.८७
५	अन्य	२,५०,०००	४.९२
	कुल वार्षिक खर्च	५०,८०,०००	१००
औषत घरपरिवार खर्च = $५०८०००० \div ३० = १६९३३३.३३$			
औषत प्रतिव्यक्ति खर्च = $५०८०००० \div १९८ = २५६५६.५७$			

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका १६ अनुसार नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने कृषकहरूले उपभोग, शिक्षा, स्वास्थ्य, चाडपर्व र अन्य जस्ता शीर्षकमा गर्ने वार्षिक खर्चलाई देखाइएको छ। जसमा उपभोगमा वार्षिक खर्च रु. ३५,१०,०००/- अर्थात् ६९.०९ प्रतिशत, शिक्षामा वार्षिक खर्च रु. ३,००,०००/- अर्थात् ५.९१ प्रतिशत, स्वास्थ्यमा वार्षिक खर्च रु. ६,२०,००० अर्थात् १२.२१ प्रतिशत चाडपर्वमा वार्षिक खर्च रु. ४,००,००० अर्थात् ७.८७ प्रतिशत र अन्यमा वार्षिक खर्च, रु. २,५०,००० अर्थात् ४.९२ प्रतिशत रहेको पाइयो। जसमा कुल वार्षिक खर्च रु. ५०,८०,००० रहेको छ भने कुल वार्षिक औषत घरपरिवार खर्च रु. १,६९,३३३.३३ रहेको छ। उक्त औषत खर्च कुल खर्चलाई खाद्यान्न मात्र खेती गर्ने ३० घरधुरीले भाग गर्दा प्राप्त भएको खर्च हो। प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत खर्च रु. २५,६५६.५६ रहेको छ। उक्त खर्च कुल खर्चलाई खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने ३० घरधुरीको जम्मा जनसङ्ख्या १९८ ले भाग गर्दा प्राप्त भएको छ।

२. तहगत वार्षिक खर्च (Levelwise Annual Expenditure)

यस अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरीका कृषकका घरपरिवारको वार्षिक रूपमा गर्ने तहगत खर्चलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका १७ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको तहगत खर्च विवरण,

२०७१

क्र.सं.	वार्षिक खर्च	कृषकको घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	१,००,००० सम्म	१२	४०
२	१,००,०००-२,००,०००	९	३०
३	२,००,०००-३,००,०००	६	२०
४	३,००,०००-४,००,०००	२	६.६७
५	४,००,००० भन्दा माथि	१	३.३३
	जम्मा	३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका १७ अनुसार खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने नमुना छनोटमा परेका घरधुरीको वार्षिक खर्चलाई तहगत रूपमा हेर्दा १ लाख सम्म वार्षिक खर्च गर्ने १२ अर्थात् ४०

प्रतिशत, १ देखि २ लाख सम्म वार्षिक खर्च गर्ने ९ अर्थात् ३० प्रतिशत, २ देखि ३ लाख सम्म वार्षिक खर्च गर्ने ६ अर्थात् २० प्रतिशत, ३ देखि ४ लाखसम्म वार्षिक खर्च गर्ने २ अर्थात् ६.६७ प्रतिशत र ४ लाख भन्दा माथि वार्षिक खर्च गर्ने १ अर्थात् ३.३३ प्रतिशत घरधुरी रहेको पाइयो ।

४.४.९ खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक बचत (Annual Saving of the Agro Based)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आर्थिक अवस्थालाई सर्वेक्षण गर्दा उनीहरूको आम्दानी, खर्च र बचत यसप्रकार रहेको छ ।

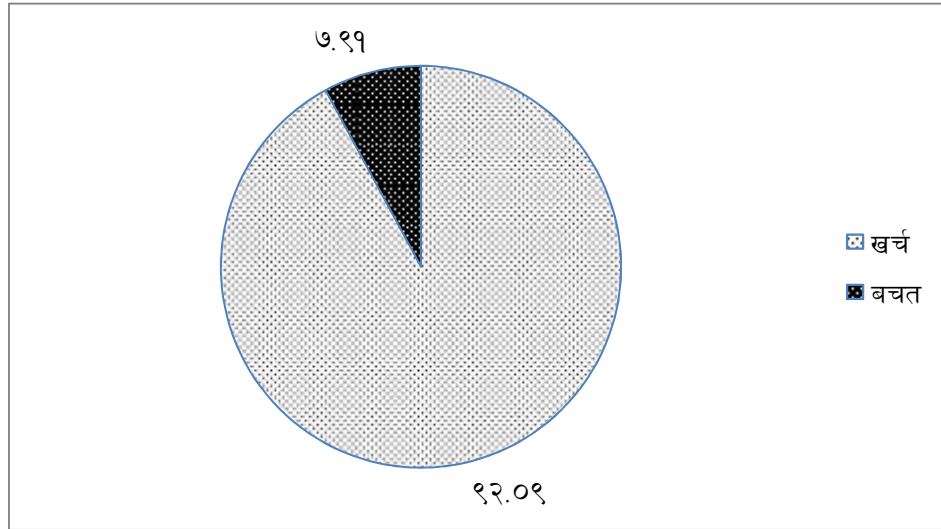
तालिका १८ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक बचत विवरण, २०७१

क्र.सं.	विवरण	जम्मा रकम (रु. मा)	प्रतिशत
१	आम्दानी	५५,१६,०७०	१००
२	खर्च	५०,८०,०००	९२.०९
३	बचत	४,३६,०७०	७.९१
औषत प्रतिघर परिवार वार्षिक बचत \square ४,३६,०७० \div ३० \square १४,५३५.६७			
प्रतिव्यक्ति वार्षिक बचत \square ४,३६,०७० \div १९८ \square २,२०२.३७			

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका १८ अनुसार नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको कुल आम्दानी रु ५५,१६,०७० रहेको छ भने कृषकको कुल खर्च ५०,८०,००० अर्थात् ९२.०९ प्रतिशत गरेको देखियो भने वार्षिक बचत रु ४,३६,०७० अर्थात् ७.९१ प्रतिशत रहेको छ । साथै औषत प्रतिघर परिवार वार्षिक बचत १४,५३५.६७ रहेको देखियो । जसलाई निम्नानुसार वृत्त चित्रमा देखाइएको छ ।

चित्र १ : छनोटमा परेका खाद्यान्न खेतीमात्र गर्ने कृषकको वार्षिक बचत विवरण, २०७१

४.४.१० खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आम्दानी (Annual Income of Agro Bases and Vegetable Farmers)

कल्लेरी गा.वि.स. का वडा १, २ र ६ मा रहेका ९९१ घरधुरी मध्ये खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने नमुना छनोटमा परेको १२० घरधुरी कृषकको स्रोतगत वार्षिक आम्दानी र तहगत वार्षिक आम्दानीलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

१. स्रोतगत वार्षिक आम्दानी (Sourcewise Annual Income)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२० घरधुरीका कृषकहरू कृषि पेशामा मात्र सिमित नभई जागिर, व्यापार व्यवसाय र वैदेशिक रोजगार जस्ता पेशामा पनि संलग्न भई आम्दानी प्राप्त गरेको पाइयो । जसलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १९ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको स्रोतगत
वार्षिक आमदानी, २०७१

क्र.सं.	आम्दानीका स्रोतहरू	आय (रु. मा)	प्रतिशत
१	कृषि	२,०९,००,०००	५६.४६
२	जागिर	३६,००,०००	९.७३
३	व्यापार व्यावसाय	२५,००,०००	६.७६
४	वैदेशिक रोजगार	१,००,१२,०००	२७.०५
	कुल वार्षिक आय	३,७०,१२,०००	१००
कुल वार्षिक औषत घरपरिवार आय \square ३,७०,१२,००० \div १२० \square ३,०८,४३३.३३			
प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय ३,७०,१२,००० \div ७९२ \square ४६,७३२.३२			

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका १९ अनुसार खाद्यान्न बाली तथा तरकारी बाली लगाउने १२० घरधुरीका कृषकहरूले कृषि, जागिर, व्यापार र वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त गर्ने वार्षिक आमदानीलाई देखाइएको छ । जसमा कृषिबाट वार्षिक आमदानी रु. २,०९,००,००० अर्थात् ५६.४६ प्रतिशत, जागिरबाट वार्षिक आमदानी रु. ३६,००,००० अर्थात् ९.७३ प्रतिशत, व्यापारबाट वार्षिक आमदानी रु. २५,००,००० अर्थात् ६.७६ प्रतिशत, वैदेशिक रोजगारबाट रु. १,००,१२,००० अर्थात् २७.०५ प्रतिशत रहेको पाइयो । जसमा कुल वार्षिक आय रु. ३,७०,१२,००० रहेको छ भने कुल वार्षिक औषत घरपरिवार आय रु. ३,०८,४३३.३३ रहेको छ । उक्त औषत आय कुल आयलाई खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने घरधुरीले भाग गर्दा प्राप्त भएको आय हो । प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय रु. ४६,७३२.३२ रहेको छ । उक्त आय कुल आयलाई खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरधुरीको जम्मा जनसङ्ख्या ७९२ ले भाग गर्दा प्राप्त भएको छ ।

२. तहगत वार्षिक आमदानी (Levelwise Annual Income)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती दुवै गर्ने १२० घरधुरीको तहगत वार्षिक आमदानीलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २० : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको तहगत
वार्षिक आम्दानी विवरण, २०७१

क्र.सं.	वार्षिक आम्दानी (रु. मा)	घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	१,००,००० सम्म	५५	४५.८३
२	१,००,०००-२,००,०००	३५	२९.१७
३	२,००,०००-३,००,०००	१४	११.६७
४	३,००,०००-४,००,०००	१०	८.३३
५	४,००,००० भन्दा माथि	६	५
		१२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका २० अनुसार खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने नमुना छनोटमा परेका घरधुरीको तहगत वार्षिक आम्दानी देखाइएको छ । जहाँ १ लाख सम्म वार्षिक आम्दानी गर्ने घरधुरी सङ्ख्या ५५ अर्थात् ४५.८३ प्रतिशत, १ देखि २ लाख सम्म वार्षिक आम्दानी प्राप्त गर्ने घरधुरी ३५ अर्थात् २९.१७ प्रतिशत, २ देखि ३ लाख सम्म वार्षिक आम्दानी प्राप्त गर्ने घरधुरी १४ अर्थात् ११.६७ प्रतिशत ३ देखि ४ लाख सम्म वार्षिक आम्दानी प्राप्त गर्ने घरधुरी १० अर्थात् ८.३३ प्रतिशत र ४ लाख माथि वार्षिक आम्दानी प्राप्त गर्ने घरपरिवार ६ अर्थात् ५ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.४.११ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीगर्ने कृषकको वार्षिक खर्च विवरण (Annual Expenditure of the Agro Based and Vegetables Farmers)

यस अध्ययनको नमूना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकहरूका घर परिवारले कुन कुन क्षेत्रमा, कुन कुन तहमा कति कति खर्च गर्दछन् भनी उनीहरूको तहगत वार्षिक खर्चलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. क्षेत्रगत वार्षिक खर्च (Sectorwise Annual Expenditure)

नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२० घरधुरीका कृषकले कुन कुन क्षेत्रमा कति कति खर्च गर्दछन् भनी गरिएको सर्वेक्षणमा मुख्य गरेर उपभोग,

शिक्षा स्वास्थ्य, चाडपर्व र अन्य जस्ता क्षेत्रमा खर्च गर्ने गरेको पाइयो । जसलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका २१ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत वार्षिक खर्च विवरण, २०७१

क्र.सं.	खर्च विवरण	जम्मा रकम	प्रतिशत
अ	उपभोग	१,५०,००,०००	५८.८२
ब	शिक्षा	५०,००,०००	१९.६१
घ	स्वास्थ्य	३०,००,०००	११.७६
ङ	चाडपर्व	२०,०१,०००	७.८५
छ	अन्य	५,००,०००	१.९६
	कुल वार्षिक खर्च	२,५५,०१,०००	१००
कुल वार्षिक औषत घरपरिवार खर्च \square २,५५,०१,००० \div १२० \square २,१२,५०८.३३			
प्रति व्यक्ति वार्षिक औषत खर्च \square २,५५,०१,००० \div ७९२ \square ३२,१९८.२३			

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका २१ अनुसार नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरधुरी कृषकहरूले उपभोग, शिक्षा, स्वास्थ्य, चाडपर्व र अन्य जस्ता शीर्षकमा गर्ने वार्षिक कुल खर्चलाई देखाइएको छ । जसमा उपभोगमा वार्षिक खर्च रु १,५०,००,००० अर्थात् ५८.८२ प्रतिशत, शिक्षामा वार्षिक खर्च रु. ५०,००,००० अर्थात् १९.६१ प्रतिशत, स्वास्थ्यमा वार्षिक खर्च रु. ३०,००,००० अर्थात् ११.७६ प्रतिशत, चाडपर्वमा वार्षिक खर्च रु २०,०१,००० अर्थात् ७.८५ प्रतिशत, र अन्य वार्षिक खर्च रु. ५,००,००० अर्थात् १.९६ प्रतिशत रहेको पाइयो । जसमा कुल वार्षिक खर्च रु २,५५,०१,००० रहेका छ भने कुल वार्षिक औषत घरपरिवार खर्च रु. २,१२,५०८.३३ रहेको छ । उक्त औषत खर्च कुल खर्चलाई खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरधुरीले भाग गर्दा प्राप्त भएको खर्च हो । प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत खर्च रु. ३२,१९८.२३ रहेको छ । उक्त खर्च कुल खर्चलाई खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरधुरीका जम्मा जनसंख्या ७९२ ले भाग गर्दा प्राप्त भएको छ ।

२. तहगत वार्षिक खर्च (Levelwise Annual Expenditure)

यस अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरधुरीका कृषकका घरपरिवारको वार्षिक रूपमा गर्ने तहगत खर्च निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २२ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकहरूको तहगत वार्षिक खर्च विवरण, २०७१

क्र.सं.	वार्षिक खर्च	कृषक घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	१,००,०००- सम्म	४०	३३.३३
२	१,००,०००-२,००,०००	३०	२५
३	२,००,०००-३,००,०००	२५	२०.८३
४	३,००,०००-४,००,०००	१४	११.६७
५	४,००,०००- भन्दा माथि	११	९.१७
	जम्मा	१२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका २२ अनुसार खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने नमुना छनोटमा परेका घरधुरीको वार्षिक खर्चलाई तहगत रूपबाट हेर्दा १ लाख सम्म वार्षिक खर्च हुने ४० घर अर्थात् ३३.३३ प्रतिशत, १ देखि २ लाख वार्षिक खर्च हुने ३० अर्थात् २५ प्रतिशत, २ देखि ३ लाख वार्षिक खर्च हुने २५ अर्थात् २०.८३ प्रतिशत ३ देखि ४ लाख सम्म वार्षिक खर्च हुने १४ अर्थात् ११.६७ प्रतिशत र ४ लाख माथि वार्षिक खर्च हुने ११ अर्थात् ९.१७ प्रतिशत घरधुरी रहेको पाइयो ।

४.४.१२ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीगर्ने कृषकको वार्षिक बचत (Annual Saving of the Agro Based and Vegetables Farmers Annual)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आर्थिक अवस्थालाई सर्वेक्षण गर्दा उनीहरूको आम्दानी, खर्च र बचत यसप्रकार रहेको छ ।

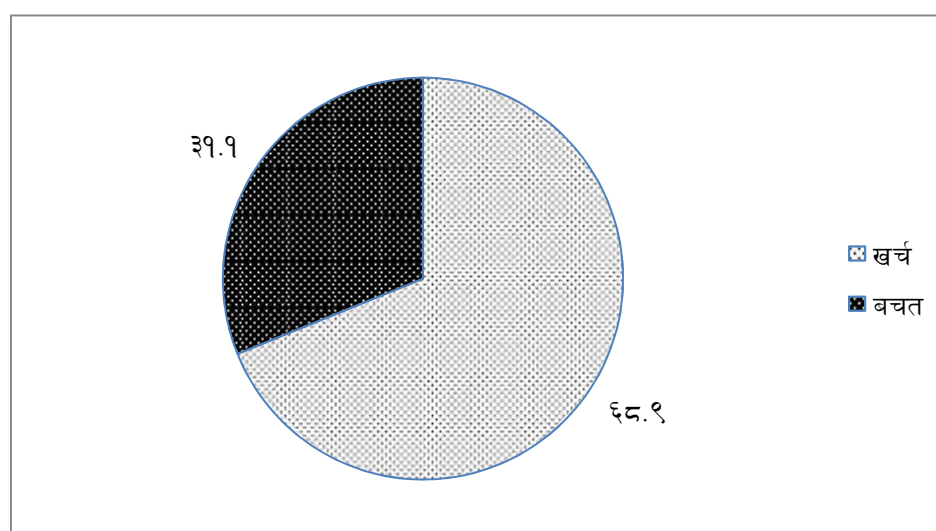
तालिका २३ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको वार्षिक वचत विवरण, २०७१

क्र.सं.	विवरण	जम्मा रकम (रु. मा)	प्रतिशत
१	आम्दानी	३७०,१२,०००	१००
२	खर्च	२,५५,०१,०००	६८.९०
३	वचत	१,१५,११,०००	३१.१०
औषत प्रति घरपरिवार वार्षिक वचत \square १,१५,११,००० \div १२० \square ९५,९२५			
औषत प्रतिव्यक्ति वार्षिक वचत \square १,१५,११,००० \div ७९२ \square १४,५३४.०९			

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका २२ अनुसार छनाटेमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको कुल आम्दानी ३७०,१२,००० रहेको छ भने कृषकको कुल खर्च २,५५,०१,००० अर्थात् ६८.९० प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी कृषकहरूका वार्षिक वचत १,१५,११,००० अर्थात् ३१.१० प्रतिशत रहेको साथै औषत प्रतिघर परिवार वार्षिक वचत ९५,९२५ रहेको देखियो । जसलाई निम्नानुसार वृत्त चित्रमा देखाइएको छ ।

चित्र २ : छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको वार्षिक वचत विवरण, २०७१

४.५ खाद्यान्न खेती गर्ने र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको आर्थिक अवस्थाको तुलना (Economical Comparison of Agro Based and Agro Bases or Vegetable Farmers)

नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरी कृषक, खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरधुरी कृषकको स्रोतगत वार्षिक आम्दानीको तुलनालाई निम्न रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५.१ स्रोतगत वार्षिक आम्दानीको तुलना (Comparison of source wise Annual Income)

नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरी र खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरधुरीका घरपरिवारले कृषि, जागिर, व्यापार व्यावसाय र वैदेशिक रोजगारबाट के कति आम्दानी प्राप्त गरेका छन् ती आम्दानीको तुलना यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २४ : खाद्यान्न खेती गर्ने कृषक र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको स्रोतगत वार्षिक आम्दानी तुलना

क्र.सं.	विवरण	खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आय	प्रतिशत	खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आय	प्रतिशत
१	कृषि	२३,९६,०७०	४३.४४	२,०९,००,०००	५६.४६
२	जागिर	७,२०,०००	१३.०५	३६,००,०००	९.७३
३	व्यापार व्यावसाय	२,८८,०००	५.२२	२५,००,०००	६.७६
४	वैदेशिक रोजगार	२१,१२,०००	३८.२९	१,००,१२,०००	२७.०५
	कुल वार्षिक आय	५५,१६,०७०	१००	३,७०,१२,०००	१००
	औषत वार्षिक आय	१,८३,८६९		३,०८,४३३.३३	
	प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय	२७,८५८.९४		४६,७३२.३२	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथि तालिका २४ अनुसार नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने र खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकले कृषि जागिर व्यापार, वैदेशिक रोजगारबाट के कति आम्दानी प्राप्त गरे सो कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ । जसमा खाद्यान्न खेतीमा संलग्न ३० घरधुरीका कृषकको वार्षिक औषत आय रु. १,८३,८६९ र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती दुवैमा संलग्न १२० घरधुरीका कृषकको वार्षिक औषत आय रु. ३,०८,४३३.३३ रहेको छ । साथै खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय रु. २७,८५८.९४ र खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय रु. ३,०८,४३३.३३ रहेको छ । समग्रमा उक्त तालिकाले के कुरा प्रस्ट पार्दछ भने खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको भन्दा खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको प्रतिव्यक्ति वार्षिक औषत आय बढी रहेको छ ।

४.६ शैक्षिक अवस्था (Education Status)

कल्लेरी गा.वि.स. का नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती, खाद्यान्न तथा तरकारी खेती दुवै गर्ने कृषकहरूको शैक्षिक अवस्थालाई यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.६.१ छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकहरूको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Sample Agro Bases Farmer)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरीका कृषकहरूको कुल जनसङ्ख्या १९८ जनाको शैक्षिक अवस्थालाई साक्षर र निरक्षर गरी निम्न रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. पारिवारिक साक्षरता र निरक्षरता (Familial Literacy/Illiterateness)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरीका कुल जनसङ्ख्या १९८ मध्ये ०-५ वर्ष उमेर समूहका २९ बालबालिका बाहेक १६९ जना कृषकको घरपरिवार रहेका छन् । उनीहरूको शैक्षिक अवस्थालाई साक्षर र निरक्षर गरी निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २५ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेतीगर्ने कृषकका घरपरिवारको शैक्षिक अवस्था, २०७२

क्र.सं.	तह	महिला	महिला प्रतिशत	पुरुष	पुरुष प्रतिशत	जम्मा	जम्मा प्रतिशत
१	साक्षर	६१	३६.०९	६८	४०.२४	१२९	७६.३३
२	निरक्षर	२५	१४.७९	१५	८.८८	४०	२३.६७
	जम्मा	८६		८३		१६९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका २४ अनुसार कुल जनसङ्ख्या मध्ये साक्षर १२९ जना अर्थात् ७६.३३ प्रतिशत र निक्षर ४० अर्थात् २३.६७ प्रतिशत रहेका छन् । जसमध्ये महिला ६१ जना अर्थात् ३६.०९ प्रतिशत साक्षर र निरक्षर २५ जना अर्थात् १४.७९ प्रतिशत रहेका छन् भने पुरुष ६८ जना अर्थात् ४०.२४ प्रतिशत साक्षर र १५ जना अर्थात् ८.८८ प्रतिशत निरक्षर रहेका छन् ।

२. तहगत पारिवारिक शैक्षिक अवस्था (Levelwise Educational Status)

खाद्यान्न खेतीको नमुना छनोटमा परेका ३० घरधुरीका जम्मा १९८ जनसङ्ख्या मध्ये ०-५ वर्षका २९ जना बालबालिका र निरक्षर ४० घटाउँदा जम्मा १२९ जना साक्षर रहेका छन् । उक्त जनसङ्ख्या १-५ कक्षा पास नगरेका र प्रौढ शिक्षा लिएका गरी ५० जनालाई घटाइ (१२९-५०=७९) जना सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्था देखाइएको छ । जुन निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २६ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने घरपरिवारको तहगत शैक्षिक अवस्था

क्र.सं.	तह	महिला	महिला प्रतिशत	पुरुष	पुरुष प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
१	प्रा.वि	१७	४७.२३	१५	३४.८९	३२	४०.५०
२	नि.मा.वि.	९	२५	१०	२३.२५	१९	२४.०५
३	मा.वि.	७	१९.४४	७	१६.२८	१४	१७.७३
४	उ.मा.वि.	२	५.५५	३	६.९८	५	६.३३
५	उच्च शिक्षा	१	२.७८	८	१८.६०	९	११.३९
	जम्मा	३६	१००	४३	१००	७९	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका ३० घरधुरीको जनसङ्ख्या १९८ मध्ये निरक्षर, ०-५ वर्षका बालबालिका, प्रौढ शिक्षा पढेका र ५ कक्षा पास नगरेका गरी जम्मा ११९ रहेका छन् भने तालिकामा जम्मा जनसङ्ख्या (१९८-११९) जनाको शैक्षिक अवस्थालाई देखाइएको छ । जसमध्ये ३६ महिला र ४३ जना पुरुष रहेका छन् । ती मध्ये ३२ जनाले प्रा.वि. शिक्षा लिएको पाइयो अर्थात् १७ जना महिला र १५ जना पुरुषले प्रा.वि. शिक्षा लिएको पाइयो । त्यसैगरी गरी ९ जना महिला र १० जना पुरुषले नि.मा.वि., ७ जना महिला र ७ जना पुरुषले मा.वि., २ महिला र ३ पुरुषले उ.मा.वि., र १ महिला र ८ पुरुषले उच्च शिक्षा लिएको पाइयो । कुल जनसङ्ख्यालाई हेर्दा ३२ जना अर्थात् ४०.५० प्रतिशत प्रा.वि., १९ जना अर्थात् २४.०५ प्रतिशत नि.मा.वि., १४ जना अर्थात् १७.७३ प्रतिशत मा.वि., ५ जना अर्थात् ६.३३ प्रतिशत उ.मा.वि. र ९ जना अर्थात् ११.३९ प्रतिशतले उच्च शिक्षा प्राप्त गरेको पाइयो ।

३. खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Agro Based Farmers)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका ३० घरधुरी कृषकको शैक्षिक अवस्थालाई निम्नानुसार तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २७ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने घरमुली कृषकको शैक्षिक अवस्था,

२०७२

क्र.सं.	तह	घरमुली सङ्ख्या	प्रतिशत
१	निरक्षर	१०	३३.३३
२	प्रा.वि.	१२	४०
३	नि.मा.वि.	३	१०
४	मा.वि.	२	६.६७
५	उ.मा.वि.	२	६.६७
६	उच्च शिक्षा	१	३.३३
	जम्मा	३०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका २७ अनुसार यस अध्ययनका नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने ३० घरधुरीका ३० घरमुलीको शैक्षिक अवस्थालाई हेर्दा निरक्षर १० अर्थात् ३३.३३ प्रतिशत, प्रा.वि. तह उत्तीर्ण १५ जना अर्थात् ४० प्रतिशत, नि.मा.वि. ३ जना अर्थात् १० प्रतिशत, मा.वि. २ जना अर्थात् ६.६७ प्रतिशत, उ.मा.वि. २ जना अर्थात् ६.६७ प्रतिशत र उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने १ जना अर्थात् ३.३३ प्रतिशत रहेको छ ।

४.६.२ छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Sampled Agro Based and Vegetable Farmers)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरधुरीका कुल जनसंख्या ७९२ जनाको शैक्षिक अवस्थालाई निम्न रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. पारिवारिक साक्षरता/निरक्षरता (Family Literacy / Illiterateness)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२० घरधुरीको कुल जनसंख्या ७९५ मध्ये ०-५ वर्षका ९० बाहेकका ७०२ जना सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्थालाई साक्षर र निरक्षर गरी तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २८ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकका घरपरिवारको शैक्षिक व्यवस्था, २०७२

क्र.स.	तह	महिला	महिला प्रतिशत	पुरुष	पुरुष प्रतिशत	जम्मा प्रतिशत	जम्मा प्रतिशत
१.	साक्षर	२८२	४०.१७	३१०	४४.१६	५९२	८४.३३
२.	निरक्षर	७०	९.९७	४०	५.७०	११०	१५.६७
	जम्मा	३५२		३५०		७०२	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका २८ अनुसार कुल जनसंख्या मध्ये साक्षर ५९२ जना अर्थात् ८४.३३ प्रतिशत र निरक्षर ११० जना अर्थात् १५.६७ प्रतिशत रहेका छन् । जसमध्ये महिला २८२ जना अर्थात् ४०.१७ प्रतिशत साक्षर र ७० जना अर्थात् ९.९७ प्रतिशत निरक्षर रहेका छन् भने पुरुष ३१० जना अर्थात् ४४.१६ प्रतिशत साक्षर र ४० जना अर्थात् ५.७० प्रतिशत निरक्षर रहेका छन् ।

२. तहगत पारिवारिक शैक्षिक अवस्था (Levelwise Educational Status)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १५० घरधुरीका जम्मा ७९२ जनसंख्या मध्ये ०-५ वर्षका ९० बालबालिका निरक्षर ११० घटाउँदा जम्मा (७९२-९०-११०) ५९५ जना साक्षर रहेका छन् । उक्त जनसंख्या १-५ कक्षा पास नगरेका र प्रौढ शिक्षा लिएका गरी १२० जनालाई घटाइ (५९२ -१२०) ४७२ जना सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्था देखाइएको छ ।

तालिका २९ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरपरिवारको तहगत शैक्षिक अवस्था, २०७१

क.स.	तह	महिला	महिला प्रतिशत	पुरुष	पुरुष प्रतिशत	जम्मा	जम्मा प्रतिशत
१.	प्रा.वि	१२०	५२.१८	१०९	४५.०४	२२९	४८.५१
२.	नि.मा.वि	६०	२६.०८	५८	२३.९७	११८	२५
३.	मा.वि	३०	१३.०४	४०	१६.५३	७०	१४.८३
४.	उ.मा.वि	१२	५.२२	२०	८.२७	३२	६.७८
५.	उ.शिक्षा	८	३.४८	१५	६.१९	२३	४.८८
	जम्मा	२३०	१००	२४२	१००	४७२	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२० घरधुरीमा कृषकका रहेका ७९२ जना सदस्यहरूमध्ये निरक्षर, ०-५ वर्षका बालबालिका, प्रौढ शिक्षा पढेका र पाँच कक्षा पास नगरेका गरी जम्मा ३२० जना रहेका छन् भने तालिकामा (७९५-३२०) ४७२ जनाको शैक्षिक अवस्थालाई देखाइएको छ । जसमध्ये महिला २३० र पुरुष २४२ जना रहेका छन् । ति मध्ये २२९ जना प्रा.वि शिक्षा लिएका थिए । जहाँ १२० जना महिला र १०९ जना पुरुषले प्रा.वि. शिक्षा लिएका थिए । त्यसैगरी ६० जना महिला ५८ जना पुरुष गरी ११८ जनाले नि.मा.वि, ३० जना महिला र ४० जना पुरुष गरी ७० जनाले मा.वि, १२ जना महिला र २० जना पुरुष गरी जम्मा ३२ जनाले उ.मा.वि र ८ जना महिला, १५ जना पुरुष गरी जम्मा २३ जनाले उच्च शिक्षा प्राप्त गरेको पाइयो । कुल

प्रतिशतलाई हेर्दा ४८.५१ प्रतिशत प्रा.वि, २५ प्रतिशत नि.मा.वि, १४.८३ मा.वि, ६.७८ प्रतिशत उ.मा.वि र ४.८८ प्रतिशतले उच्च शिक्षा लिएका पाइयो ।

३. खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Agro Based and Vegetable Farmers)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरमूली कृषकका शैक्षिक अवस्थालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३० : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरपरिवारको तहगत शैक्षिक अवस्था, २०७२

क्र.स.	तह	कृषक घरमूली संख्या	प्रतिशत
१.	निरक्षर	३०	२५
२.	प्रा.वि	५२	४३.३३
३.	नि.मा.वि	२०	१६.६७
४.	मा.वि	१०	८.३३
५.	उ.मा.वि	५	४.१७
६.	उ.शिक्षा	३	२.५
	जम्मा	१२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ३० अनुसार यस अध्ययनका नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरमूली कृषकका शैक्षिक अवस्थालाई हेर्दा निरक्षर ३० जना अर्थात् २५ प्रतिशत, प्रा.वि. तह उत्तिर्ण गर्ने ५२ जना अर्थात् ४३.३३ प्रतिशत, नि.मा.वि तह उत्तिर्ण गर्ने २० जना अर्थात् १६.६७ मा.वि तह उत्तिर्ण गर्ने १० जना अर्थात् ८.३३ प्रतिशत उ.मा.वि तह उत्तिर्ण गर्ने ५ जना अर्थात् ४.१७ र उच्च शिक्षा उत्तिर्ण गर्ने ३ जना अर्थात् २.५० प्रतिशत रहेका छन् ।

४.७ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीको आर्थिक प्रभाव (Economic Agro Based or Vegetable and Agro Based Crops)

यस अध्ययनको खाद्यान्न तथा तरकारी गर्ने नमुना छनोटमा परेका १२० घरधुरी र खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने नमुना छनोटमा परेका ३० घरधुरीसँग प्रश्न सोध्दा निम्नानुसार विवरण प्राप्त भएको छ ।

तालिका ३१ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरपरिवारको तहगत
शैक्षिक अवस्था, २०७२

क्र.स.	विवरण	खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकका घरधुरी संख्या	प्रतिशत	खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषक घरधुरी संख्या	प्रतिशत
१.	न्यून	७	२३.३३	४	३.३३
२.	मध्यम	१९	६३.३३	३०	२५
३.	उच्च	४	१३.३४	८६	७१.६७
	जम्मा	३०	१००	१२०	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ३१ अनुसार कल्लेरी गा.वि.स का छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने कृषक र खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको यि खेतीबाट आर्थिक रूपमा कस्तो प्रभाव पऱ्यो भनि उल्लेख गरिएको छ । यहाँ खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने कृषकलाई आर्थिक रूपमा कस्तो प्रभाव पऱ्यो भनी प्रश्न गर्दा न्यून भनि उत्तर दिने ७ जना मध्यम/ठिकै भन्ने १९ जना, राम्रो/उच्च प्रभाव पऱ्यो भन्ने ४ जना रहेका छन् भने त्यसैगरी तरकारी तथा खाद्यान्न दुवै खेती गर्ने कृषकहरूमा तरकारी तथा खाद्यान्नले आर्थिक पक्षमा कस्तो प्रभाव पाऱ्यो भनी प्रश्न गर्दा न्यून भन्ने ४ घरपरिवार अर्थात् ३.३३ प्रतिशत, मध्यम भन्ने ३० घरपरिवार अर्थात् २५ प्रतिशत र राम्रो/उच्च भन्ने ८६ घरपरिवार अर्थात् ७१.६७ प्रतिशत रहेको तथ्य त्यही नमुना छनोटमा परेको घरपरिवारसंग छलफल र अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त भएको छ । यसरी दुवै पक्षलाई हेर्दा खाद्यान्न खेती मात्र गर्ने कृषक घरपरिवार भन्दा खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषक घरपरिवारको आर्थिक राम्रो प्रभाव परेको देखियो ।

४.८ खाद्यान्न तथा तरकारी र खाद्यान्न खेतीको शैक्षिक प्रभाव (Education Impact of Agro Bases or Vegetable and Agro Based Crops)

यस अध्ययनको नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२० घरधुरी र खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरीको शैक्षिक प्रभावलाई यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३२ : नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आम्दानीको शैक्षिक विवरण, २०७१

क्र.सं.	वार्षिक आम्दानी	खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको विद्यालय जाने विद्यार्थी संख्या			खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको विद्यालय जाने विद्यार्थी संख्या		
		निजी	सरकारी	जम्मा	निजी	सरकारी	जम्मा
१	१,००,००० सम्म	-	१०	१०	-	६०	६०
२	१,००,०००-२,००,०००	१	९	१०	१०	४५	५५
३	२,००,०००-३,००,०००	१	८	९	१२	३०	४२
४	३,००,०००-४,००,०००	२	२	४	११	१	१२
५	४,००,००० भन्दा माथि	२	-	२	१३	-	१३
	जम्मा	६	२९	३५	४६	१३६	१८२

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

माथिको तालिका ३२ अनुसार खाद्यान्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा संलग्न १५० घरधुरीका बालबालिकाहरूले अध्ययन गर्ने विद्यालयलाई देखाएको छ । खाद्यान्न खेतीमा संलग्न ३० घरधुरी मध्ये रु. १,००,००० सम्म वार्षिक आम्दानी हुने घरधुरीका १० बालबालिकाहरूले सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन्, त्यस्तै गरी १ लाख देखि २ लाख सम्म वार्षिक आम्दानी हुने घरधुरीका १० बालबालिका मध्ये १ बालबालिकाले निजी विद्यालय र ९ बालबालिकाले सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् । २ लाख देखि ३ लाख वार्षिक आम्दानी हुने घरधुरीका ९ बालबालिका मध्ये १ निजी र ८ सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् । ३ लाख देखि ४ लाख वार्षिक आम्दानी हुने घरधुरीका ४ बालबालिका मध्ये २ बालबालिकाले सरकारी र २ बालबालिकाले निजी विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२० घरधुरी कृषकको बालबालिकाको शैक्षिक अवस्थामा १ लाख वार्षिक आम्दानी हुने घरधुरीका ६० बालबालिका मध्ये सबैले सरकारीमा अध्ययन गर्दछन् । १ लाख देखि २ लाख सम्म वार्षिक आम्दानी हुने घरधुरीका बालबालिकाहरूमध्ये १० बालबालिकाले निजी र ४५ बालबालिकाहरूले सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् । त्यस्तै गरी २ लाख देखि ३ लाख सम्म वार्षिक आम्दानी हुने घरधुरीका ४२ बालबालिकाहरूमध्ये

१२ बालवालिकाले निजी र ३० बालवालिकाले सरकारीमा अध्ययन गर्दछन् । ३ लाख देखि ४ लाख आम्दानी गर्ने घरधुरीका १२ बालवालिका मध्ये ११ बालवालिकाले निजी र १ बालवालिकाले सरकारी विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् त्यस्तै गरी ४ लाख भन्दा माथि वार्षिक आम्दानी हुने घरधुरीका बालवालिकाहरू सबैले निजी विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् । खाद्यान्न र तरकारी दुवै खेती गर्ने घरधुरीका बढी बालवालिकाहरूले निजी विद्यालयमा अध्ययन गर्ने भएकोले खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको घरधुरीको आर्थिक र शैक्षिक प्रभाव राम्रो रहेको देखिन्छ ।

४.९ तालिम दिने संघसंस्था (Training Provider Institution)

४.९.१ खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा तालिम दिने संघसंस्था (Training Provider Institution in Cereal and Vegetable Crops)

अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनोटमा परेको १५० घरधुरीका कृषकहरूलाई विभिन्न संघ संस्थाले कृषि तालिम दिने गरेको पाइयो । तरकारी खेती गर्ने तरिका उन्नत बिउ, किटनाशक औषधी आदिको बारेमा तालिममा सिकाउने हुनाले अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूले तालिम पश्चात् सजिलै तरकारी खेती गरी मनग्ग आम्दानी प्राप्त गर्न सफल भएका छन् । अध्ययन क्षेत्रका सक्रिय जनसङ्ख्याका ५५ प्रतिशतले तालिम लिएका थिए भने ४५ प्रतिशतले तालिम नलिई तरकारी खेती गर्ने गरेको पाइयो । उन्नत तरकारी खेती गरी बढी भन्दा बढी आम्दानी प्राप्त गर्न कृषकलाई तालिमको आवश्यकता पर्दछ । यस अध्ययन क्षेत्रमा १५-६० वर्ष उमेर समूहका जनसङ्ख्यालाई सक्रिय जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको थियो । जहाँ सक्रिय जनसङ्ख्या ६५१ जना रहेका थिए । त्यसमा पनि १५० विद्यार्थी र ६६ जना वैदेशिक रोजगारमा गएकाले तरकारी तथा खाद्यान्नमा जम्मा ४३५ संलग्न रहेका थिए । अध्ययन क्षेत्रका नमुना छनोटमा परेका १५० घरधुरी मध्ये अध्ययन सर्वेक्षण गर्दाको समयमा प्राप्त कृषिकार्यमा संलग्न ४३५ जना मध्ये २४० अर्थात् ५५ प्रतिशत कृषकले तालिम लिएर तरकारी तथा खाद्यान्न खेती गरेको पाइयो । कृषकलाई तालिम दिने संस्था, जनसङ्ख्या र प्रतिशतलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३३ : तालिम दिने संघसंस्था

क्र.सं.	संस्था	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
१	आइ पि. एम	१२०	५०
२	कृषि सहकारी	६०	२५
३	कृषि विकास कार्यालय	४०	१६.६७
४	फोकस नेपाल	२०	८.३३
जम्मा		२४०	१००

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ३३ अनुसार अध्ययन क्षेत्रका तालिम लिने २४० जना मध्ये १२० जना अर्थात् ५० प्रतिशत कृषकलाई आइ पि. एम अर्थात् एकिकृत शत्र जीव व्यावस्थापन संस्थाले तालिम दिएको पाइयो भने कृषि सहकारी अन्तर्गत ६० जना अर्थात् २५ प्रतिशत त्यसैगरी कृषि विकास कार्यालय अन्तर्गत ४० जना अर्थात् १६.६७ प्रतिशतले र फोकस नेपाल अन्तर्गत २० अर्थात् ८.३३ प्रतिशतलाई तालिम दिएको पाइयो । यस क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी आइ पी. एमले ५० प्रतिशतलाई तालिम दिएको पाइयो ।

४.९.२ तालिम नलिने कृषकको खेती गर्ने तरिका (Method of Farming of Untrained Farmer)

तालिमले तरकारी खेतीमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने भएतापनि अध्ययन क्षेत्रमा सम्पूर्ण कृषक मध्ये ५५ प्रतिशतले मात्र उन्नत तरिकाबाट तरकारी तथा खाद्यान्न खेती गर्ने तालिम लिएको पाइयो भने अन्य ४५ प्रतिशत कृषकहरूले खेतीपाती सम्बन्धी तालिम लिएका थिएनन् । तालिम नलिने कृषकको खेती गर्ने तरिका, जनसङ्ख्या र प्रतिशतलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ३४ : तालिम नलिने कृषकहरूले खेती गर्ने तरिकाको विवरण, २०७२

क्र.सं.	खेती गर्ने तरिका	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
१	परम्परागत	९५	४८.७२
२	छिमेकीसँग सिकेर	१००	५१.२८
	जम्मा	१९५	१००

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ३४ अनुसार अध्ययन क्षेत्रका तालिम नलिने कुल १९५ जना अर्थात् ४५ प्रतिशत रहेका थिए । कुल तालिम नलिने १९५ जना मध्ये ९५ अर्थात् ४८.७२ प्रतिशतले परम्परागत तरिकाले तरकारी तथा खाद्यान्न खेती गरेका थिए भने १०० जना अर्थात् ५१.८ प्रतिशतले छिमेकीबाट सिकेर तरकारी खेती गर्ने गरेको पाइयो ।

४.१० खाद्यान्न बालीको विउविजनको स्थिति (Seed Status Cereal Crops)

भू-बनावट, हावापानी, सिंचाइ उन्नत विउविजन, किटनाशक औषधीको प्रयोग मौसमको अनुकूलता, परिश्रम आदिले कृषि उत्पादनलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । कृषि उत्पादनमा उपरोक्त तत्वहरूले प्रभाव पार्ने भए तापनि उनीहरूले के कस्ता बाली विरुवा लगाउँदछन् सो अध्ययन गर्नको लागि उनीहरूले प्रयोग गर्ने विउविजनलाई निम्न तालिकाको सहायताद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३५ : विउविजनको स्थिति, २०७१

क्र.सं.	विउविजनको प्रकार	धानको बिउ प्रयोग गर्ने घरधुरी	मकैको विउ प्रयोग गर्ने घरधुरी	गहुँको बिउ प्रयोग गर्ने घरधुरी	कोदोको बिउ प्रयोग गर्ने घरधुरी	प्रतिशत
१	मकावन पुरे	५५				३६.६७
२	सावित्री	४०				२६.६७
३	चैते	४५				३०
४	अन्य	२०				१३.३३
५	खुमलटार		१००			६६.६७
६	अरुण		९५			६३.३३
७	मुरली		५०			३३.३३
८	अन्य		२०			१३.३३
९	कान्ती			४०		२६.६६
१०	अन्पुर्ण			३८		२५.३३
११	लोकल			३०		२०
१२	अन्य			५		३.३३
१३	लोकल				६	४
१४	उन्नत				४	२.६७

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ३५ का अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा धान खेतीलाई सिंचाइको आवश्यकतापर्ने भएको हुँदा वडाका सबै स्थानमा सिंचाइ सुविधा नपुगेकाले सिंचाइ सुविधा पुगेको ठाउँमा मात्र धान खेती गरिन्छ । धान खेती गर्ने विभिन्न कृषक भने मध्ये मकवानपुर धानको विउ प्रयोग गर्ने कृषक ५५ घर, सावित्री प्रयोग गर्ने ४० घर, चैते धान लगाउने ४५ घर तथा अन्य जातको विउ लगाउने २० घर परिवार रहेका छन् । मकै उत्पादन पनि मौसमी उत्पादन गरिने भएको हुँदा प्राय सबै परिवारद्वारा सबै पाखावारीमा समेत मकै उत्पादन गरिन्छ । खुमलटार १०० घरपरिवार अरुण ९५ घरपरिवार, मुरली ५० घरपरिवार तथा ३० घरपरिवारले अन्य जातका मकैका विउ लगाउँछन् । गहुँ पनि मौसमी उत्पादन हुँदा सिंचित तथा असिंचित क्षेत्रमा उत्पादन हुने भएकाले कान्तिजातको विउ ४० घरपरिवारले, अन्नपूर्ण ३८ घरपरिवारले, लोकल जातको ३० घरपरिवारले र अन्य जातको ५ घरपरिवारले गहुँ उत्पादनमा विउको प्रोग ल्याएको देखिन्छ । धान र मकैका लागि वर्षाको पानीले सिंचाइ हुने हुँदा धेरै घरपरिवारले उत्पादन गरेको पाइन्छ भने गहुँ, धान, मकैको तुलनामा कम खेती गरिन्छ भने कोदो नमुना छनोटमा परेका १५० घरधुरीमध्ये ६ घरधुरीले मात्र कोदो उत्पादन गरेको पाइयो ।

४.१०.१ मल प्रयोगको स्थिति (Condition of using Ferizar)

कृषि उत्पादन बढ्नको लागि समिश्रण त्यतिकै निर्धारक तत्व मानिन्छ । यस सम्बन्धमा कृषकले के के मल प्रयोग गरी कृषि उत्पादन गर्दछन् भन्ने प्रश्नको उत्तर पहिल्याउने प्रयास स्वरूप निम्न तालिकाबाट प्रयत्न गरिएको छ ।

तालिका ३६ : मलको स्थिति, २०७१

क्र.सं.	मलको विवरण	घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	कम्पोस्ट/गोबरमल	१५०	१००
२	पुरिया	१५०	१००
३	डि.ए.पी.	७०	४६.६७
४	पोटास	४०	२६.६७
५	अन्य	३५	२३.३३

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ३६ अनुसार कम्पोष्ट मल प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या शत प्रतिशत देखिए तापनि यस मलको प्रयोग जग्गा तथा बालीको उत्पादनको तुलनामा कम पाइएको छ । स्थलगत सर्वेक्षणद्वारा लिएको तथ्याङ्क अनुसार १ रोपनी जग्गामा सरदर २० डोका कम्पोष्ट मल प्रयोग गरिएको पाइयो । त्यस्तै १५० घरधुरी रहेकोमा १५० ले नै युरिया मल प्रयोग गरेको पाइयो भने डि.ए.पी. ७० घरले, पोटास ४० घरले तथा अन्य रासायनिक मल ३५ घरले प्रयोग गरेको पाइयो । कृषकको बालिमा उत्पादनमा रासायनिक मल तर्फ आकर्षित भएको पाइन्छ । जसले गर्दा भविष्यमा भूमिको उर्वराशक्ति नष्ट भई कृषि उत्पादनमा कमी आउने देखिन्छ ।

४.१०.२ किटनाशक औषधी प्रयोगको स्थिति (Method of using insecticide)

कृषि उत्पादनमा विभिन्न रोग लाग्ने गर्दछन् । जसले बाली विरुवा विगाने नष्ट गर्ने हुँदा कृषि उत्पादनमा प्रतिकूल असर पर्ने देखिन्छ । यस्ता किरा तथा रोग नष्ट गर्ने हुँदा कृषकले कुन कुन औषधी प्रयोग गर्ने गरेका छन् ? त्यसको उत्तर प्राप्त गर्न स्थलगत सर्वेक्षणद्वारा प्राप्त भएको तथ्याङ्कलाई निम्नानुसार तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३७ : किटनाशक औषधी प्रयोगको स्थिति, २०७१

क्र.सं.	किटनाशक औषधीको नाम	घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	मलाथायन	११५	७६.६७
२	साइपरमेडिन	७०	४६.६७
३	फयूराडान	४९	३२.६७
४	वेभिस्टिन	३५	२३.३३
५	भाइम्याकस	५०	३३.३३
६	थाइडेन	७३	४८.६७
७	हिनोसान	३६	२४
८	अन्य	२६	१७.३३

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ३७ अनुसार कृषि उत्पादनमा प्रयोग गरिने किटनाशक औषधीको सम्बन्धमा कृषकहरू धेरै जसोले औषधीको नाम उच्चारण गर्न नसकेको र औषधीको प्याकेटको आधारमा नाम सुची तयार पारी औषधीको नाम र रोग उपचार नियन्त्रण बारे अनुसन्धान कर्तालाई समेत थाहा नभएकोले प्राविधिक सँगको सहयोगमा औषधीको सूची तयार पारिएको थियो ।

यस तालिकामा उल्लेख भए अनुसार मालाथापन खाद्यान्न तथा तरकारी दुवैमा प्रयोग गरिने औषधी भएकोले १५० घरधुरी मध्ये ११५ घरधुरीले प्रयोग गरेको पाइयो । हरियो तरकारीमा लाग्ने किरा नियन्त्रणको लागि ज्यादै उपयोगी भएको हुँदा ७० घरपरिवारले साइपरमेडिन औषधी प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी भाइम्याकस खाद्यान्नबाली धान र गहुँमा लाग्ने किरा मार्नको लागि भएकोले ५० घर परिवारले प्रयोग गरेको पाइयो ।

त्यसैगरी धान, मकैको गवारा नियन्त्रणको लागि साइपरमेडिन र फयूराडन ७० र ४९ घरधुरीले प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी डाइथेन खासगरी तरकारी उत्पादन (आलु) भइसकेपछि भण्डारण गरेर सुरक्षित राख्न प्रयोग गरेको पाइन्छ । हिनोसान धानको जराकाट्ने किरा नियन्त्रणको लागि प्रयोगमा ल्याइन्छ ।

४.११ तरकारी बालीको विउविजनको स्थिति (Seed status Vegetable Crops)

कृषकहरूले प्रयोग गर्ने विउविजनले उत्पादन तथा आयमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने गर्दछ । विउविजनको आधारमानै रोग प्रभावित हुने हुँदा कृषकहरूले तरकारी उत्पादनमा प्रयोग गर्ने विउविजनको अवस्था कस्तो छ भनी अध्ययन गर्न प्रश्नावली मार्फत तथ्यगत सूचना संकलन गरी विउविजनको अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३८ : विउविजन स्थिति (प्रमुख तरकारी बाली, २०७२)

क्र.सं.	विउविजन	आलु	काउली	बन्दा	मुला	गोलभेडा
१	कार्डिनल	७०				
२	कुफ्रिज्योति	२०				
३	अन्य	१०				
४	काठमाडौँ स्थानिय		६५			
५	स्नोमिस्टिक		११			
६	अन्य		१०			
७	ग्रिन फारोनेट			९०		
८	ग्रिन स्टोन			६५		
९	भिनो अर्ली				५५	
१०	मइको				३०	
११	अन्य				१२	
१२	वि.एल					७०
१३	सि.एल					२०
१४	रोमा					११
१५	अन्य					७

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ३८ अनुसार अध्ययन क्षेत्रका कृषकले उन्नत जातका विभिन्न विउहरू मध्ये आलुको कार्डिनल जातको विउसबै भन्दा बढी ७० घरपरिवारले प्रयोग गरेको पाइयो भने कुफ्रि ज्योति २० र अन्य १० घरपरिवारले आलु खेती गरेको पाइयो । काउलीको काठमाडौं स्थानिय काउली ६५ घरपरिवार, स्नोमिस्टिक काउली ११ र अन्य १० घरपरिवारले खेती गर्दै आएको पाइयो । बन्दाग्रिन कारोनेट सबैभन्दा बढी ९० घर परिवारले र ग्रिन स्टोन ६५ घर परिवारले प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । मुला भिनोअर्ली, मडको अन्यको क्रमशः ५५, ३०, १२ घरपरिवारले उत्पादन गर्ने गरेको पाइयो । त्यसैगरी गोलभेडा वि.एल. ७० घरपरिवार, सि.एल. २० घर परिवार रोमा ११ घर परिवार र अन्य ७ घरपरिवारले लगाउने गरेको पाइयो ।

४.११.१ मलको प्रयोग स्थिति (Condition of Using Fertilizer)

कृषि उत्पादन बढाउनका लागि कृषकहरूले के के मल प्रयोग गरी कृषि उत्पादन गर्दछन् भन्ने प्रश्नको उत्तर पहिल्याउने प्रयास स्वरूप निम्न तालिकाबाट देखाउन सकिन्छ ।

तालिका ३९ : मलको प्रयोगको स्थिति, २०७१

क्र.सं.	मलको विवरण	घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	कम्पोष्ट मल	१५०	१००
२	युरिया	१५०	१००
३	डि.ए.पी.	७०	४६.६७
४	पोटास	४०	२६.६७
५	अन्य	३५	५३.३३

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ३९ अनुसार कम्पोष्ट मल र युरिया मल शत प्रतिशतले प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो भने डि.ए.पी. ७० पोटास ४० र अन्य ३५ घरधुरीले प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।

४.११.२ किटनाशक औषधी र प्रयोगको स्थिति (Condition of using Inseticide)

कृषि उत्पादनमा विभिन्न किसिमका रोग लाग्ने गर्दछ । जसले गर्दा कृषि उत्पादकत्वमा प्रतिकूल असर पर्ने गर्दछ । यस्ता किरा वा रोग व्याधी नष्ट गर्न किटनाशक औषधीको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । त्यसको उत्तर प्राप्त गर्न स्थलगत सर्वेक्षण गरी उत्तर खोज्ने प्रयास गरिएको छ ।

तालिका ४० : किटनाशक औषधीको प्रयोगको स्थिति २०७१

क्र.सं.	किटनाशक औषधीको नाम	घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	मलाथायन	११५	७६.६७
२	साइपरमेडिन	७०	४६.६७
३	फयुराडान	४९	३२.६७
४	वेभिस्टिन	३५	२३.३३
५	डाइथेन	७३	४८.६७
६	भाइम्याकस	५०	३३.३३
७	हिनोसान	३६	२४
८	अन्य	२६	१७.३३

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

यस अध्ययन क्षेत्रमा आलु, काउली, बन्दा, मुला गोलभेडामा लागेको रोग नियन्त्रण गर्नको लागि विभिन्न प्रकारका विषादी तथा औषधीको प्रयोग गरिएको छ । जुन नमुना छनोटमा परेका घरधुरी मध्ये ११५ घरले मलाथायन, ७० घरपरिवाले साइपरमेडिन ४९ घर परिवारले फयुराडान, ३५ घरपरिवारले वेभिस्टिन, ७३ परिवारले डाइथेन, ५० घरधुरीले भाइम्याकस ३६ ले हिनोसान र २६ घरपरिवारले अन्य विषादी प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।

४.१२ शैक्षिक क्षेत्रमा देखा परेका मुख्य समस्या (Major Problems on Educational Sector)

शिक्षाले व्यक्तिको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा महत्वपूर्ण टेवा पुऱ्याउँछ । कम लगानीमा धेरै उपलब्धि हासिल गरी असिमित आवश्यकता पुरा गर्ने वैकल्पिक उपायको खोजी शिक्षाले गर्दछ । अध्ययन क्षेत्रका मानिसले शिक्षामा सकारात्मक चासो राखेपनि कृषकहरूको शैक्षिक क्षेत्रमा विभिन्न किसिमका समस्याहरू रहेका छन् । कृषकहरूले आफ्नो बालबालिकाले पढ्न क्रममा भोग्नुपरेका समस्यालाई बुँदागत रूपमा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

- १) प्राविधिक शिक्षाको अभाव : अध्ययन क्षेत्रमा विद्यालयहरूमा सैद्धान्तिक ज्ञानलाई मात्र जोड दिने गरेको पाइएको थियो । जसले गर्दा बालबालिकाले सैद्धान्तिक ज्ञान मात्र हासिल गरेको तर व्यवहारिक ज्ञान प्राप्त नगरेको पाइयो भनी नमुना छनोटमा परेको १५० घरधुरी मध्ये १२० घरधुरीको अभिभावकको गुनासोरहेको पाइयो ।

- २) समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुनु : अध्ययन क्षेत्रमा शैक्षिक सत्र सुरु नहुँदै अथवा समयमा नै पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुने समस्या प्रभावित १०० घरधुरी रहेको पाइयो ।
- ३) तालिम प्राप्त शिक्षणको अभाव : अध्ययन क्षेत्रका शिक्षकले कुनै प्रकारको तालिम नलिने र आफूले जे जानेको छ । त्यही अनुसार शिक्षण गर्ने गरेको पाइयो । यस्तो समस्या व्यक्त गर्ने घरधुरी ७० रहेको पाइयो ।
- ४) शिक्षामा राजनीतिक प्रभाव पार्नु : अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूले राजनीतिक प्रभावका कारण आफ्ना बालबालिकाले राम्रो शिक्षा हासिल गर्न पाएका छैनन् । यस्तो समस्या व्यक्त गर्ने ८० घरधुरी रहेका थिए ।
- ५) सरकारी विद्यालयमा पढाई राम्रो नहुनु : सरकारी काम कहिले जालाघाम भन्ने भनाइ भै सरकारी विद्यालयका शिक्षकले तलबमात्र पकाउँछन् भन्ने जन गुनासो ९० घरधुरीको रहेको पाइयो ।
- ६) निजी विद्यालयको शुल्क महँगो हुनु : निजी विद्यालयले गुणस्तरीय शिक्षा दिने भएता पनि महँगो शुल्कका कारण यहाँ बालबालिकालाई अध्ययनमा पठाउन नसकिने देखियो, यो समस्या ९५ घरधुरीले बताएको पाइयो ।
- ७) विद्यालयको भौतिक अवस्था कमजोर हुनु : विद्यालयको भवन, शौचालय, चमेना गृह आदिको भौतिक पक्ष कमजोर रहेको पाइयो । यस्तो समस्या व्यक्त गर्ने घरधुरी १२० रहेको पाइयो ।

४.१३ शैक्षिक क्षेत्रमा देखापरेका समस्या समाधानका उपायहरू (Whys of Solving Problems on Educational Sectors)

अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनोटमा परेका १५० घरधुरीहरूमा विभिन्न किसिमका शैक्षिक समस्याहरू रहेका छन् । जुन ठाउँमा समस्या छ त्यस ठाउँमा समाधान पनि उत्पत्ति हुन्छ भने भै सोही नमुना छनोटमा परेका कृषकलाई नै खुल्ला प्रश्नावलीको माध्यमबाट समाधानका उपायको खोजी गर्ने प्रयास गरिएको थियो । जुन निम्नानुसार छन् :

- १) प्राविधिक शिक्षामा जोड : अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनोटमा परेका १५० घरधुरी मध्ये प्राविधिक शिक्षामा जोड दिनुपर्ने राय १२० घरधुरीले दिएका छन् ।

- २) समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध हुनुपर्ने : समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुँदा सक्नुपर्ने समयमा काम सकिदैन भन्ने राय व्यक्त गर्ने घरपरिवार १०० रहेको पाइयो ।
- ३) तालिम प्राप्त शिक्षक हुनुपर्ने : शिक्षकहरूलाई समय समयमा शिक्षण तालिम दिएमा शिक्षण प्रभावकारी हुन्छ भन्ने राय व्यक्त गर्ने घरपरिवार ७० रहेको पाइयो ।
- ४) शिक्षामा राजनीतिक प्रभाव पर्नु हुँदैन : शिक्षामा राजनीतिक प्रभाव पर्ने भन्ने टाठावाठाका छोराछोरीले मात्र राम्रो शिक्षा प्राप्त गर्न सक्ने भए । सामान्य कृषकका बालबालिकाले राम्रो शिक्षा प्राप्त हुन बाट बञ्चित रहन्छन् यस्तो राय व्यक्त गर्ने घरपरिवार ८० रहेको पाइयो ।
- ५) सरकारी विद्यालयमा पढाइ राम्रो हुनुपर्ने : सरकारी विद्यालयका शिक्षकले मिहेनतका साथ अध्यापन गराएमा विद्यार्थीको पढाइको गुणस्तर वृद्धि हुने राय सुभावा ९० घरधुरीको रहेको छ ।
- ६) निजी विद्यालयमा शुल्क कम हुनुपर्ने : निजी विद्यालयले गुणस्तरिय शिक्षा दिने भएकाले यहाँ शुल्क कम गरी कम आय स्तर हुनेले नि पढ्न सक्ने हुनुपर्ने भनी राय सल्लाह गर्ने घरधुरी ९५ रहेको पाइयो ।
- ७) विद्यालयको भौतिक अवस्था मजबुत हुनुपर्ने : विद्यालयको भौतिक अवस्था कमजोर भएमा बालबालिकाले उचित शिक्षा हासिल गर्न सक्दैन भनी राय व्यक्त गर्ने घरपरिवार १२० रहेको पाइयो । किनकी अहिलेको यो भुइचालाले भौतिक अवस्था जिर्ण भएकोले यसले प्रत्यक्ष नकारात्मक प्रभाव बालबालिकाको शिक्षणमा परेको छ ।

४.१४ तरकारी तथा खाद्यान्नबाली उत्पादनमा देखिएका मुख्य समस्याहरू (Production of Major Vegetable and Cereal Crops)

अध्ययन क्षेत्रमा उत्पादन हुने प्रमुख खाद्यान्न तथा तरकारी बालीमा विभिन्न समस्याहरू देखा परेको पाइयो । कृषकहरू कृषि उत्पादन तथा विक्री वितरण गर्दा भोग्नुपरेको समस्याहरूलाई पनि अध्ययन अनुसन्धान गर्ने यस खोज कर्ताको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । जुन समस्याहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

तालिका ४१ : प्रमुख तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादनमा देखा परेका समस्याहरू

क्र.सं.	समस्याहरू	घरधुरी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	सिंचाइ सुविधाको अपर्याप्तता	१३४	८९.३३
२	उचित बजार व्यवस्थापनको अभाव	१३०	८६.६७
३	कृषि तालिमको अपर्याप्तता	९०	६०
४	कोल्ड स्टोरको अभाव	८०	५३.३३
५	उन्नत विउविजन र मलको अभाव	५०	३३.३३
६	कृषि ऋणको अभाव	१००	६६.६७
७	स्थिर मूल्यको अभाव	१२०	८०
८	स्थानीय व्यापारीको मनोमानी	१२०	८०.३३
९	किटनाशक औषधीको अभाव	७५	५०
१०	रोगव्यादी तथा प्राकृतिक प्रकोप	९०	६०
११	यातायातको अभाव	७५	५०
१२	प्राविधिज्ञको अभाव	७०	४६.६७

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ४१ अनुसार प्रमुख तरकारी तथा खाद्यान्न उत्पादनमा सबैभन्दा प्रमुख समस्याको रूपमा सिंचाइ सुविधाको अपर्याप्तता रहेको छ । यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने कृषकहरू बालीनालीमा आवश्यकता अनुसार सिंचाइ गर्न पाइरहेका छैनन् । यस क्षेत्रमा कुल १५० घरधुरीमध्ये १३४ घरपरिवारले सिंचाइको अभावलाई प्रमुख रूपमा महसुस गरेको पाइन्छ । त्यस्तै गरी उचित बजार व्यवस्थापनको अभाव १३०, कृषि तालिमको अपर्याप्तता ९०, कोल्ड स्टोरको अभाव ८०, उन्नत विउ विजन र मलको अभाव ५०, कृषि ऋणको अभाव १००, स्थिर मूल्यको अभाव १२०, किटनाशक औषधीको अभाव ७५ रोग व्याधि स्थानीय व्यापारीको मनोमानी १२० तथा प्राकृतिक प्रकोप ९०, यातायातको अभाव ७५, प्राविधिज्ञको अभाव ७० घरधुरी कृषकहरू रहेको पाइयो ।

४.१५ प्रमुख तरकारी तथा खाद्यान्न बाली उत्पादनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

यस अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनोटमा परेका १५० घरधुरीलाई खुला प्रश्नावली मार्फत सुझाव सङ्कलन गर्दा कृषकहरूले भोगेका समस्याहरू समाधान गर्ने उपायहरू निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

तालिका ४२ : समस्या समाधानका उपायहरू

क्र.सं.	समाधानका उपाय	घरधुरी	प्रतिशत
१	सिचाइ सुविधा पर्याप्त हुनुपर्ने	१३४	८९.३३
२	उचित बजार व्यावस्थापन हुनुपर्ने	१३०	८६.६७
३	कृषि तालिम पर्याप्त हुनुपर्ने	९०	६०
४	कोल्ड स्टोर हुनुपर्ने	८०	५३.३३
५	उन्नत विउविजन तथा मल पर्याप्त हुनुपर्ने	५०	३३.३३
६	कृषि ऋण उपलब्ध हुनुपर्ने	१००	६६.६६
७	मूल्य स्थिरता हुनुपर्ने	१२०	८०
८	किटनाक औषधी उपलब्ध हुनुपर्ने	७५	५०
९	प्राकृतिक प्रकोप हुँदा क्षतिपूर्ति पाउनुपर्ने	९०	६०
१०	यातायातको सुविधा हुनुपर्ने	७५	५०

स्रोत : स्थगलत सर्वेक्षण, २०७२

तालिका ४२ नुसार १५० घरधुरीमा खुला प्रश्नावली मार्फत सुझाव सङ्कलन गर्दा सबै भन्दा बढी १३४ घरधुरीले पर्याप्त सिचाइ व्यवस्था हुनुपर्ने राय व्यक्त गरेका छन् । वास्तवमा सिचाइ सुविधा पर्याप्त नहुँदा कृषि उत्पादनमा कमी हुने देखिन्छ भने १३० घरपरिवारले उचित बजार व्यवस्थापन हुनुपर्ने, ९० घर परिवारले कृषि तालिम पर्याप्त हुनुपर्ने ८० घरपरिवारले कोल्ड स्टोर हुनुपर्ने, ५० घरपरिवारले उन्नत विउ विजन तथा मल पर्याप्तता हुनुपर्ने, १०० घर परिवारले कृषि ऋण उपलब्ध हुनुपर्ने, १२० घरपरिवारले मूल्य स्थिरता हुनुपर्ने, ७५ घरपरिवारले किटनाशक औषधी उपलब्ध हुनुपर्ने ९० घरपरिवारले प्राकृतिक प्रकोप हुँदा क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नुपर्ने, ७५ घरपरिवारले यातायातको सुविधा हुनुपर्ने सुझाव दिएका छन् ।

४.१६ सारांश (Summary)

यस अध्ययनबाट प्राप्त महत्वपूर्ण तथा प्रमुख कुरालाई सारांशको रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

- १) यो अध्ययन “तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव” भन्ने शीर्षकमा गरिएको छ ।
- २) यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य तरकारी खेती गर्ने कृषक र तरकारी खेती नगर्ने कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक अवस्थाको तुलना गर्नु, तरकारी खेती गर्ने कृषक र तरकारी खेती नगर्ने कृषकको पारिवारिक शैक्षिक अवस्थामा पारेको प्रभावको अध्ययन गर्नु, तरकारी खेतीको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्नु रहेको छ ।
- ३) यस अध्ययन धादिङ जिल्ला कल्लेरी गा.वि.स. का ९ वडाका कुल २३७४ घरधुरी मध्ये उद्देश्यात्मक छनोटका आधारमा १, २ र ६ मा बसोबास गर्ने ९९१ घरधुरी मध्ये १५० घरधुरीलाई नमुना छनोटमा लिइएको छ ।
- ४) यस अध्ययनमा खाद्यान्न बाली अन्तर्गत धान, मकै, गहुँ, कोदो मात्र लिइएको छ भने तरकारी बाली अन्तर्गत आलु, काउली, वन्दा मुला, गोलभेडालाई लिइएको छ ।
- ५) यो अध्ययनमा विशेषगरी तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ? तरकारी उत्पादनको वर्तमान अवस्था कस्तो छ ? तरकारी तथा खाद्यान्न खेतीबाट प्राप्त आम्दानी के कति रहेको छ ? तरकारी तथा खाद्यान्न खेतीमा देखिएका समस्याहरू के के रहेका छन् ? तरकारी तथा खाद्यान्न खेतीमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू के के रहेका छन् ? तरकारी खेती गर्ने र तरकारी खेती नगर्ने कृषकको पारिवारिक शैक्षिक अवस्था कस्तो रहेको छ ? जस्ता कुराहरूलाई समावेश गरिएको छ ।
- ६) अध्ययन क्षेत्रमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा प्राथमिक तथ्याङ्कको प्रयोग गरिएको छ र प्राथमिकबाट प्राप्त नभएका तथ्याङ्कलाई सहायक तथ्याङ्कबाट लिइएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा अध्ययनलाई पूर्णता दिन साधनको रूपमा प्रश्नावली अवलोकनसूची, छलफल निर्देशिका

लिइएको छ भने प्रविधिको रूपमा अन्तर्वार्ता, प्रत्यक्ष अवलोकन, लक्षित समूह छलफललाई लिइएको छ ।

- ७) अध्ययनको क्षेत्रमा खाद्यान्न वालीमा लगाइएको क्षेत्रफल ३३३ रोपनी, उत्पादन ८७,३५४ के.जी आम्दानी र रु. २३,९६,०७० रहेको छ भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती लगाइएको क्षेत्रफल १३७५ रोपनी, उत्पादन १२,७५,३२० के.जी. र आम्दानी रु. २,०९,००,००० रहेको पाइयो ।
- ८) नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरीका कृषकको खाद्यान्नवालीबाट प्राप्त आम्दानी रु. २३,९६,०७० रहेको छ भने छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै गर्ने कृषकको खाद्यान्न तथा तरकारी वालीबाट प्राप्त आम्दानी रु. २,०९,००,००० रहेको छ ।
- ९) नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आम्दानी रु. ५५,१६,०७० वार्षिक खर्च रु. ५०,८०,०००/- र वार्षिक वचत रु. ४,३६,०७० पाइयो ।
- १०) नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक औषत आम्दानी रु. १,८३,८६९ वार्षिक औषत खर्च रु. १,६९,३३३.३३ र वार्षिक औषत वचत रु. १४,५३५.६७ पाइयो ।
- ११) छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आम्दानी रु. ३,७०,१२,००० वार्षिक खर्च रु. २,५५,०१,००० वार्षिक वचत रु. १,१५,११,००० पाइयो ।
- १२) छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको वार्षिक औषत घरपरिवार आम्दानी रु. ३,०८,४३३.३३ वार्षिक औषत खर्च रु. २,१२,५०८.३३ वार्षिक वचत रु. ९५,९२५ पाइयो ।
- १३) छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको स्रोत गत आम्दानी विवरण प्रतिशतमा क्रमशः कृषिमा ४३.३४ प्रतिशत, जागिरमा १३.०५ प्रतिशत, व्यापार ५.२२ प्रतिशत, वैदेशिक रोजगारमा ३८.२९ प्रतिशत छ भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको कृषिमा ५६.४६, जागिरमा ९.७३ प्रतिशत, व्यापारमा ६.७६ प्रतिशत र वैदेशिक रोजगारमा २७.०५ प्रतिशत रहेको छ ।

- १४) छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत खर्च हेर्दा उपभोगमा ६९.०९, शिक्षामा ५.९१ प्रतिशत, स्वास्थ्यमा १२.२१ प्रतिशत, चाडपर्वमा ७.८७ प्रतिशत र अन्यमा ४.९२ प्रतिशत खर्च गरेको पाइयो भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत खर्च हेर्दा उपभोगमा ५८.८२ प्रतिशत शिक्षामा, १९.६० प्रतिशत, स्वास्थ्यमा ११.७६ प्रतिशत, चाडपर्वमा ७.८५ प्रतिशत र अन्यमा १.९६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- १५) नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरिका १९८ सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्थालाई हेर्दा ०-५ वर्ष उमेर समूहका २९ बालबालिका बाहेक साक्षर १२९ जना अर्थात् ७६.३३ प्रतिशत र निरक्षर ४० अर्थात् २३.६७ प्रतिशत पाइयो भने नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० कृषक घरमुलीको अवस्था हेर्दा १० जना अर्थात् ३३.३३ प्रतिशत निरक्षर र २० जना अर्थात् ६६.६७ प्रतिशत साक्षर रहेको छ ।
- १६) नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने १२० घरधुरीका ७९२ जना मध्ये ०-५ वर्षका ९० बालबालिका बाहेक ७०२ जना मध्ये साक्षर ५९२ जना अर्थात् ८४.३३ प्रतिशत र निरक्षर ११० अर्थात् १५.६७ प्रतिशत रहेको छ भने छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै गर्ने घरधुरीका १२० घरमुली मध्ये ३० जना अर्थात् २५ प्रतिशत निरक्षर र ९० जना अर्थात् ७५ प्रतिशत साक्षर रहेको छ ।
- १७) नमुना छनोटमा परेका ३० घरधुरीका ३५ बालबालिका मध्ये ६ जना निजी र २९ जना सरकारी विद्यालय जान्छन् भने नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १२० घरधुरीका १८२ बालबालिकामध्ये ४६ जना निजी र १३६ जना सरकारी विद्यालय पढ्न जान्छ ।
- १८) छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको खाद्यान्न खेतीले ७ घरधुरीलाई न्यून, १९ घरधुरीलाई मध्यम र ४ घरधुरीलाई उच्च आर्थिक प्रभाव पारेको पाइयो भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरधुरीमध्ये ४ घरधुरीलाई न्यून, ३० घरधुरीलाई मध्यम र ८६ घरधुरीलाई उच्च आर्थिक प्रभाव परेको पाइयो ।

- १९) खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा कम्पोष्ट मल, युरीया, डि.ए.पी. पोट्यास जस्ता मलको प्रयोग हुन्छ भने मलाथापन, साइपेरिन, फ्युराडान, वेभिपयीन, भाइम्यापक, थाइडेन, हिनोसान जस्ता किटनाशक औषधीको प्रयोग भएको पाइयो ।
- २०) शैक्षिक क्षेत्रमा देखापरेका समस्याहरूमा प्राविधिक शिक्षामा जोड, समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुनु, तालिमप्राप्त शिक्षकको अभाव, शिक्षामा राजनीतिक प्रभाव पार्नु, सरकारी विद्यालयमा पढाइ राम्रो नहुनु, निजी विद्यालयको शुल्क महँगो हुनु, विद्यालयको भौतिक अवस्था कमजोर हुनु रहेको छ । शैक्षिक क्षेत्रमा देखा परेका समस्या समाधानका उपायहरूमा प्राविधिक शिक्षामा जोड, समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध हुनुपर्ने, तालिम प्राप्त शिक्षक हुनुपर्ने, शिक्षामा राजनीतिक प्रभाव हुनु हुँदैन, सरकारी विद्यालयमा पढाइराम्रो गर्नुपर्ने । निजी विद्यालयमा शुल्क कम हुनुपर्ने जस्ता रहेका छन् ।
- २१) खाद्यान्न तथा तरकारी उत्पादनमा देखापरेका समस्याहरू सिंचाइ सुविधाको अपर्याप्तता, उचित बजार व्यवस्थापनको अभाव, कृषि तालिमको अपर्याप्तता, कोल्ड स्टोरको अभाव, उन्नत विउ विजन र मलको अभाव, कृषि ऋणको अभाव, स्थिर मूल्यको अभाव, स्थानीय व्यापारीको मनोमानी, किटनाशक औषधीको अभाव, रोगव्यादी तथा प्राकृतिक प्रकोप, यातायातको अभाव, प्राविधिज्ञको अभाव रहेका छन् ।
- २२) खाद्यान्न तथा तरकारी उत्पादनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू सिंचाइ सुविधा पर्याप्त हुनुपर्ने, उचित बजार व्यवस्थापन हुनुपर्ने, कृषि तालिम पर्याप्त हुनु पर्ने, कोल्डस्टोरको व्यवस्था, उन्नत विउविजन प्राप्त हुनुपर्ने मूल्य स्थिरता हुनुपर्ने, यातायातको सुविधा हुनुपर्ने आदि रहेका छन् ।

अध्याय : ५ (CHAPTER-FIVE)

५. निष्कर्ष र सुझावहरू (Conclusion and Recommendation)

यस अध्ययनमा राखिएको उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नको लागि प्राप्त तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गरिसकेपछि प्राप्त नतिजालाई क्रमशः निष्कर्ष र सुझावका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। साथै यस अध्ययनको सारांशलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

५.१ निष्कर्ष (Conclusion)

अध्ययन क्षेत्र कल्लेरी गा.वि.स. को १, २ र ६ वडा अन्तर्गत तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव सम्बन्धमा गरिएको यस अध्ययनको मुख्य प्राप्तिहरूलाई निष्कर्षका रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

- १) अध्ययनको क्षेत्रमा खाद्यान्न वालीमा लगाइएको क्षेत्रफल ३३३ रोपनी, उत्पादन र ८७,३५४ के.जी आम्दानी र रु. २३,९६,०७० रहेको छ भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती लगाइएको क्षेत्रफल १३७५ रोपनी, उत्पादन १२,५५,३२० के.जी. र आम्दानी रु. २,०९,००,००० रहेको पाइयो।
- २) नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरीका कृषकको खाद्यान्नवालीबाट प्राप्त आम्दानी रु. २३,९६,०७० रहेको छ भने छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै गर्ने कृषकको खाद्यान्न तथा तरकारी वालीबाट प्राप्त आम्दानी रु. २,०९,००,००० रहेको छ।
- ३) नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आम्दानी रु. ५५,१६,०७० वार्षिक खर्च रु. ५०,८०,०००/- र वार्षिक बचत रु. ४,३६,०७० पाइयो।
- ४) नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको वार्षिक औषत आम्दानी रु. १,८३,८६९ वार्षिक औषत खर्च रु. १,६९,३३३.३३ र वार्षिक औषत बचत रु १४,५३५,६६ पाइयो।

- ५) छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको वार्षिक आम्दानी रु ३,७०,१२,००० वार्षिक खर्च २,५५,०१,००० वार्षिक वचत रु १,१५,११,००० पाइयो ।
- ६) छनोटमा परेका खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकको वार्षिक औषत घरपरिवार आम्दानी रु. ३,०८,४३३.३३ वार्षिक औषत खर्च रु. २,१२,५०८.३३ वार्षिक वचत रु. ९५,९२५ पाइयो ।
- ७) छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको स्रोत गत आम्दानी विवरण प्रतिशतमा क्रमशः कृषिमा ४३.३४ प्रतिशत, जागिरमा १३.०५ प्रतिशत, व्यापार ५.२२ प्रतिशत, वैदेशिक रोजगारमा ३८.२९ प्रतिशत छ भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको कृषिमा ५६.४६, जागिरमा ९.७३ प्रतिशत, व्यापारमा ६.७६ प्रतिशत र वैदेशिक रोजगारमा २७.०५ प्रतिशत रहेको छ ।
- ८) छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत खर्च हेर्दा उपभोगमा ६९.०९, शिक्षामा ५.९१ प्रतिशत, स्वास्थ्यमा १२.२१ प्रतिशत, चाडपर्वमा ७.८७ प्रतिशत र अन्यमा ४.९२ प्रतिशत खर्च गरेको पाइयो भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत खर्च हेर्दा उपभोगमा ५८.८२ प्रतिशत शिक्षामा १९.६० प्रतिशत, स्वास्थ्यमा ११.७६ प्रतिशत, चाडपर्वमा ७.८५ प्रतिशत र अन्यमा १.९७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- ९) नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० घरधुरीका १९८ सदस्यहरूको शैक्षिक अवस्थालाई हेर्दा ०-५ वर्ष उमेर समूहका २९ बालबालिका बाहेक साक्षर १२९ जना अर्थात् ७६.३३ प्रतिशत र निरक्षर ४० अर्थात् २३.६७ प्रतिशत पाइयो भने नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने ३० कृषक घरमुलीको अवस्था हेर्दा १० जना अर्थात् ३३.३३ प्रतिशत निरक्षर र २० जना अर्थात् ६६.६७ प्रतिशत साक्षर रहेको छ ।
- १०) छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको खाद्यान्न खेतीले ७ घरधुरीलाई न्यून, १९ घरधुरीलाई मध्यम र ४ घरधुरीलाई उच्च आर्थिक प्रभाव पारेको पाइयो भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने घरधुरीमध्ये ४ घरधुरीलाई

न्यून, ३० घरधुरीलाई मध्यम र ८६ घरधुरीलाई उच्च आर्थिक प्रभाव परेको पाइयो ।

- ११) शैक्षिक क्षेत्रमा देखापरेका समस्याहरूमा प्राविधिक शिक्षामा जोड, समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुनु, तालिमप्राप्त शिक्षकको अभाव, शिक्षामा राजनीतिक प्रभाव पार्नु, सरकारी विद्यालयमा पढाइ राम्रो नहुनु, निजी विद्यालयको शुल्क महँगो हुनु, विद्यालयको भौतिक अवस्था कमजोर हुनु रहेको छ । शैक्षिक क्षेत्रमा देखा परेका समस्या समाधानका उपायहरूमा प्राविधिक शिक्षामा जोड, समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध हुनुपर्ने, तालिम प्राप्त शिक्षक हुनुपर्ने, शिक्षामा राजनीतिक प्रभाव हुनु हुँदैन सरकारी विद्यालयमा पढाइराम्रो गर्नुपर्ने । निजी विद्यालयमा शुल्क कम हुनुपर्ने जस्ता रहेका छन् ।
- १२) खाद्यान्न तथा तरकारी उत्पादनमा देखापरेका समस्याहरू सिंचाइ सुविधाको अपर्याप्तता, उचित बजार व्यवस्थापनको अभाव, कृषि तालिमको अपर्याप्तता, कोल्ड स्टोरको अभाव, उन्नत विउ विजन र मलको अभाव, कृषि ऋणको अभाव, स्थिर मूल्यको अभाव, स्थानीय व्यापारीको मनोमानी किटनाशक औषधीको अभाव, रोगव्यादी तथा प्राकृतिक प्रकोप यातायातको अभाव, प्राविधिज्ञको अभाव रहेका छन् ।
- १३) खाद्यान्न तथा तरकारी उत्पादनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू सिंचाइ सुविधा पर्याप्त हुनुपर्ने, उचित बजार व्यवस्थापन हुनुपर्ने, कृषि तालिम पर्याप्त हुनुपर्ने, कोल्डस्टोरको व्यवस्था उन्नत विउविजन प्राप्त हुनुपर्ने मूल्य स्थिरता हुनुपर्ने, यातायातको सुविधा हुनुपर्ने आदि रहेका छन् ।

५.२ सुझावहरू (Recommendations)

अध्ययन क्षेत्रमा उत्पादन हुने प्रमुख तरकारी र खाद्यान्नबालीहरूले कृषकहरूको आय आर्जनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । तरकारी खेतीधेरै लागतमा बढी उत्पादन हुने नगदेबाली हो भने खाद्यान्न बाली धेरै लागतमा कम उत्पादन हुने बाली हो । खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीले अध्ययन क्षेत्रका कृषकको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक क्षेत्रमा

अत्यन्तै ठूलो योगदान दिएको छ । त्यसैले अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूका लागि निम्न सुभाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१ नीतिगत सुभावहरू (Policy Related Recommendations)

यस खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीले कृषकको आर्थिक तथा उनीहरूका बालबालिकाहरूको शैक्षिक क्षेत्रमा नीति गत रूपमा निम्न कुराहरू गर्नुपर्ने देखियो ।

- १) कृषि सामग्री जस्तै कृषि उपकरण औजार तथा मेसिनहरूको खरीद गरी आधुनिक कृषि प्रणाली गर्न आर्थिक आम्दानीको कमी देखिएकोले कृषकहरूलाई सरकारी अनुदानबाट सहूलियत दिनुपर्दछ ।
- २) अध्ययन क्षेत्रमा सिचाइ सुविधा पर्याप्तता नभएकोले सरकारी स्तरबाट सिचाइ निर्माण तथा विस्तार गरिनुपर्दछ । जसले गर्दा कृषकको उत्पादनमा वृद्धि हुन्छ ।
- ३) अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूले आफ्नो उत्पादनलाई भण्डार गरी राख्नका लागि कोल्ड स्टोरको अभाव रहेकोले सरकारी स्तरबाट नै कोल्ड स्टोरको व्यवस्था गरिनु पर्दछ । यसले कृषि उत्पादन वृद्धिमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
- ४) खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्नका लागि आवश्यक पर्ने उन्नत मल, विउ, किटनाशक औषधी समयमानै नपुग्ने भएकोले कृषि सामग्री विक्री स्थल तथा सहकारीमा उक्त सामग्री समयमानै उपलब्ध गराउने व्यावस्था नेपाल सरकारले गर्नुपर्दछ ।
- ५) अध्ययन क्षेत्रका सरकारी विद्यालयमा समयमानै पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुने, विद्यालयको भौतिक अवस्था कमजोर भएको, शिक्षक दरबन्धीको कमी देखिएकोले यि कमजोरी हटाउन सरकार, विद्यालय प्रशासन र अभिभावकको संयुक्त प्रयासको आवश्यकता देखिन्छ । जसले शैक्षिक परिणाममा सकारात्मक सन्देश दिन सक्दछ ।

५.२.२ प्रयोगात्मक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सुभावहरू (Practices Related Recommendations)

यस तरकारी खेती गर्ने कृषकको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव सम्बन्धी प्रयोगात्मक सुभावहरू निम्नानुसार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- १) खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको आम्दानी मध्ये कृषिबाट प्राप्त आम्दानी ४३.४४ प्रतिशत रहेको छ भने खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको कृषिबाट प्राप्त आम्दानी ५६.४६ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैले खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकहरूले खाद्यान्न खेतीको सट्टा तरकारी खेतीमा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।
- २) छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत खर्च हेर्दा शिक्षामा कुल खर्चको ५.९१ प्रतिशत र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषकको क्षेत्रगत खर्च हेर्दा कुल खर्चको १९.६१ प्रतिशत रहेको पाइयो । शैक्षिकपक्ष राम्रो बनाउन अन्य खर्चमा केही घटाइ शैक्षिक क्षेत्रमा लगानी बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- ३) छनोटमा परेका खाद्यान्न खेती गर्ने कृषक घरपरिवारको साक्षरता स्थिति हेर्दा २३.६७ प्रतिशत साक्षर र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने १५.६७ प्रतिशत निरक्षर रहेको पाइयो । सरकारले यस गा.वि.स. लाई निरक्षरता उन्मुलन गा.वि.स. घोषणा गरिसकेको पाइयो । यथातमा यति धेरै प्रतिशत निरक्षर रहेकाले जिल्ला शिक्षा कार्यालयले प्रौढ शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।
- ४) खाद्यान्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने छनोटमा परेका जम्मा १५० घरधुरी कृषक घरपरिवारलाई तपाईंको कृषि क्षेत्रमा रहेका समस्या के के छन् भनी प्रश्नगर्दा सबैभन्दा बढी १३४ घरधुरीले सिंचाइ सुविधाको अपर्याप्तता, १३० ले उचित बजार व्यवस्थापनको अभाव रहेको छ जस्ता समस्या बताए । यो समस्या समाधान गर्न जिल्ला विकास समितिबाट आर्थिक सहयोग हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

५.२.३ आगामी अनुसन्धान सँग सम्बन्धित सुझावहरू (Further Research Related Recommendations)

अध्ययन क्षेत्रमा उत्पादन हुने प्रमुख तरकारी र खाद्यान्न बालीहरूले कृषकहरूको आय आर्जनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीले अध्ययन क्षेत्रका कृषकको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक क्षेत्रमा अत्यन्तै ठूलो योगदान दिएको

छ। आगामी अनुसन्धान कर्ताले अनुसन्धानका लागि निम्न कुरालाई आधार बनाउनु राम्रो हुन्छ ।

- १) खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा संलग्न कृषकको आर्थिक अवस्थाको बारेमा अध्ययन गर्न सकिने ।
- २) अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरूको आर्थिक र सामाजिक पक्षको अध्ययन गर्न सकिन्छ ।
- ३) अध्ययन क्षेत्रका कृषकहरू र स्थानियहरू कृषि विकासको अवस्थाको अन्तर सम्बन्धको बारेमा थप अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री (References)

अर्थ मन्त्रालय (२०७०), आर्थिक सर्वेक्षण २०६९/०७० सिंहदरबार, काठमाडौं : नेपाल सरकार ।

अर्थमन्त्रालय (२०६७), आर्थिक सर्वेक्षण २०६५/०६६ सिंहदरबार काठमाडौं : नेपाल सरकार ।

कडेल, विष्णुमाया (२०६९), *तरकारी खेतिले स्थानिय जनताको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव एक अध्ययन*, अप्रकाशित शोधपत्र, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर ।

कर्माचार्य, वासुदेव (२०६७), *तरकारी खेती, रोग, किरा, बीउ उत्पादन र भण्डार प्रविधि*, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।

कर्माचार्य, वासुदेव (२०७०), *तरकारी खेत, रोग, विउ उत्पादन र भण्डारण प्रविधि*, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय (२०६३), *द्वैमासिक बालानाली तथा पशुपक्षी स्थिति प्रतिवेदन*, कृषि व्यावसाय तथा तथ्याङ्क महाशाखा, हरिहर भवन ललितपुर ।

गा.वि.स. (२०७१), कल्लेरी गाउँ विकास समितिको वस्तुगत विवरण, कल्लेरी धादिङ ।

घिमिरे, सागरमणि (२०६२), *प्रमुख नगदे तथा खाद्यान्न बालीबाट प्राप्त आयको तुलनात्मक अध्ययन अप्रकाशित शोधपत्र*, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग अर्थशास्त्र संकाय, केन्द्रीय विभाग त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

जिल्ला कृषि विकास कार्यालय धादिङ आर्थिक वर्ष २०७०/२०७१

जिल्ला कृषि विकास कार्यालय (२०७०), *वार्षिक कृषि विकास कार्यक्रम तथा तथ्याङ्क पुस्तिका एक भलक आ.व. २०६९/०७० धादिङ नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय ।*

जिल्ला कृषि विकास कार्यालय धादिङ २०७०/०७१ नेपाल टेलिकम धादिङ ।

जिल्ला कृषि विकास कार्यालय (२०६८), *मुख्य मुख्य तरकारी बालीमा केही वर्णशंकर जातहरुको जातिय विवरण*, ललितपुर : तरकारी विकास निर्देशनालय ।

जि.वि.स. को प्रोफाइल (२०६८), जिल्ला वस्तुगत विवरण, धादिङ ।

जिल्ला विकास समिति (२०६८), वार्षिक जिल्ला विकास आयोजनामा तथ्याङ्कीय नक्सा ।

ढुङ्गा, जानुका (२०७१), तरकारी खेतिले स्थानीय कृषकको आर्थिक तथा उनीहरूका बालबालिकाहरूको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव एक अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर

न्यौपाने, कुलदिप (२०६३), मकवानपुर जिल्लाका प्रमुख तरकारी वालीहरूले स्थानिय जिविको पार्जनमा पारेको आर्थिक प्रभाव चितलाङ गा.वि.स. को एक अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र ।

निउरे, धुवप्रसाद (२०६९), अनुसन्धान पद्धति, काठमाडौं : क्वेस्ट पब्लिकेशन ।

नेपाल सरकार (२०६८), तरकारी उत्पादन तथा प्रशोधन कृषि सुचना शाखा हरिभर भवन ।

पाण्डे, प्रकाश (२०६९), काउली वालीमा लाग्ने मुख्य मुख्य रोग तथा किरा एवम् नियन्त्रण विधिहरू, धादिङ जिल्ला कृषि विकास कार्यालय ।

भट्टराई, निलकण्ठ (२०६४), पाल्पा जिल्लाको परिचय, पाल्पाली आवाग वर्ष १ ।

लुइटेल, दिपेन्द्र प्रसाद (२०६७), नगदे र खाद्यान्न वालीमा संलग्न कृषकहरूको आर्थिक र शैक्षिक स्थितिको तुलनात्मक अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, शास्त्र संकाय, केन्द्रीय विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

CBS (2012), Nepal Vegetable Crops Survey. (2011-12). Kathmandu : Central Bureau of Statistics.

Gurung. B.D. (2000). *Change through Commercial Vegetable Farming*. Unpublished M.A. Dissertation Department of Sociology Anthropology, T.U. Kathmandu.

Osti, Y. R. (2066). *Income Generation of Rural Farmers through vegetables and fruits*. Unpublished M.A. Dissertation Department of Rural Development, T.U. Kathmandu.

अनुसूची १

नमुना छनोटमा परेका घरपरिवारका लागि प्रश्नावली

क) विवरणात्मक प्रश्नहरू

१. परिचय

१.१ नाम

१.२ ठेगाना

१.३ उमेर

१.४ पेशा

१.५ योग्यता

२. पारिवारिक विवरण

परिवार सङ्ख्या		उमेर समूह (वर्ष)														
		०-५			५-१५			१५-४५			४५-६०			६० माथि		
म	पु	म	पु	ज	म	पु	ज	म	पु	ज	म	पु	ज	म	पु	ज

३. देश भन्दा बाहिर बसोबास गर्नको सङ्ख्या

४. कृषि सम्बन्धी विवरण

४.१ तपाईं तलका मध्ये कुन वाली लगाउन हुन्छ ?

क) खाद्यान्न वाली ख) तरकारी वाली

ग) खाद्यान्न तथा व्यावसायिक तरकारी वाली

४.२ खाद्यान्न वालीमात्र लगाउनु हुन्छ भने तरकारी खेती किन गर्नु भएन ?

४.३ तपाईंले उत्पादन गर्दै आउनु भएको खाद्यान्न तथा तरकारीको नाम दिनुहोस

क) खाद्यान्न वाली :

ख) तरकारी वाली :

४.४ तपाईको घरपरिवारको मुख्य पेशा के हो ?

क) कृषि ख) जागिर ग) व्यापार

४.५ तपाईले उत्पादन गर्दै आउनु भएको वालीको विवरण

भूमि	रोपनी	धान	मकै	गहुँ	कोदो	जम्मा	आलु	काउली	बन्दा	मुला	गोलभेडा
जमिन आफ्नो											
सिंचित जमिन											
असिंचित जमिन											
घरगोठ ठेक्का											
अर्धिया दिएको जमिन											

४.६ तपाईले व्यावसायिक रूपमा तरकारी खेती गर्न सुरु गर्नु भएको कति भयो ?

४.७ तरकारी खेतीगर्न सुरु गर्नु भएको अवस्था र अहिलेको अवस्थामा आफू के फरक पाउनु भएको छ ?

४.८ तपाईले खाद्यान्न वालीहरूबाट वार्षिक प्राप्त आम्दानी र लागत

खाद्यान्न वालीहरू	लागत	वार्षिक आम्दानी रु
धान		
मकै		
गहुँ		
कोदो		

४.९ तपाईले तरकारी वालीबाट प्राप्त लागत तथा आय विवरण

तरकारी वालीहरू		

आलु		
काउली		
बन्दा		
मुला		
गोलभेडा		

४.१० तरकारी खेती गर्दा तपाईंको परिवारले मात्र काम गर्नु हुन्छ कि परिवार भन्दा बाहिरका मानिसहरू पनि काममा लगाउनु हुन्छ ?

४.११ तपाईंले खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा प्रयोग गर्दै आउनु भएको मको विवरण

क्र.सं.	मलको नाम	जग्गा रोपनी	मलको एकाइ कम्पोस्ट/गोबर	रासायनिक	दुवै

४.१२ तपाईंको आफ्नो खाद्यान्न तथा तरकारी वालीमा कस्ता कस्ता रोग लाग्छन् र ती रोगका लागि किटनाशक औषधी प्रयोग गर्नु भएको छ ? नाम दिनुहोस् ।

वालीको नाम	रोग	किटनाशक औषधी
धान		
मकै		
गहुँ		
कोदो		
काउली		
आलु		
बन्दा		
मुला		
गोलभेडा		

४.१३ उत्पादित खाद्यान्न तथा तरकारी कहाँ बेच्नुहुन्छ ?

४.१४ वर्तमान अवस्थामा खाद्यान्न तथा तरकारी खेती कस्तो भइरहेको छ ?

४.१५ तपाईंलाई खाद्यान्न तथा तरकारी खेतीमा के कस्ता समस्या आइपरेका छन् ?

४.१६ तपाईंका ति समस्या समाधान गर्न सरकारी तवरबाट के चाहनुहुन्छ ?

५. पारिवारिक शैक्षिक विवरण

निरक्षर			साक्षर			प्रा.वि.			नि.मा.वि.			मा.वि.			उच्च		
पु	म	ज	पु	म	ज	पु	म	ज	पु	म	ज	पु	म	ज	पु	म	ज

अनुसूची २
शैक्षिक विवरणात्मक प्रश्नहरू

१. तपाईंको शैक्षिक योग्यता कति छ ?
.....
२. तपाईंको बालबालिकालाई कति वर्ष उमेर देखि विद्यालय पठाउनु हुन्छ ?
.....
३. तपाईंका बालबालिका कुन शिक्षण संस्थामा अध्ययनरत छन् ?
क) सरकारी ख) निजी
- क. यदि सरकारी हो भने किन सरकारी पठाउनु भयो ?
.....
- ख. यदि निजी हो भने किन निजी पठाउनु भयो ?
.....
४. तपाईंको परिवारमा विद्यालय, क्याम्पस जाने बालबालिका कति जना रहेका छन् ?
.....
५. तपाईंको परिवारमा सबै बालबालिका पढ्न जान्छन् ?
क) जान्छन् ख) जाँदैनन्
यदि जाँदैन भने किन ?
.....
६. तपाईं आफ्नो बालबालिकाको पढाइप्रति सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?
क) छु ख) छैन

यदि छैन भने किन

.....

७. तपाईं आफ्नो आम्दानीको प्रत्येक वर्ष कति रकम शिक्षामा लगाउनु हुन्छ ?

.....

८. तपाईं आफ्नो बालबालिकालाई घरमा पढ्न सहयोग गर्नुहुन्छ ?

क) गर्छु ख) गर्दिन

क. यदि गर्नुहुन्छ भने कसरी सहयोग गर्नुहुन्छ ?

.....

ख. गर्नुहुन्न भने किन गर्नुहुन्न ?

.....

९. तपाईंलाई खाद्यान्न तथा तरकारी उत्पादनबाट प्राप्त आयले शिक्षामा लगानी गर्न पुग्छ ?

क) पुग्छ ख) पुग्दैन

१०. यदि तपाईंले तरकारी खेती नगरेको भए बालबालिकाको पढाइको स्तर कस्तो हुन्थ्यो ?

.....

११. तपाईंका बालबालिकाको शिक्षा सँग सम्बन्धित कस्ता कस्ता समस्या परेका छन् ?

.....

१२. समस्या समाधानका लागि सरकारी तवरबाट के गर्नुपर्ला ?

.....

अनुसूची : ३ (Appendix-3)

छनोटमा परेका एग्रीभेट सञ्चालनका लागि प्रश्नावली

१. परिचय

१.१ नाम :

१.२ ठेगाना :

१.३ उमेर :

१.४ योग्यता :

१.५ पेशा :

२. तपाईंले यो पेशा सुरु गर्नु भएको कति भयो ?

.....

३. तपाईंले कुन कुन खाद्यान्न बालीका विउ विजन विक्री गर्नु हुन्छ ?

.....

४. खाद्यान्न वालीमो के के समस्या/रोगका लागि कुन कुन किटनाशक औषधी बेच्नु हुन्छ ?

रोगको नाम	किटनाशक औषधी

५. तपाईंले कुन कुन तरकारीको विउ विक्री गर्नुहुन्छ ?

.....

६. तरकारी वालीमा प्रमुख रूपमा कुन कुन रोग देखा पर्दछ ?

.....

७. तरकारी वालीमा लाग्ने रोग र ती रोगका लागि कुन कुन किटनाशक औषधी दिनुहुन्छ ?

रोगको नाम	किटनाशक औषधी

अनुसूची ४ (Appendix 4)

अवलोकन निर्देशिका सूची

कृषकहरुको जग्गा जमिनको अवस्था

कृषकहरुको घरमा भएका भौतिक सामग्रीहरु

कृषकहरुको लवाइखवाइ

कृषकहरुको रहनसहन

कृषकहरुको आथित्य सत्कार

अनुसूची ५

नमुना छनोटमा परेका खाद्यान्न र खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने कृषक र एग्रीभेट
सञ्चालकका लागि तयार पारिएका छलफल निर्देशिका

१. खाद्यान्न खेतीमात्र गर्ने कृषकको वार्षिक आमदानी के कति रहेको छ ?

.....

२. खाद्यान्न तथा तरकारी दुवै खेती गर्ने कृषकका लागि वार्षिक आमदानी के कति
रहेको छ ?

.....

३. खाद्यान्न तथा तरकारी वालीमा उन्नत विउविजहरू के के रहेका छन् ?

.....

४. खाद्यान्न तथा तरकारी वालीमा के कस्ता रोग लाग्ने गर्दछ ?

.....

अनुसूची : ६

खाद्यान्न खेतीमा संलग्न नमुना छनोटमा परेका घरमुलीको नामावली

१.	विष्णु ढुङ्गाना	१६.	नानीराम खतिवडा
२.	हरि प्रसाद खतिवडा	१७.	भोजराज खतिवडा
३.	रत्न दलामी	१८.	बाबुराम श्रेष्ठ
४.	ईश्वर दलामी	१९.	अर्जुन प्रसाद नेपाल
५.	गोपाल घिमिरे	२०.	नारायण खतिवडा
६.	शिव प्रसाद खतिवडा	२१.	जगन्नाथ नेपाल
७.	श्याम वि.क.	२२.	बलराम नेपाल
८.	चतुरे सार्की	२३.	राजु परियार
९.	सैलेन्द्र खतिवडा	२४.	नरेश खतिवडा
१०.	राजकुमार राइ	२५.	विनोद खतिवडा
११.	विष्णु राइ	२६.	वेदकुमारी खतिवडा
१२.	मुरली वि.क.	२७.	मिन कुमारी माभी
१३.	शुदन खतिवडा	२८.	रमेश तिवारी
१४.	मदननाथ खतिवडा	२९.	रणबहादुर पुलामी
१५.	राधा खतिवडा	३०.	रुद्रप्रसाद खतिवडा

अनुसूची : ७

खाद्यान्न तथा तरकारी खेती गर्ने नमुना छनोटमा परका घरमुलीको नामावली

१.	राम प्रसाद खतिवडा	६१.	कृष्ण प्रसाद खतिवडा
२.	शिव प्रसाद खतिवडा	६२.	विष्णु प्रसाद खतिवडा
३.	विष्णु प्रसाद खतिवडा	६३.	लालमनि खतिवडा
४.	रमेश दलामी	६४.	लक्ष्मीकान्त खतिवडा
५.	कृष्ण आले	६५.	तारा बहादुर मगर
६.	जयराम पुलामी	६६.	विरबहादुर परियार
७.	सुब्बा दलामी	६७.	कुशल गरन्जा
८.	अर्जुन खतिवडा	६८.	तेज बहादुर पुलामी
९.	भरत खतिवडा	६९.	बटे साकी
१०.	रामहरि खतिवडा	७०.	सुदर्शन खतिवडा
११.	राजन शाह	७१.	नवराज खतिवडा
१२.	विश्वनाथ खतिवडा	७२.	रमेश लामिछाने
१३.	अर्जुन अर्याल	७३.	गोविन्द प्रसाद लामिछाने
१४.	बलराम खतिवडा	७४.	लिला देवी पण्डित
१५.	शंडकर खतिवडा	७५.	भोजकुमार लामिछाने
१६.	राधा खतिवडा	७६.	दिपेन्द्र खनाल
१७.	राम ढुङ्गाना	७७.	हरि प्रसाद नेपाल
१८.	बाबुराम दर्लामी	७८.	सानु प्रसाद नेपाल
१९.	रणप्रसाद खतिवडा	७९.	वासु ओझा
२०.	ध्रुव प्रसाद खतिवडा	८०.	मुरली आले
२१.	नवराज खतिवडा	८१.	रामकृष्ण भ्यारी
२२.	विसु खतिवडा	८२.	कृष्ण भ्यारी
२३.	कृष्ण खतिवडा	८३.	रमेश लामिछाने
२४.	नवराज खतिवडा	८४.	केदार खतिवडा
२५.	केदार खतिवडा	८५.	सुकविर गरन्जा
२६.	केशरी खतिवडा	८६.	इन्द्र कुमार खतिवडा
२७.	पर्शुराम खतिवडा	८७.	बालकृष्ण खतिवडा
२८.	लिलावती खतिवडा	८८.	कृष्ण ढुङ्गाना
२९.	सावित्री खतिवडा	८९.	राम बहादुर खतिवडा
३०.	राममाया माफी	९०.	विनोद खतिवडा

३१.	वद्वि माभी	९१.	वद्वि खतिवडा
३२.	तुलसी प्रसाद लामिछाने	९२.	देवराज खतिवडा
३३.	प्राम प्र. खतिवडा	९३.	देवकी खतिवडा
३४.	कृष्ण प्रसाद नेपाल	९४.	सविना भुजेल
३५.	धनकुमारी खतिवडा	९५.	रामहरि भुजेल
३६.	नारायण श्रेष्ठ	९६.	केदार बहादुर राणा
३७.	कुमार खतिवडा	९७.	काली बहादुर नेपाली
३८.	रामकृष्ण खतिवडा	९८.	टेक बहादुर लुङ्गोली
३९.	कुल प्रसाद खतिवडा	९९.	चन्द्रमान श्रेष्ठ
४०.	माधव प्रसाद खतिवडा	१००.	रामहरी खतिवडा
४१.	भिम ब. ढुङ्गाना	१०१.	रामकुमार खतिवडा
४२.	ध्रुव अधिकारी	१०२.	दिपक खतिवडा
४३.	मंगल बहादुर थापा	१०३.	राजु दलार्मी
४४.	मोतीलाल खतिवडा	१०४.	राम बहादुर साकी
४५.	सिताराम पौडेल	१०५.	सूर्य साकी
४६.	मेनुका श्रेष्ठ	१०६.	राम बहादुर आले
४७.	माइला भुजेल	१०७.	राम बहादुर दर्लामी
४८.	मणिकलाल भुजेल	१०८.	भीम बहादुर साकी
४९.	राम बहादुर दलार्मी	१०९.	नकुल गन्दर्भ
५०.	महेन्द्र दलामी	११०.	पोक बहादुर आले
५१.	चन्द्र बहादुर खतिवडा	१११.	जनक भुजेल
५२.	वंगाले नगरकोटी	११२.	सानुकान्छा मगर
५३.	पूर्ण बहादुर मगर	११३.	हस्त बहादुर गन्धमा
५४.	सिताराम जमरकटेल	११४.	रिन खतिवडा
५५.	गोपाल वि.क.	११५.	साइला दलार्मी
५६.	बल बहादुर तिमस्लिना	११६.	राजकुमार खतिवडा
५७.	सरस्वती कार्की	११७.	पुरुशोत्तम खतिवडा
५८.	कृष्ण बहादुर अधिकारी	११८.	रमा खतिवडा
५९.	अर्जुन अधिकारी	११९.	पेम प्रसा खतिवडा
६०.	अच्युत खतिवडा	१२०.	टुल्के साकी